

3

FÓRUM

ODBORNÝ RECENZOVANÝ ČASOPIS

sociální politiky

Editorial

Stati, studie, úvahy a analýzy

Samostatné bydlení mladých - mezinárodní komparace
(Bulharsko, Česko a Nizozemsko)
Olga Nešporová

Zaměstnanost starších osob na částečný úvazek:
role zdravotního stavu
Renata Kyzlinková, Miriam Kotrusová

Starší lidé jako subjekt vzdělávání a jeho
přesahy na (pro) trh práce
Lucie Vidovičová

Statistiky a analýzy

Měkké aspekty samozivitelství a nástroje veřejné politiky

Příjemci sociálního příplatku na datech SILC 2008.
Příklad analýzy dopadu zrušení dávky

1 Příjemci sociální příplatku na základě analýzy dat
statistiky rodinných účtů 2008.
Příklad analýzy dopadu zrušení dávky 26

2 Poznatky z praxe

Neziskové organizace v Litoměřicích 28

K přínosu mateřských center pro děti, matky i společnost 30

7

Informační servis čtenářům

Novinky v knižním fondu 31

Z domácího tisku 32

Ze zahraničního tisku 32

14

Příloha

K vybraným výsledkům výzkumu VÚPSV, v. v. i.,
v programovém období 2004–2010 I–VIII

23

For summaries of selected articles see the 3rd page of the cover.

Obsahové zaměření časopisu

Sociální problematika v nejširším vymezení,
zejména tyto tematické okruhy:

- sociální teorie, sociální politika,
- sociální služby, státní sociální podpora, hmotná nouze,
- posudková služba, zdravotní postižení,
- rodina, sociálně-právní ochrana dětí, rovné příležitosti,
- pojistné systémy, důchodové, nemocenské a úrazové pojištění,
- příjmová politika,
- zaměstnanost, politika zaměstnanosti,

- služby zaměstnanosti, trh práce, zahraniční zaměstnanost,
- mzdová politika, mzdové a platové systémy,
- bezpečnost práce a pracovní prostředí,
- pracovní podmínky, organizace práce,
- sociální dialog a kolektivní vyjednávání,
- migrace, integrace cizinců,
- mezinárodní spolupráce v oblasti sociálního zabezpečení,
- legislativa upravující všechny tyto oblasti,
- další příbuzná tematika.

Informace pro autory

Časopis se skládá ze dvou částí, v první, tvořené rubrikou Stati, studie, úvahy a analýzy, jsou uveřejňovány pouze recenzované příspěvky. O zařazení do recenzované části časopisu rozhoduje redakční rada na základě výsledků recenzního řízení, které je oboustranně anonymní. Redakce v tomto směru provádí potřebné kroky.

Autoři mohou nabízet příspěvky do obou částí, tj. do recenzované i nerecenzované části, s tím, že uvedou, do které.

Redakce přijímá pouze dosud nepublikované příspěvky v elektronické podobě.

Autor by měl připojit úplnou kontaktní adresu včetně telefonního čísla a e-mailové adresy.

Příspěvky zasílejte v elektronické podobě na e-mailovou adresu: helena.lisa@vupsv.cz.

Uveřejněné příspěvky jsou honorovány.

Formální požadavky

Rukopis příspěvku do recenzované části (nejlépe v členění souhrn /resumé, abstrakt/, úvod, současný stav poznání a odkazy na odbornou literaturu, zkoumaná problematika a použité metody, výsledky, diskuse, závěr) o rozsahu zhruba 25 tisíc znaků včetně mezer v editoru Word musí vedle vlastního textu obsahovat cca 20řádkové resumé a klíčová slova v češtině.

Citace a bibliografické odkazy musí být úplné a v souladu s příslušnou normou, příklady viz www.vupsv.cz.

Grafy a obrázky musí být přizpůsobeny černobílému provedení (ve formátu excel skupinový sloupčový, ne prostorový).

Připojeny musí být i jejich zdrojové soubory.

Redakce provádí jazykovou úpravu textu.

FÓRUM sociální politiky

odborný recenzovaný časopis

3/2011

Vydává Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.
Palackého nám. 4
128 01 Praha 2
IČO 45773009

Šéfredaktorka: Mgr. Helena Lisá
kontakt: helena.lisa@vupsv.cz
tel. 224 972 645

Redakce: Dagmar Maličková
kontakt: dagmar.malickova@vupsv.cz
tel. 224 972 654

Tisk: Vydavatelství KUFR, s. r. o.
Naskové 3, 150 00 Praha 5

Distribuce a předplatné: Postservis
Poděbradská 39, 190 00 Praha 9
Kontakt: e-mail postabo.prstc@cpost.cz
fax: 284 001 847
tel.: 800 300 302 (bezplatná infolinka ČR)
www.periodik.cz

Prodej za hotové:
Knihkupectví Karolinum
Celetná 18, 116 36 Praha 1

Cena jednotlivého čísla: 50 Kč

Vychází: 6krát ročně

Dáno do tisku: 6. 6. 2011

Registrace MK ČR E 17566
ISSN 1802-5854 – tištěná verze
ISSN 1803-7488 – elektronická verze
© VÚPSV

Redakční rada:

Doc. Ing. Ladislav Průša, CSc. (předseda - VÚPSV)
Doc. Ing. Marie Dohnalová, CSc. (FHS UK)
Doc. JUDr. Vilém Kahoun, Ph.D. (ČSSZ, ZSF JČU)
Prof. Ing. Vojtěch Krebs, CSc. (VŠFS)
Mgr. Aleš Kroupa (VÚPSV)
PhDr. Věra Kuchařová (VÚPSV)
Prof. PhDr. Tomáš Sirovátka, CSc. (MU)
Ing. Martin Veber (MÚ Litoměřice)
Doc. JUDr. Iva Chvátalová, CSc. (MUP, o. p. s., VŠE)

Vážení čtenáři,

v jarních měsících letošního roku se zotavení ekonomiky konečně promítlo i do klesající míry nezaměstnanosti a mírného nárůstu volných pracovních míst. Práci nalezlo více mužů než žen, což bylo zřejmě dáno druhem pracovních příležitostí, zejména sezonního charakteru. Bez práce je však nadále více než půl milionu osob. V tomto období také vrcholí práce na přípravě řady zákonů ze sociální a zdravotní oblasti, k jejichž vypracování se vláda zavázala ve svém programovém prohlášení a jež by měly být v druhém pololetí předmětem parlamentního projednávání.

Do rubriky Stati, studie, úvahy a analýzy, v níž jsou uveřejňovány recenzované články, jsou zařazeny tři příspěvky. Autorka prvního s názvem „Samostatné bydlení mladých - mezinárodní komparace (Bulharsko, Česko a Nizozemsko)“ porovnává shody a rozdíly v osamostatňování mladých osob od rodičů v oblasti bydlení v uvedených státech. Cílem bylo zjistit, zda česká a bulharská společnost patří v této oblasti spíše k severskému nebo k jižnímu typu a zda dodnes přetrvávají rozdíly vycházející z historicko-demografického dělení západní a východní Evropy. Načasování odchodu z domácnosti rodičů je do značné míry ovlivněno vnějšími strukturálními faktory a společenskými zvyky. Češi kopírují spíše severní model osamostatňování od rodičů, zatímco Bulhaři model jižní.

Autorky druhého příspěvku „Zaměstnanost starších osob na částečný úvazek: role zdravotního stavu“ vycházejí z toho, že i když ekonomická aktivita starších osob je pozitivní jak pro ně, tak pro celou společnost, jejich zapojení na trhu práce ovlivňují zejména podmínky nároku na starobní důchod a celková situace na trhu práce. Z provedené analýzy vyplynulo, že lidé v předdůchodovém věku zaměstnaní na částečný úvazek jsou oproti zaměstnaným na plný úvazek v mnoha směrech odlišnou skupinou. Pracují tak zejména osoby se specifickými potřebami, např. se zhoršeným zdravotním stavem či s pečovatelskými povinnostmi vůči jiné osobě. Zkrácené úvazky jsou v tomto věku častější u chronicky nemocných osob. Po dosažení důchodového věku se počet osob pracujících na zkrácený úvazek zvyšuje, i když příležitosti je málo a pracuje tak jen každý desátý důchodce. Po zdravotní stránce se cítí lépe než ti, kteří nepracují, jsou v lepší psychické pohodě a nemají problémy se sociální izolací. Práce je většinou baví a jsou v ní spokojeni, a to zejména pokud mají možnost pracovat na omezený počet hodin.

Autorka třetího článku s názvem „Starší lidé jako subjekt vzdělávání a jeho přesahy na (pro) trh práce“ se zabývá profesním vzděláváním ve vyšším věku, a to u seniorů nad 60 let a u starších pracovníků od 50 do 63 let věku. Na příkladu účasti na krátkých zaškolovacích kurzech ukazuje, že participace na výcviku a vzdělávání je v seniorské populaci stále ještě marginální vzhledem k očekávaným potřebám stárnoucí populace. Přesto v obou zkoumaných případech mají účastníci vzdělávání větší šanci se zapojit, udržet a prosperovat na trhu práce. Profesní vzdělávání i ve vyšším věku nesnižuje přínos této formy osobního rozvoje ani jeho potenciální zisky pro celou společnost. Zároveň autorka upozorňuje na přetrvávající bariéry ve formě různých podob diskriminace i nízké motivace na straně potenciálních účastníků vzdělávání.

Nerecenzovaná část a rubrika Statistika a analýzy začíná příspěvkem o problémech samozivitelství a možnostech veřejné politiky je ovlivňovat a pokračuje dvěma příspěvky analyzujícími statistická data o příjmech sociálního příplatku v roce 2008 na základě dvou odlišných zdrojů dat. Rubrika Poznátky z praxe obsahuje informativní příspěvek o činnosti neziskových organizací v Litoměřicích a další o přínosech mateřských center pro děti, matky i společnost. Informační servis čtenářům obsahuje tentokrát především ukázky z přírůstků a databáze odd. knihovnicko-informačních služeb a krátké informace o dění v oboru.

Příloha tohoto čísla je věnována výběru nejzajímavějších výsledků výzkumné činnosti VÚPSV, v. v. i., v období let 2004–2010.

Helena Lisá
šéfredaktorka

Samostatné bydlení mladých – mezinárodní komparace (Bulharsko, Česko a Nizozemsko)¹

Olga Nešporová

Jedním z důležitých životních kroků mladých lidí je odstěhování z domácnosti rodičů. Studie porovnává shody a rozdíly v osamostatňování mladých osob od rodičů v oblasti bydlení ve třech státech Evropy – Bulharsku, Česku a Nizozemsku – v kontextu západoevropských společností (EU 15), kde bylo identifikováno severo-jížní polaritní členění evropských společností. Cílem bylo zjistit, zda patří dvě nově transformované postkomunistické společnosti – česká a bulharská – v oblasti bydlení mladých generací spíše k severskému nebo jižnímu typu a zda v této oblasti dodnes přetrvávají rozdíly vycházející z historicko-demografického dělení západní a východní Evropy podle Hajnalovy linie. Načasování odchodu z domácnosti rodičů je do značné míry ovlivněno vnějšími strukturálními faktory a společenskými zvyky, což potvrdily zjištěné rozdíly mezi populacemi porovnávaných států. Nizozemci opouští rodičovskou domácnost nejdříve, většinou (66 %) ještě před dosažením 25 let, zatímco Bulhaři nejpozději – před oslavou 30. narozenin tak učiní zhruba polovina (55 %). Češi volí zlatou střední cestu, před dosažením 25 let se odstěhuje od rodičů zhruba třetina a ve věku 30–34 let už s rodiči bydlí pouze menšina (15 %). Vysoký podíl Bulharů žijících s rodiči i po dosažení 30 let věku naznačuje, že jisté reminiscence Hajnalova členění na západní a východní systém formování domácností dodnes přezívají. Češi kopírují spíše severní model osamostatňování od rodičů, zatímco Bulhaři model jižní.

Sociologové a demografové se dnes hojně zabývají proměnami rodinného chování, mezi něž neodmyslitelně patří i změny průběhu rané dospělosti. Přestože největší pozornost byla a doposud je věnována proměnám týkajícím se manželství a plodnosti, rodinné soužití a bydlení jsou dalšími hojně diskutovanými tématy v dané oblasti. V souvislosti s utvářením nových společenských norem i reálných proměn rodinného chování se tak do popředí zájmu dostala i otázka bydlení mladých osob a jejich osamostatňování od rodičů (viz např. Buzar, Ogden, Hall, 2005; Furstenberg, 2010; Lesthaeghe, Moors, 2000; Ravanera, Rajulton, Burch, 1995; Sobotka, Toulemon, 2008).

Byly zkoumány četné faktory, které samostatné bydlení mladých osob ovlivňují. Autoři přitom nejčastěji posuzují danou problematiku z makropohledu a zabývají se strukturálními faktory působícími na podmínky bydlení mladých osob. Mikroúrovni, tedy osobním preferencím a zdrojům, byl doposud věnován mnohem menší prostor. Tento přístup je jistě ospravedlnitelný, protože dosavadní poznatky potvrzují, že makrorovina výrazným způsobem formuje a ovlivňuje procesy, které se dějí na mikrorovině. Při sledování časování odchodu z domova a korelujících faktorů to bylo dokázáno kupříkladu na sblížujících se rysech společností bývalého západního a východního Německa po jejich znovusjednocení v roce 1989 (Juang, Silbereisen, Wiesner, 1999). Význam sledování makro faktorů je tedy nepominutelný.

Dosavadní výzkum se věnoval ponejvíce třem mnohdy spojitým oblastem – 1. časování odchodu z domácnosti rodičů, 2. hlavnímu účelu odstěhování od rodičů, 3. typ bydlení, do kterého mladí lidé od rodičů odchází. První zmíněná oblast přitom byla

sledována výrazně nejčastěji. Věk při odchodu z domácnosti rodičů tvoří základní veličinu, která poskytuje relativně snadnou možnost komparace jak jednotlivých segmentů společnosti v rámci jednoho státu, tak i mezinárodně. Nabízí se též historické srovnání. Četné studie založené na kohortních analýzách potvrdily, že v průběhu 20. století se věková hranice vstupu do dospělosti zvyšovala a věk, ve kterém se mladí lidé ve vyspělých státech světa stěhovali z domácnosti rodičů, vzrůstal (Beaupré, Turcotte, Milan, 2006; Furstenberg, 2010; Hekken, Mey, Schulze, 1997; Lesthaeghe, Moor, 2000; Ravanera, Rajulton, Burch, 1995; Sobotka, Toulemon, 2008).

V synchronní perspektivě byly odhaleny různé faktory, které na časování odchodu z domácnosti rodičů působí. Ač se jejich vliv v jednotlivých společnostech přirozeně liší, za nejvýznamnější bývají považovány následující oblasti: socioekonomický status rodiny, rodinné uspořádání, vzdělání a vzdělávací systém, bytový trh (podmínky bydlení), trh práce (nezaměstnanost), sociokulturní normy a náboženství.

Nižší socioekonomický status rodiny zpravidla přispívá k tomu, že ji dospívající člověk dříve opouští (Marco, Berzin, 2008; Murphy, Wang, 1998). Věk odchodu od rodičů rovněž často snižuje rozpad rodičovského svazku, jak prokázaly analýzy dat ze Spojených států amerických, Kanady, Švédska či Velké Británie (Beaupré, Turcotte, Milan, 2006; Bernhardt, Gähler, Goldscheider, 2005; Cooney, Mortimer, 1999; Murphy, Wang, 1998). K dřívějšímu odchodu z domácnosti rodičů může někde přispívat i větší velikost rodiny, respektive počtu sourozenců. Tento vztah byl sledován např. v Kanadě a Velké Británii (Beaupré, Turcotte, Milan, 2006; Murphy, Wang, 1998).

Vliv vzdělání a vzdělávacího systému na odchod mladých lidí z domácnosti rodičů byl hojně studován, a to už proto, že škola bývá – vedle práce, manželství a partnerství – jedním z hlavních důvodů k odchodu. Zjištěné vztahy se různí kvůli rozdílným vzdělávacím systémům v jednotlivých státech a geografickému rozmístění vysokých škol (cf. Kerckhoff, Macrae, 1992; Rusconi, 2004; Wolbers, 2007). Často ovšem platí, že lidé, kteří opouští domácnost rodičů pro vzdělání, jsou spíše mladší, pochází z lepších statusových domácností a mají vyšší pravděpodobnost vrátit se zpět do domácnosti rodičů v porovnání s těmi, kteří odchází z důvodů sňatku (Kerckhoff, Macrae, 1992). Například v Nizozemsku či Velké Británii jsou studující oproti ostatním zvýhodněni, přestože jejich počáteční bydlení je často skromné, mají následně vyhlídky na lepší bydlení i pracovní příležitosti v porovnání s mladými lidmi, kteří nestudovali a nebydleli mimo domácnost rodičů (Mulder, 2003; Rugg, Ford, Burrows, 2004). Samotné odstěhování od rodičů přináší i širší společenské konsekvence, byly zaznamenány negativní dopady na další životní události lidí, kteří opouští rodičovskou domácnost velmi mladí v souvislosti s rodinným konfliktem či chudobou. Sociální nevýhody (i výhody) se v následujících generacích často replikují (Bernhardt, Gähler, Goldscheider, 2005; Furstenberg, 2010).

Bytový trh hraje rovněž důležitou roli, stejně tak jako trh práce a především míra nezaměstnanosti mladých lidí. Mezinárodní komparace však poukazují k paralelně působícímu významu sociokulturních norem a dle nich tvořených strategií. Příkladem Itálie, kde mladí lidé opouští rodičovskou domácnost relativně pozdě, tak nemůže být vysvětlován pouze odkazem

na chybějící zdroje (nedostatek vhodného bydlení, vysokou míru nezaměstnanosti mladých lidí), nýbrž právě i významem jiných kulturních hodnot a strategií (Rusconi, 2004). Tomu odpovídá i zjištění z Nizozemska, kde byl potvrzen vliv náboženství na odchod od rodičů, věřící opouštějí domácnost rodičů později (Hekken, Mey, Schultze, 1997). Při podrobnějším zkoumání významu společenských norem se ovšem někteří autoři snažili ukázat jejich omezený vliv. Důležitější než obecné normy jsou údajně názory rodičů a sociálních sítí aktérů, stejně tak jako to, jak aktéři vnímají situaci na bytovém trhu a výhody a nevýhody vzniklé odděleným bydlením (Billari, Liebroer, 2007). Otázkou zde ovšem je, zda tyto názory nejsou rovněž utvářeny právě na základě společenských norem, čemuž by mezinárodní porovnání spíše nasvědčovalo.

V českém prostředí se přímo tématem časování odchodu z rodičovské domácnosti doposud nikdo podrobně nezabýval, několik autorů se však věnovalo různým oblastem a souvislostem bydlení mladých osob. M. Lux v rámci výzkumu spokojenosti českých občanů s užívaným bydlením zjistil, že lidé mladší 35 let jsou s bydlením v porovnání se zbytkem dospělé populace relativně nejméně spokojeni (Lux, 2005: 232-233). Tento fakt může mít samozřejmě dopad na další oblasti života mladých osob, jak ostatně ukazují další autoři, kteří dávají bydlení mladých do souvislosti s natalitním, partnerským a sňatkovým chováním. Na vztah mezi zlepšením kvality bydlení a vyšší natalitou poukazyval na základě výzkumu v Pardubicích J. Dupal (2005) a výrazný vliv bydlení na plodnost v české společnosti v době její transformace po roce 1989 prokázala i J. Rychtaříková. Nedostupnost adekvátního bydlení pro mladé lidi byla považována za jeden z ústředních faktorů výrazného snížení plodnosti (Rychtaříková, Akkerman, 2003). I další výzkumy prokázaly souvislost bytové otázky s rodinným chováním mladých osob. Vyřešení bytové situace je pro mladé lidi důležitým předpokladem vstupu do manželství a rodičovství, přičemž je významná především velikost bytu a dále jeho kvalita (Ettlerová, Matějková, 2004: 83).

I v této studii je klíčovou proměnou věk, je zde porovnáván způsob bydlení Bulharů, Čechů a Nizozemců ve věku 20–34 let, respektive jejich společné bydlení s rodiči či naopak oddělené bydlení. Dále je sledováno akterské hledisko a domnělé dopady samostatného bydlení na některé životní oblasti, jakož i význam přikládáný okolnostem, které mladí lidé považují za důležité při rozhodování o odstěhování z domácnosti rodičů. Zkoumané země byly vybrány s ohledem na omezení dostupnosti dat tak, aby v rámci Evropy zastupovaly rozličné socio-kulturní okru-

hy. Podařilo se zvolit vždy jeden stát ze západní, střední a východní Evropy, což má význam především při zkoumání přetrvávání rozdílů ve východních a západních demografických typech dělení dle Hajnalovy linie. Zvolené země zároveň do určité míry umožňují (s využitím odborné literatury) ověřit zařazení české a bulharské společnosti do kontextu novějšího severo-j jižního členění evropských společností dle osamostatňování mladých generací. Nizozemsko by v tomto schématu mělo zastupovat zemi s nízkým věkem osamostatňujících se osob, Bulharsko naopak spíše s vyšším.

Ve studii jsou využita data z rozsáhlého mezinárodního šetření - *Generations and Gender Survey (GGS)*². Celý projekt má charakter longitudinálního panelového výzkumu, pročez by měl být zopakován dvakrát vždy po uplynutí tří let, aby bylo možné zkoumat společenské proměny a faktory, které je způsobují. Cílem šetření je shromáždit údaje o rodinách, zejména o vztazích a vzájemné podpoře mezi generacemi, soužití mezi partnery nebo manželi i soužití v širších příbuzenských strukturách, dále pak o souvislostech změn v porodnosti a rodičovství i zabezpečení života ve stáří. Dostupná jsou ovšem pouze některá mezinárodní data z první vlny šetření. V Česku již proběhly dvě vlny šetření, a to v letech 2005 a 2008. Výzkum provádí Výzkumný ústav práce a sociálních věcí společně s Přírodovědeckou fakultou Univerzity Karlovy v Praze.³ Data za Bulharsko (sběr dat v roce 2004) a Nizozemsko (sběr dat probíhal v letech 2002–2004, v roce 2003 bylo sebráno 90 % dat) poskytl *GGS Data Archive*. Respondenti byli vybíráni náhodným výběrem, přičemž oporami výběru byla data ze sčítání lidu. Výzkumný vzorek reprezentuje dospělé populace jednotlivých států (ve věku 18–78 let), celkový počet respondentů činil 31 025.⁴ Data byla sbírána prostřednictvím face to face strukturovaných standardizovaných rozhovorů. Struktura a obsah rozhovorů byly přizpůsobeny okolnostem a podmínkám jednotlivých zemí. Pro podrobnější informace o technice sběru dat a výzkumných nástrojích viz *United Nations*, 2005.

Členění evropských států podle opouštění domácnosti rodičů

Při sledování časování odchodu mladých lidí z domácnosti rodičů bylo v rámci Evropy (pro EU-15) identifikováno základní dichotomické severo-j jižní členění (Lesthaeghe, Moor, 2000; Sobotka, Toulemon, 2008). V zemích severní Evropy opouští mladí lidé domov rodičů signifikantně dříve – ve věku kolem 20 let (medián je 21 let pro ženy a 23 pro muže v Nizozemsku a méně než 19 let pro obě pohlaví ve Švédsku) – než v zemích jižní Evropy, kde se

tento věk blíží spíše k 30 (v Itálii je medián 27 pro ženy a 30 pro muže, v Řecku 26 pro ženy a 29 pro muže – European Commission 2001: 116). V severních zemích jsou přitom velmi rozšířené kohabitate mladých partnerů bez sňatku, zatímco v jižních zemích (Itálii, Řecku, Španělsku) je jejich počet stále poměrně malý. Obecně přitom dochází v Evropě v posledních desetiletích k destandardizaci životních trajektorií, s čímž souvisí i nárůst diverzity v opouštění rodičovské domácnosti. Rozličné mohou být účely odchodu i formy domácností, do kterých mladí lidé odchází, i celý proces obsahující případná znovunavrácení se do domácnosti rodičů. Jednoznačně se zmenšuje podíl osob, které odcházejí od rodičů do manželství, a naopak vzrůstá podíl osob odcházejících do nesezdaných soužití nebo jednočlených domácností (Lesthaeghe, Moor, 2000; Rusconi, 2004; Sobotka, Toulemon, 2008).

Zvažují-li se vedle časování též rodinné vzorce chování, zejména vstup do partnerství, manželství a rodičovství, pak lze v Evropě nalézt tři základní modely vzniku domácnosti: 1. skandinávský, 2. jižní, 3. severní (Iacovou in Mandic, 2008: 619). Skandinávský model (skandinávské země a Nizozemsko) je charakteristický odchodem mladých lidí od rodičů v nejnižším věku a největší diverzitou v uspořádání následného bydlení včetně rozšířeného bydlení jednotlivců a nesezdaných soužití (více než 29 % žen ve věku 25–29 let žije v nesezdaných soužitích). Jižní model (Řecko, Itálie, Portugalsko, Španělsko a Irsko) je naopak specifický pozdním odchodem z domácnosti rodičů, pozdním vstupem do partnerství a většinovým přímým přechodem z rodiny orientační do rodiny prokreační, tj. z domácnosti rodičů k manželství a k rodičovství. Mimomanželská soužití se vyskytují poměrně ojediněle (méně než 5 % žen ve věku 25–29 let žije v nesezdaných soužitích). Severní model (Francie, Německo, Velká Británie, Rakousko, Belgie, Lucembursko)⁵ pak stojí někde mezi dvěma uvedenými extrémy. Je charakterizován raným odchodem z domácnosti rodičů a četnými přechodnými řešeními na cestě k manželství a rodičovství.

S. Mandic se pokusila typologii aplikovanou na státy západní Evropy rozšířit a zařadit do ní i některé státy střední a východní Evropy (Česko, Slovensko, Maďarsko, Polsko, Estonsko, Lotyšsko a Litva), přičemž brala v úvahu i typy sociálních systémů v daných státech. Utvořila tak tři skupiny zemí: 1. severozápadní, 2. jihozápadní, 3. severovýchodní (Mandic, 2008). Do severozápadní skupiny zařadila Rakousko, Belgie, Dánsko, Finsko, Francii, Německo, Nizozemsko, Švédsko, Velkou Británii a Česko. Do jihozápadní skupiny náležely Kypr, Řecko, Irsko, Itálie, Lucem-

Tabulka č. 1: Aktuální soužití mladé generace s rodiči, dělení dle věku (v %)

	Bulharsko Věk			Česko Věk			Nizozemsko Věk		
	20–24	25–29	30–34	20–24	25–29	30–34	20–24	25–29	30–34
Bydlení ve spol. domácnosti:									
s oběma rodiči	55,9	31,5	18,5	51,6	21,6	9,3	24,5	3,6	0,5
s otcem (a nikoli matkou)	2,8	2,6	1,7	2,8	1,6	1,0	3,8	0,4	
s matkou (a nikoli otcem)	11,4	10,5	10,1	11,2	5,7	4,6	5,4	0,7	0,3
bez rodičů	29,9	55,3	69,7	34,4	71,0	85,2	66,3	95,2	99,2
Celkem	100	100	100	100	100	100	100	100	100
N	1309	1405	1602	713	977	1024	371	672	904

Zdroj: První vlna GGS – Bulharsko 2004, Česko 2005, Nizozemsko 2003. Výběrový soubor respondentů ve věku 20–34 let.

bursko, Portugalsko, Španělsko, Slovinsko a Maďarsko. Poslední, severovýchodní skupinu pak tvořily pouze státy bývalého východního bloku – Estonsko, Lotyšsko, Litva, Polsko a Slovensko. Česko získalo v tomto členění určitou specifickou pozici tím, že bylo jako jediný postkomunistický stát zařazeno mezi země severozápadní Evropy, tedy do stejné skupiny s Nizozemskem. Data pro Bulharsko Mandic sice neměla k dispozici, lze však předpokládat, že by bylo buď začleněno do jihozápadní skupiny, nebo by bylo součástí nově utvořené samostatné jihovýchodní skupiny. Autorka při ověřování relevance tohoto členění ovšem došla k závěru, že rozdíly mezi jihozápadní a severovýchodní skupinou nejsou natolik významné, aby mohlo být využito jako explanační schéma. Dále potvrdila dřívější zjištění (Aassve, Billari, Mazzucco, Ontago 2002), že vliv státních sociálních systémů na bydlení mladých lidí není jednoznačný a pokud platí, tak pouze pro státy jižní Evropy (Mandic, 2008).

Soužití s rodiči a osamostatňování

Porovnáme-li bydlení mladých osob ve třech sledovaných státech, najdeme výrazné rozdíly. Na jednu stranu lze zařadit Nizozemce, mezi kterými ve věkové

kategorii 30–34 let bydlí ve společné domácnosti alespoň s jedním rodičem úplné výjimky, zhruba každý stý člověk (tabulka č. 1). Na druhé straně pak stojí Bulhaři, mezi kterými bychom nemuseli hledat tak dlouho, protože téměř každý třetí Bulhar ve věku 30–34 let bydlí s rodiči. Mladí lidé v Česku se pohybují někde mezi těmito dvěma póly, podíl osob žijících ve věku 30–34 let s rodiči zde činí zhruba 15 %. Časování stěhování mladých lidí z domácností rodičů je tedy poměrně jasně závislé na zvycích a okolnostech platných v dané zemi, přičemž výrazně nejdříve se z rodičovské domácnosti osamostatňují mladí lidé v Nizozemsku, kde ve věku 20–24 let žije již pouze třetina osob s rodiči. Naproti tomu v Česku žijí ve stejné věkové kategorii s rodiči ještě téměř dvě třetiny osob a v Bulharsku pak dokonce o něco více než dvě třetiny (tabulka č. 1).

Většina osob ve věkové kategorii 20–34 let bydlí ve zkoumaných státech odděleně od rodičů, i když můžeme pozorovat zjevné rozdíly nejen při srovnání občanů různých států, ale i v rámci jednotlivých států, vezmeme-li v úvahu gender. Ženy totiž opouští domácnost rodičů v porovnání s muži dříve (graf č. 1). Rozdíly jsou velmi výrazné v Bulharsku, kde v příslušné věkové kategorii bydlí odděleně od

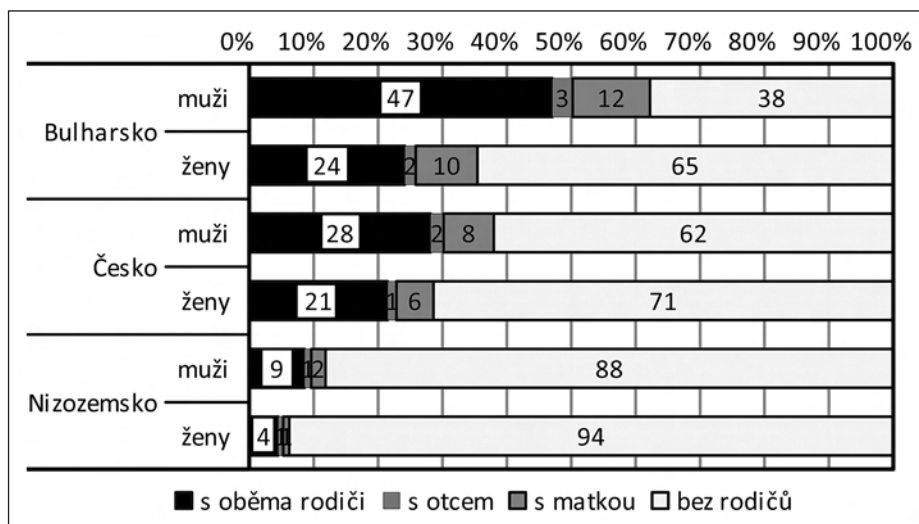
rodičů sice 65 % žen, ale pouze 38 % mužů. V Česku bydlí ve stejném věku mimo rodičovskou domácnost rovněž více žen (71 %), ale výrazný je i podíl samostatně bydlících mužů (62 %). V Nizozemsku je genderový rozdíl také zjevný, i když je částečně překrytý faktem, že drtivá většina žen (94 %) i mužů (88 %) ve věkové kategorii 20–34 již nebydlí s rodiči.

Genderové rozdíly jsou navíc patrné i v generaci rodičů. Ve všech zkoumaných státech platí, že pokud dospělé dítě (ve věku 20–34 let) žije pouze s jedním rodičem, tak je to výrazně častěji matka než otec. Největší rozdíly při soužití dítěte s jedním rodičem byly přitom zaznamenány v Bulharsku a Česku, kde mladí lidé bydlící ve společné domácnosti pouze s jedním ze svých rodičů žijí zhruba pětikrát častěji se svými matkami než se svými otci. V Nizozemsku, kde je ovšem podíl mladých lidí žijících ve společné domácnosti s jedním rodičem zanedbatelný (2–3 %), pak není genderový rozdíl tak výrazný. Dcery žijí téměř stejně často se svými otci jako s matkami, synové pak s matkami dvakrát častěji než s otci (graf č. 1).

Sledujeme-li ovšem věk, ve kterém se lidé nebydlící s rodiči poprvé od nich odstěhovali, zjišťujeme, že je nejnižší v Bulharsku, kde se největší podíl osob odstěhoval od rodičů již ve věku 15–19 let (35 % mužů a 48 % žen - tabulka č. 2). Mezi Bulhary tedy nacházíme značnou diverzitu, týkající se vzorců chování stran bydlení. Na jedné straně se významná část Bulharů stěhuje od rodičů velmi brzy (ještě před tím, než oslaví dvacáté narozeniny - tabulka č. 2), na druhé straně však stojí značná část mladých Bulharů, která setrvala bydlí s rodiči, aniž by se po této stránce osamostatnila (tab. č. 1). Podíl osob stěhujících se od rodičů před 20. rokem života je dále vysoký v Nizozemsku (zhruba třetina), v Česku je nejnižší. V Nizozemsku a Česku se přitom nejvíce osob odstěhuje od rodičů ve věku 20–24 let, a to více než dvě šestiny a méně než polovina z těch, kteří s rodiči v době výzkumu nebydleli. Nezanedbatelné jsou dále podíly osob opouštějících domácnost rodičů ve věku 25–29 let. Po oslavení 30. narozenin již opouští domácnost rodičů výrazně méně osob. Nejčastěji jsou to bulharští muži, hned po nich muži čeští (tabulka č. 2).

Samotný uvedený věk odchodu však není při posuzování nejmladší generace klíčový a měl by být brán do úvahy s výše uvedenými podíly mladých osob, které v příslušných věkových kategoriích stále žijí ve společné domácnosti rodičů. Pro zkoumanou věkovou kategorii bohužel není vzhledem k neukončenému procesu stěhování signifikantní částí této vybrané populace smysluplné stanovit medián odchodu, se kterým je možné pracovat pro věkové kohorty, kde již byl proces osamostatňování ukončen.

Graf č. 1: Soužití s rodiči ve věkové skupině 20–34, rozdělení dle genderu (v %)

Zdroj: První vlna GGS – Bulharsko 2004, Česko 2005, Nizozemsko 2003. Výběrový soubor respondentů ve věku 20–34 let.

Percepce dopadů odděleného bydlení a významných okolností pro jeho realizaci

V procesu osamostatňování mladých lidí z domácnosti rodičů jsou samozřejmě velmi důležité externí faktory, ale snad ještě důležitější je způsob, jakým tyto faktory vnímají samotní aktéři. Proto byly zjišťovány představy osob ve věku 20–34 let bydlících ve společné domácnosti alespoň s jedním rodičem o výhodách a nevýhodách samostatného bydlení i o významu některých okolností působících pro nebo proti realizaci samostatného bydlení. Vzhledem k velmi nízkému podílu mladých Nizozemců bydlících společně s rodiči nebyly postoje k oddělenému bydlení v nizozemské části výzkumu zkoumány. Proto jsou zde analyzovány toliko postoje mladých Bulharů a Čechů, kteří s rodiči soužili výrazně častěji.

Vnímání výhod a nevýhod bydlení odděleného od rodičů nebylo při porovnání Čechů a Bulharů nijak diametrálně odlišné, menší rozdíly však odhaleny byly (tabulka č. 3). Češi vnímají pozitivní přínosy samostatného bydlení v porovnání s Bulhary častěji a intenzivněji. V obou zemích je přitom jako největší výhoda odstěhování se z domácnosti rodičů spatřován pozitivní dopad na sexuální život respondenta. V Česku byla dále zhruba polovina mladých lidí bydlících s rodiči přesvědčena, že by případné odstěhování posílilo jejich osobní svobodu a možnost dělat, co sami chtějí, a rovněž jim přineslo větší radost a uspokojení ze života. Přestože tyto výhody odděleného bydlení patřily i v Bulharsku mezi nejčastěji zmiňované, volilo je zde méně osob (36 %). Mezinárodně podobná byla i percepce nevýhod odděleného bydlení Čechů a Bulharů. V obou zemích jasně vedl negativní dopad na finanční situaci respondenta, který zmínila zhruba polovina Bulharů a téměř tři pětiny Čechů (tabulka č. 3). V obou zemích se pak potvrdilo, že potenciální samostatné bydlení by dle přesvědčení převážné většiny (více než tři čtvrtin) mladých lidí žijících s rodiči nemělo výrazný vliv na jejich profesní život a to, co si myslí jejich okolí. Druhou část tohoto zjištění lze interpretovat různě. Nabízí se vysvětlení, že

Tabulka č. 2: Věk při prvním odděleném bydlení, dělení dle genderu (v %)

Věk při prvním odděleném bydlení	Bulharsko		Česko		Nizozemsko	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
0–14	7,4	7,7	2,7	2,6	1,6	0,9
15–19	35,4	48,2	13,9	26,9	27,1	37,9
20–24	26,4	31,3	45,6	50,2	44,7	48,7
25–29	14,8	7,5	25,9	13,7	21,2	10,5
30–34	6,5	2,3	7,3	3,4	3,4	1,3
35 a více	9,5	3,0	4,6	3,2	1,9	0,6
Celkem	100	100	100	100	100	100
N	3808	5429	3750	4252	3226	4580

Zdroj: První vlna GGS – Bulharsko 2004, Česko 2005, Nizozemsko 2003. Výběrový soubor respondentů, kteří aktuálně nebydleli ve společné domácnosti s rodiči.

sociální tlak a vnímání závaznosti společenských norem týkajících se časování odchodu z domácnosti rodičů jsou v obou zemích poměrně nízké, možná je i absence těchto norem. Na druhou stranu však nelze vyloučit, že zjištění dokládá pouze to, že takové normy nejsou na vědomé rovině aktéry reflektovány.

Při rozhodování pro nebo proti odstěhování od rodičů hrají představy o dopadu tohoto kroku na jedincův život jistě důležitou úlohu, ještě větší význam však nepochybně mají zvažované konkrétní okolnosti (tabulka č. 4). Odpovědi respondentů se i v tomto případě zakládaly na osobních zkušenostech a byly poměrně diverzifikované. Bylo zjištěno, že jak mladí Češi, tak Bulhaři vnímají jako ústřední pro realizaci samostatného bydlení tři základní okolnosti: bytové podmínky, finanční situaci a existenci partnera. Odlišnosti byly patrné v akcentech jednotlivých okolností při srovnání Čechů s Bulhary. Češi považovali bytové podmínky za důležité častěji (90 %) v porovnání s Bulhary (75 %). Bulhaři naopak více vyzdvihovali existenci partnera jako významnou okolnost pro realizaci samostatného bydlení. Nejenže ji zmínilo nejvíce respondentů (78 %), byla též největším počtem mladých Bulharů (35 %) uvedena jako okolnost, na které by „velmi mnoho“ záviselo rozhodnutí o samostatném bydlení. Zhruba dvě třetiny Čechů i Bulharů dále považovaly za důležitou okolnost práci.

Nejmenší význam byl z nabízených možností v rozhodování o samostatném

bydlení připisován zdraví. Vlastní zdraví se jako relevantní jevílo pro rozhodování o bydlení zhruba polovině Bulharů a dvěma pětinám mladých Čechů bydlících s rodiči. Zdraví rodičů oproti tomu bylo jako alespoň částečně významné při rozhodování o samostatném bydlení uváděno o něco častěji, a to zejména bulharskými (72 %), ale i českými (60 %) respondenty.

Přestože uvedené výsledky pracují s rovinou představ, hypotetických odhadů a deklarací respondentů, zhruba naznačují, jaké okolnosti hrají při úvahách mladých lidí o odchodu z domácnosti rodičů roli. Zvolená škála (vychýlená pozitivním směrem) předpokládá, že alespoň částečně důležitou roli hraje většina uvedených faktorů. O to větší váhu mají zjištění o okolnostech, které významný podíl mladých lidí při rozhodování o bydlení prakticky neřeší, a těmi jsou právě zdraví a pro značnou část osob i práce (tabulka č. 4).

Závěr

Odstěhování z domácnosti rodičů je pro většinu osob důležitým krokem na cestě k dospělosti. Potvrdilo se, že načasování této události je do značné míry utvářeno vnějšími strukturálními faktory a společenskými zvyky, takže při porovnání populací jednotlivých států nacházíme významné rozdíly. Mladí Češi se podle věku prvního samostatného bydlení nachází někde mezi dvěma extrémnějšími příklady, tedy Nizozemci, z nichž většina (66 %) opustí

Tabulka č. 3: Deklarovaný vliv odděleného bydlení na různé aspekty života mladých osob žijících s rodiči (v %)

Vliv odděleného bydlení na:	Bulharsko					Česko				
	lepší	ani lepší, ani horší	horší	celkem	N	lepší	ani lepší, ani horší	horší	celkem	N
možnost dělat si, co chcete	36,1	46,6	17,3	100	1930	49,9	43,3	6,9	100	850
profesní život	12,9	77,1	9,9	100	1923	13,2	77,9	8,9	100	842
finanční situaci	13,6	36,0	50,3	100	1928	10,8	31,4	57,8	100	841
sexuální život	50,2	47,7	2,2	100	1920	60,0	38,1	1,9	100	845
co si myslí lidé kolem	16,3	76,0	7,7	100	1926	14,1	83,0	2,9	100	843
radost a uspokojení ze života	36,4	52,3	11,4	100	1925	49,6	46,7	3,8	100	844

Zdroj: První vlna GGS – Bulharsko 2004, Česko 2005, Nizozemsko 2003. Výběrový soubor respondentů ve věku 20–34 let, kteří aktuálně bydleli alespoň s jedním rodičem.

Tabulka č. 4: Význam okolností, dle kterých se mladá generace řídí při rozhodování pro oddělené bydlení od rodičů (v %)

Závislost potenciálního odděleného bydlení na:	Bulharsko						Česká republika					
	vůbec ne	částečně	hodně	velmi mnoho	celkem	N	vůbec ne	částečně	hodně	velmi mnoho	celkem	N
finanční situaci	21,3	19,9	31,9	26,9	100	1876	12,3	25,6	30,7	31,3	100	808
práci	30,6	18,2	31,3	19,9	100	1712	29,6	29,4	25,1	15,8	100	718
bytových podmínkách	25,0	18,6	31,2	25,2	100	1871	10,6	19,7	36,3	33,4	100	797
zdraví respondenta	48,9	23,8	17,3	10,0	100	1846	58,4	22,6	12,7	6,2	100	776
zdraví rodičů	27,7	30,2	29,5	12,6	100	1860	39,8	31,1	19,7	9,4	100	786
existenci partnera	21,7	13,3	30,5	34,5	100	1722	19,2	17,8	34,7	28,3	100	696

Zdroj: První vlna GGS – Bulharsko 2004, Česko 2005, Nizozemsko 2003. Výběrový soubor respondentů ve věku 20–34 let, kteří aktuálně bydlí alespoň s jedním rodičem.

rodičovskou domácnost dříve, než oslaví 25. narozeniny, a Bulhary, kde tak před oslavou 30. narozenin učiní sotva polovina (55 %). Češi tedy volí většinou „zlatou střední cestu“, před dosažením 25 let věku se od rodičů odstěhuje zhruba třetina z nich a ve věku 30–34 let už s rodiči bydlí pouze menšina (15 %). Rozhodně neplatí, že by si dvě transformující se postkomunistické společnosti – česká a bulharská – byly obecně stran podmínek bydlení mladých lidí vzájemně bližší než společnost česká a nizozemská. V některých ohledech to tak sice může být (např. podobné podíly osob žijících bez rodičů ve věkové kategorii 20–24; tabulka č. 1), v jiných je ovšem situace přesně opačná a česká společnost se více podobá nizozemské. Češi se Nizozemcům podobají například v tom, že opouští-li domácnost rodičů, pak je to nejčastěji ve věku 20–24 let (tabulka č. 2).

Při zvažování sociokulturních odlišností si pozornost zaslouží teorie J. Hajnala, který v rámci preindustriální Evropy identifikoval dva systémy formování domácností – západní a východní (Hajnal, 1965, 1983). Poměrně jasně je přitom geograficky vymezil pomocí linie vedoucí mezi městy Petrohrad a Terst, dělící Evropu na dvě části. Hranice tak probíhala někde mezi Moravou a Slovenskem, české země tedy náležely k západnímu systému. Západní systém byl přitom charakteristický spíše menšími domácnostmi a nukleární rodinnou strukturou, východní pak většími domácnostmi složenými z příbuzných, často multigeneračními. Vyšší podíl osob žijících v Bulharsku s rodiči naznačuje, že jisté kulturní rozdíly mezi západním a východním systémem stále přetrvávají. V této perspektivě je současná podobnost české a nizozemské společnosti navzdory odlišnému vývoji během komunistického režimu poměrně snadno pochopitelná. Nelze se tedy divit, že S. Mandic zařadila Česko jednoznačně do severozápadní skupiny společně s většinou států západní Evropy, jak bylo uvedeno v první části této studie (Mandic, 2008). S ohledem na tuto skutečnost by při členění severo-jihním bylo možné zařadit Česko do severní skupiny. Je ovšem zřejmé, že Bulharsko by kvůli vysokému podílu osob žijících ve věku 30–34 let ve společné domácnosti s rodiči patřilo do jižní skupiny.

Mladí lidé se v rozhodování o stěhování z domácnosti rodičů řídí mnohými okolnostmi a různě vnímají výhody a nevýhody tohoto kroku. Za nejdůležitější okolnosti stěhování považovali (Češi a Bulhaři) bytové podmínky, finanční situaci a partnerství. Tomu odpovídaly i představy o výhodách či nevýhodách samostatného bydlení. Tam se jednoznačně ukázaly dvě nejdůležitější oblasti. Zhruba polovina Bulharů a o něco více Čechů se domnívalo, že oddělené bydlení by mělo pozitivní vliv na jejich sexuální život a naopak by zhoršilo jejich finanční situaci vinou vyšších nákladů vydávaných na takové bydlení. Oproti tomu mladí lidé žijící s rodiči vnímali jako méně důležitý vztah mezi samostatným bydlením a pracovním životem i bydlením a hodnocením okolí. Přestože byly zkoumány hypotetické postoje a představy, zjištění naznačují, že pro osamostatnění se z domácnosti rodičů jsou důležitější bytové a finanční podmínky a partnerský a rodinný život než zdraví, pracovní záležitosti nebo názory sociálního okolí. Realita však dokazuje, že okolnosti bydlení a časování odchodu z domácnosti rodičů podléhají určitým (aktérem nepříliš uvědomovaným) společenským zvykům a normám, které se v porovnávání zemích různily. Shodně však všude platilo, že ženy opouští domácnost rodičů dříve než muži. Mezinárodní rozdíly byly naopak zřejmé v porovnání možnosti dlouhodobějšího až trvalejšího soužití s rodiči se vzrůstajícím věkem. Zatímco v Nizozemsku žijí osoby starší třiceti let s rodičem či rodiči zcela ojediněle, v Česku se tak děje častěji a v Bulharsku není taková praxe ničím výjimečným.

1 Studie je výstupem grantového projektu 2D06004 - Aktivní stárnutí, rodina a mezigenerační solidarita, jehož zadavatelem je Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

2 Na mezinárodní úrovni je projekt koordinován Ekonomickou komisí OSN v Ženevě. Stejně šetření proběhlo v řadě evropských zemí (např. v Bulharsku, Gruzii, Francii, Norsku, Nizozemsku, Maďarsku, Německu, Itálii, Rusku) a v dalších aktuálně je nebo bude realizováno. Do výzkumu jsou zapojeny i některé neevropské státy, jako např. Austrálie, Kanada, Nový Zéland nebo Spojené státy americké; pro podrobnější informace viz webová stránka mezinárodního projektu *Generation and Gender Programme (GGP)* na adrese <http://www.unecp.org/pau/ggp/Welcomes.html>.

3 Výzkum se podařilo realizovat díky finanční podpoře Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Sběr dat zajistila výzkumná agentura SC&C, spol. s r. o.
4 Počty respondentů v jednotlivých zemích: Bulharsko 12 858, Česko 10 006, Nizozemsko 8161.
5 Tzv. severní model je v tomto členění tvořen zbytkem států EU-15, které nebyly zařazeny do skandinávského nebo jižního modelu.

Literatura:

- Aassve, A. et al. Leaving Home: A Comparative Analysis of ECHP Data. *Journal of European Social Policy*, 2002, 12 (4), s. 259-275.
- Beaupré, P. - Turcotte, P. - Milan, A. When is Junior Moving out? Transitions from the Parental Home to Independence. *Canadian Social Trends*, 2006, č. 82, s. 9-15.
- Bernhardt, E. - Gähler, M. - Goldscheider, F. Childhood Family Structure and Routes Out of the Parental Home in Sweden. *Acta Sociologica*, 2005, 48 (2), s. 99-115.
- Billari, F. C. - Liefbroer, A. C. Should I Stay or Should I Go? The impact of Age Norms on Leaving Home. *Demography*, 2007, 44 (1), s. 181-198.
- Buzar, S. - Ogden, P. E. - Hall, R. Households Matter: The Quiet Demography of Urban Transformation. *Progress in Human Geography*, 2005, 29 (4), s. 413-436.
- Cooney, T. M. - Mortimer, J. T. Family Structure Differences in the Timing of Leaving Home: Exploring Mediating factors. *Journal of Research on Adolescence*, 1999, 9 (4), s. 367-393.
- Dupal, J. Bytová situace a přístupy mladých lidí k získávání bytu na lokální úrovni. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2005, 41 (2), s. 317-325.
- Ettlerová, S. - Matějková, B. *Rodinné chování a bytová situace mladé rodičovské generace – souvislosti s partnerským, sňatkovým a natalitním chováním*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2004.
- European Commission. *The Social Situation in the European Union 2001*. Luxembourg: European Commission, 2001.
- Furstenberg, F. F. On a New Schedule: Transitions to Adulthood and Family Change. *The Future of children*, 2010, 20 (1), s. 67-87.
- Hajnal, J. European marriage pattern in historical perspective. In Glass, D. V. - Eversley, D. E. C. (eds.) *Population in History. Essays in Historical Demography*. London: Edward Arnold, 1965, s. 101-143.
- Hajnal, J. Two Kinds of Pre-industrial Household Formation System. In: Wall, R. (ed.) *Family forms in historic Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983, 65-104.
- Hekken, S. M. J. van - Mey, L. de - Schulze, H. J. Youth Inside or Outside the Parental Home. *Journal of Family Issues*, 1997, 18 (6), s. 690-707.
- Juang, L. P. - Silbereisen, R. K. - Wiesner, M. Predictors of Leaving Home in Young Adults Raised in Germany: A Replication of a 1991 Study. *Journal of Marriage & Family*, 1999, 61 (2), s. 505-515.
- Kerchoff, A. C. - Macrae, J. Leaving the Parental Home in Great Britain: A Comparative perspective. *Sociological Quarterly*, 1992, 33 (2), s. 281-301.
- Lesthaeghe, R. J. - Moor, G. Recent trends in Fertility and Household Formation in the Industrialized

- World. *Review of Population and Social Policy*, 2000, č. 9, s. 121-170.
- Lux, M. O spokojenosti českých občanů s užívaným bydlením. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2005, 41 (2), s. 227-252.
- Mandic, S. Home-Leaving and its Structural Determinants in Western and Eastern Europe: An Explanatory Study. *Housing Studies*, 2008, 23 (4), s. 615-636.
- Marco, A. de – Berzin, S. C. The Influence of Family Economic Status on Home-Leaving Patterns During Emerging Adulthood. *Families in Society*, 2008, 89 (2), s. 208-218.
- Mulder, C. H. The Housing Consequences of Living Arrangement Choices in Young Adulthood. *Housing Studies*, 2003, 18 (5), s. 703-719.
- Murphy, M. - Wang, D. Family and Sociodemographic Influences on Patterns of Leaving Home in Post-war Britain. *Demography*, 1998, 35 (3): 293-305.
- Ravanera, Z. R. - Rajulton, F. - Burch, T. K. A Cohort Analysis of Home-Leaving in Canada. *Journal of Comparative Family Studies*, 1995, 26 (2), s. 179-193.
- Rugg, J. - Ford, J. - Burrows, R. Housing Advantage? The Role of Student in the Constitution of Housing Biographies in the United Kingdom. *Journal of Youth Studies*, 2004, 7 (1), s. 19-34.
- Rusconi, A. Different Pathways out of the Parental Home: A Comparison of West Germany and Italy. *Journal of Comparative Family Studies*, 2004, 35 (4), s. 627-649.
- Rychtaříková, J. - Akkerman, A. Trajectories of Fertility and Household Composition in the Demographic Profile of the Czech Republic. *Population & Environment*, 2003, 24 (3), s. 225-254.
- Sobotka, T. - Toulemon, L. Changing Family and Partnership Behaviour: Common Trends and Persistent Diversity across Europe. *Demographic Research*, 2008, 19, s. 85-138.
- United Nations. *Generations & Gender Programme: Survey Instruments*. New York and Geneva: United Nations, 2005
- Wolbers, M. H. J. Employment Insecurity at Labour Market Entry and Its Impact on Parental Home Leaving and Family Formation. *International Journal of Comparative Sociology*, 2007, 48 (6), s. 481-507.

Autorka působí ve VÚPSV, v. v. i., a rodné problematice se věnuje průběžně.

„From the Great Recession to labour market recovery: Issues, evidence and policy options“ je název publikace ILO, jejímiž editory jsou její ekonomičtí experti Iyanatul Islam a Sher Verick. Knížka je zaměřena na analýzu příčin a důsledků globální ekonomické krize a související krize zaměstnanosti a možnosti jejich řešení. Přináší globální přehled různých aspektů krize, od předkrizového období, nezaměstnanosti a sociálních dopadů recese až po makroekonomické stimuly a politiky trhu práce přijímané jednotlivými vládami. Příspěvky sledují příčiny krize vyvolané nedostatky v oblasti odchodu, politiky a regulačních opatření i globální nerovnováhou. Vzhledem k tomu, že krize měla zejména v rozvojových zemích různé dopady, jsou analyzovány její rozdílné důsledky v makroekonomické oblasti a na trhu práce, stejně jako dopady na jednotlivé skupiny obyvatelstva. Autoři se na základě těchto analýz snaží definovat vhodná makroekonomická opatření a politiku trhu práce pro pokrizové období.

Zdroj: www.ilo.org

Zaměstnanost starších osob na částečný úvazek: role zdravotního stavu

Renata Kyzlinková, Miriam Kotrusová

Cílem článku je prozkoumat základní souvislosti mezi zdravím (fyzickým i psychickým) a zaměstnáváním starších osob na zkrácenou pracovní dobu v českém prostředí. Analýza měla odpovědět na to, jaký je zájem lidí ve vyšším věku pracovat na částečné úvazky, zda jejich zdravotní stav koresponduje s limitovanou pracovní aktivitou a zda se v tomto směru liší pracující populace před a po dosažení důchodového věku a zda práce na částečný úvazek ve vyšším věku může být důležitým faktorem lepší psychické pohody a spokojenosti v životě. Jako zdroj dat byl využit výzkum GGS 2005 (Generations and Gender Survey: prospective longitudinal survey), realizovaný v letech 2004–2007, doplněný o závěry z výzkumu „Postoje starších zaměstnanců“ z let 2005–2007 a ze šetření mezi zaměstnavateli z roku 2006. Z analýzy vyplynulo, že i když být ekonomicky aktivní ve vyšším věku je pozitivní jak pro jednotlivce, tak pro společnost, zaměstnanost osob ve vyšším věku ovlivňují spíše podmínky nároku na starobní důchod a celková situace na trhu práce než opatření cílená přímo na tuto skupinu pracovní síly. Ukázalo se, že lidé v předdůchodovém věku zaměstnaní na částečný úvazek jsou oproti zaměstnaným na plný úvazek v mnoha směrech odlišnou skupinou. Liší se především v takových charakteristikách, jakými jsou pohlaví, věk, profesní zařazení či vzdělání. V předdůchodovém věku je práce na zkrácený úvazek aktuální zejména pro osoby se specifickými potřebami a specifickou zátěží, jako jsou např. zhoršený zdravotní stav či pečovatelské povinnosti vůči jiné osobě. Zkrácené úvazky jsou v tomto věku častější volbou zejména pro chronicky nemocné osoby. Zaměstnanost na částečný úvazek je u nás spojena především s osobami, které již dosáhly důchodového věku, tj. se zvyšujícím se věkem se počet osob pracujících touto formou zvyšuje. Ti, kteří mají možnost takto pracovat, se po zdravotní stránce cítí lépe než ti, kteří nepracují, a navíc jsou v mnohem lepší psychické pohodě a nemají problémy se sociální izolací.

Význam ekonomické aktivity pro osoby vyššího věku

Podpora zaměstnanosti osob vyššího věku¹ se v posledních desetiletích stala důležitou součástí politiky zaměstnanosti ve většině členských států EU. Důvodem je nejen proces demografického stárnutí evropské populace a jeho dopady (zejména na finanční rovnováhu penzijních systémů), ale také objevující se paradigmatický posun od chápání starších osob jako „zátěže“ k jejich chápání jako „zdrojů“ (pracovní síly, životních zkušeností, atd.) (Vidovičová, 2005). Tento posun lze sledovat na postupné proměně tzv. tříložkového modelu životního cyklu (přípravy na povolání, výkon povolání, odpovědnost po povolání) na model, v němž v mládí, dospělosti i ve stáří existuje stejná příležitost ke vzdělávání, práci i odpovědnosti (Rabušic, Vidovičová, 2003).

Uvedená změna v přístupu k osobám vyššího věku je nejzřetelnější ve snaze Evropské unie prosazovat novou sociálně-politickou koncepci tzv. aktivního stáří (nebo stárnutí – „active ageing“). V oblasti politiky zaměstnanosti se koncept aktivního stárnutí ztotožňuje s tzv. „ekonomicky aktivním stárnutím“ (Casey, 2004), které

vede k prodlužování ekonomické aktivity, odchodu do důchodu v pozdějším věku a větší míře zapojení se do společensky užitečných aktivit (Vidovičová, 2005). Jedním z neefektivnějších prostředků, jak vést osoby vyššího věku k aktivnímu prožívání jejich stáří, je pokračující výkon dosavadní profese i po dosažení zákonem stanovené věkové hranice pro odchod do důchodu. Podle posledních dostupných údajů Eurostatu patří naše republika stále mezi země s nižší věkovou hranicí ukončení aktivního zaměstnání. Zatímco v EU-27 činil průměrný věk definitivního odchodu z pracovního života v roce 2008 61,4 roku, v ČR to bylo 60,6 roku (Důchodci ..., 2010). Jedním z předpokladů pokračující ekonomické aktivity ve vyšším věku je také přizpůsobení pracovní doby, např. zkrácení její délky (zaměstnání na částečný úvazek) nebo změna organizace či náplně práce (Kotrusová, 2009).

Zaměstnání ve vyšším věku není jenom nutností způsobenou nízkým nebo nedostačujícím příjmem (zejména starobním důchodem). Naopak, se zvyšujícím se věkem se zvyšuje jeho pozitivní vliv také na (psychický či fyzický) zdravotní stav lidí vyššího věku. Národní program přípravy na stárnutí na období 2008–2012

poukazuje na pozitiva ekonomické aktivity starších osob takto: *„Ekonomická aktivita starších osob je přínosem pro kvalitu života těchto osob, jejich rodiny a pro celou společnost. Přispívá k vyšší životní úrovni ve stáří. Pracovní život je zdrojem spokojenosti, identity, sociálního statusu, uznání, sebeúcty a sociálních vztahů. Možnost svobodně si zvolit ukončení nebo pokračování pracovní aktivity by měla být dostupná pro všechny, bez ohledu na věk, pohlaví, zdravotní postižení, barvu pleti či jiný důvod... Přechod mezi ekonomickou aktivitou a ekonomickou neaktivitou by měl být více flexibilní. Důchodový věk by neměl stavět jedince před volbu pouze mezi dvěma možnostmi, mezi úplným odchodem z trhu práce a plným setrváním na trhu práce“* (Národní program přípravy na stárnutí na období 2008 až 2012).

Souvislost mezi zaměstnáním, ať již na plný či částečný úvazek, a zdravotním stavem není jednoduché vysvětlit ani prokázat. Jedná se totiž o komplexní fenomén, kde se obě proměnné vzájemně ovlivňují. Zhoršený zdravotní stav často přinutí osoby vyššího věku k trvalé rezignaci na ekonomickou aktivitu a následnému odchodu do (invalidního nebo starobního) důchodu nebo alespoň ke zkrácení úvazku. V této souvislosti je velmi důležitá jak celková situace na trhu práce (dostatek pracovních míst na zkrácený úvazek, ochota a vstřícnost zaměstnavatelů k úpravám pracovní doby nebo pracovních podmínek starších osob), tak i politika státu (nabízející např. daňové úlevy nebo jiná zvýhodnění zaměstnavatelům či zaměstnancům vyššího věku) podporující postupné snižování pracovní doby osobám v předdůchodovém i důchodovém věku. Se zvyšujícím se věkem pracovní síly nabývá tato politika rostoucího významu.

Přestože snížení délky pracovní doby osob vyššího věku může být primárně zapříčiněné zhoršeným zdravotním stavem těchto osob, sekundárně může samotné zkrácení pracovního úvazku vést k jejich vyšší spokojenosti v životě, lepší psychické pohodě a životnímu optimismu. Psychická pohoda a spokojenost v životě jsou považovány za možné determinanty ekonomické aktivity ve vyšším věku. Podle britské studie (Robertson et. al., 2003) nejvyšší úroveň psychické pohody a spokojenosti v životě vykazovaly zaměstnané osoby, které přesáhly důchodový věk. V kategorii zaměstnaných osob (na plný, částečný úvazek, muži, ženy ve věku 50–75 let) byly podle výše uvedené studie v životě nejspokojenější osoby zaměstnané na částečný úvazek.

Zaměstnávání na částečný (zkrácený) úvazek je v současné době již stabilní součástí moderní důchodové politiky i politiky zaměstnanosti zaměřené na osoby vyššího věku. K většímu využívání práce na částečný úvazek staršími pracovníky začala

docházet pod vlivem snah o omezení nároku předčasných důchodů, které začaly nepřiměřeným způsobem zatěžovat státní rozpočty vyspělých evropských zemí. Jednou z možných forem institucionální podpory zaměstnávání starších pracovníků je např. program postupného odchodu z ekonomické aktivity do důchodu, který je spojený s kratší pracovní dobou a pobíráním tzv. částečného důchodu². Podstatou tohoto programu je umožnit starším pracovníkům snížení délky jejich pracovní doby před úplným odchodem z trhu práce. Uvedený program lze vztáhnout jak na osoby těsně před dosažením důchodového věku, tak zároveň i na starší pracovníky, kteří mají nárok na starobní důchod. Převládající cílovou skupinou tohoto schématu je v mnoha evropských zemích skupina osob v předdůchodovém věku (Šlapák, Kotrusová, 2007).

Situace v ČR z hlediska využívání částečných úvazků lidmi ve vyšším věku je výrazně odlišná od situace v členských státech EU. Na rozdíl od řady jiných evropských zemí je pro naši ekonomiku charakteristická vysoká míra zaměstnanosti na plný úvazek až do věku nabytí nároku na starobní důchod, po které následuje prudký zlom vedoucí k definitivnímu odchodu do ekonomické neaktivity u většiny lidí. To dokumentuje velmi nízký počet osob, které si snížily rozsah svého pracovního úvazku před ukončením aktivní činnosti. Počet těchto osob v roce 2006 u nás jen mírně přesáhl hranici sto tisíc (Přechod do důchodu..., 2007). Lidé v předdůchodovém věku jsou tedy raději pracovní formou standardních pracovních poměrů, tj. upřednostňují práci se smlouvou na dobu neurčitou a na plný úvazek.³ Situace se však významně mění dosažením důchodového věku⁴ a splněním zákonných nároků na pobírání starobního důchodu, kdy většina osob začíná preferovat flexibilní pracovní poměry před těmi standardními (Kotrusová, 2009). Mezi pracujícími důchodci pracuje na zkrácený úvazek asi každý druhý (Důchodci..., 2010).

Významnou změnu přinesl rok 2010, kdy vstoupila v platnost novela zákona o důchodovém pojištění, která umožnila zaměstnavatelům uzavírat s důchodci pracovní smlouvu na dobu neurčitou (do roku 2010 pouze na dobu jednoho roku s možností prodloužení). Vliv zákonné normy na zaměstnanost osob pobírajících důchod je však vzhledem ke krátkému času nemožné objektivně posoudit.

Výzkumné otázky a datové zdroje

Cílem tohoto článku je prozkoumat základní souvislosti mezi zdravím (jak fyzickým, tak psychickým) a zaměstnáváním starších osob na zkrácenou pracovní dobou v českém prostředí, které je poně-

kud atypické, co se týče zaměstnávání na zkrácený úvazek. Pro analýzu uvedeného vztahu v našich podmínkách jsme formulovaly tyto vybrané výzkumné otázky:

- Jaký je zájem lidí ve vyšším věku pracovat na částečné úvazky?
- Koresponduje zdravotní stav osob vyššího věku s limitovanou pracovní aktivitou a liší se v tomto směru pracující populace před a po dosažení důchodového věku?
- Může být práce na částečný úvazek ve vyšším věku důležitým faktorem lepší psychické pohody a spokojenosti v životě a v konečném důsledku také zdravotního stavu?

V první části článku stručně naznačíme důvody nízkého zájmu o zaměstnání na částečný úvazek u osob v předdůchodovém věku (50–64 let), které jsou z již uvedených důvodů vhodnou cílovou skupinou pro tuto formu zaměstnání. V další části shrneme na základě dostupných dat z VŠPS situaci na trhu práce v ČR z hlediska zaměstnanosti starších lidí na částečný úvazek. Následovat bude část opírající se o analýzu dat z empirických výzkumů, která bude zaměřena na zachycení souvislostí mezi zdravotním stavem a zaměstnáním na zkrácený úvazek u osob ve věku 50–64 let. Velká pozornost bude věnována i skupině pracujících důchodců – jejich (subjektivně vnímanému) zdravotnímu stavu a způsobu ekonomické aktivity. V rámci analýzy budeme vycházet z několika datových souborů. Hlavním zdrojem dat je výzkum GGS 2005 (Generations and Gender Survey: prospective longitudinal survey), realizovaný v letech 2004–2007 v rámci výzkumného grantu „Rodina, partnerství a demografické stárnutí“. Data byla sbírána v únoru až září roku 2005 metodou pravděpodobnostního stratifikovaného výběru. Výběrový soubor čítal 10 006 respondentů české národnosti ve věku 18–79 let. Informace získané z GGS 2005 budou v několika případech doplněny o závěry z výzkumu „Postoje starších zaměstnanců“ (dále jen POSZ 2005) realizovaného VÚPSV a agenturou MARKENT v letech 2005–2007 v rámci tříletého výzkumného grantu „Zaměstnávání starších osob“. Součástí výzkumu je i šetření mezi zaměstnavateli realizované v roce 2006, které bude níže citováno jako PZ 2006.⁵

Důvody nízkého zájmu o částečné úvazky

Důvody nízkého zájmu o snížení pracovní doby u osob vyššího věku jsou různé, a to jak na straně samotných zaměstnanců, tak na straně zaměstnavatelů (Šlapák, Kotrusová, 2007). Více než polovina (54 %) osob, které ještě nedosáhly věkové hranice pro odchod do důchodu a nepobírají předčasný důchod, preferuje tradiční model ukončení pracovní aktivity,

tj. pracovat až do doby dosažení nároku na řádný starobní důchod a pak už nepracovat (Šlapák, 2007).

Vážnou překážkou zkracování pracovní doby, kterou uvádějí především zaměstnaní lidé v předdůchodovém věku, je zejména **nastavení podmínek důchodového systému**. Většina osob vyššího věku je přesvědčena, že zkrácení pracovního úvazku v době před dosažením důchodového věku se výrazně podepíše na výši jejich starobního důchodu. Rozdíly ve výši starobního důchodu u osob, které si několik málo let (do 5 let) před dosažením důchodové hranice sníží úvazek o jednu polovinu, a těmi, kteří pracují na plný úvazek, jsou však minimální, a to i pro různé příjmové skupiny.

Názory zaměstnavatelů na částečné úvazky jsou různorodé. Výhody shledávají především v úspoře finančních nákladů, ve zvýšení produktivity a efektivnosti práce. Mezi nevýhody řadí nedostatečnou vnitřní (funkční) flexibilitu, operativnost, omezenou souměřitelnost s firmou, nemožnost nařídit přesčas, vyšší administrativní zátěž.

Zaměstnanost osob vyššího věku na částečný úvazek

V českém prostředí není zvykem pracovat na částečný úvazek (v roce 2008 to bylo pouze 4,9 % zaměstnaných osob), a to platí i u osob vyššího věku. V této souvislosti je však důležité upozornit na základní fakt, a to že situace se mění dosažením důchodového věku. Ve věku nad 65 let pracuje na částečný úvazek okolo 50 % pracovních aktivní populace.

Na základě dat z VŠPS⁶ tedy lze formulovat obecné tendence v zaměstnanosti starších osob (50–64 let) na částečný úvazek:

- Podíl osob pracujících na částečný úvazek se rapidně zvyšuje po dosažení důchodového věku.
- Práce na částečný úvazek je i ve vyšším věku spíše typická pro ženy než pro muže, ačkoli pro ženy znamená výrazně kratší obvykle odpracované hodiny než pro muže.
- Z hlediska dosaženého stupně vzdělání je práce na částečný úvazek u pracujících ve vyšším věku typická pro nejnižší a nejvyšší stupeň vzdělání. Nadprůměrné zastoupení vysokoškolsky vzdělaných pracovníků se zkráceným úvazkem zaznamenáváme zejména u mužů. Tato skutečnost pak ovlivňuje i profesní strukturu osob vyššího věku vykonávajících zaměstnání na zkrácený úvazek. Téměř třetina těchto osob spadá do kategorie pomocných a nekvalifikovaných dělníků, další třetina pak do kategorie vědeckých pracovníků spolu se skupinou technických, pedagogických a zdravotnických pracovníků. Do struktury částečných úvazků u osob 50–64 let

Tabulka č. 1: Rozložení respondentů, kteří v referenčním týdnu vykonávali placenou práci, dle socio-ekonomického statusu, pohlaví a typu úvazku

Věk	Socio-ek. status	Celkem		Částečný úvazek		Plný úvazek		
		abs.	z toho ženy	abs.	% z celku	z toho ženy	abs.	z toho ženy
50–64 let	zaměstnanec nebo OSVČ	1260	556	33	2,6	26	1227	530
	pomáhající člen rodiny	1	1	0	0,0	0	1	1
	nezaměstnaný	1	1	1	100,0	1	0	0
	starobní důchodce	65	39	44	67,7	30	21	9
	invalidní důchodce	31	16	24	77,4	15	7	1
	jiné	6	3	1	16,7	1	5	2
	celkem	1364	616	103	7,6	73	1261	543
65 +	zaměstnanec nebo OSVČ	5	1	1	20,0	0	4	1
	starobní důchodce	51	27	38	74,5	20	13	7
	celkem	56	28	39	69,6	20	17	8
Celkem		1420	644	142	10,0	93	1278	551

Zdroj: GGS 2005, výběrový soubor vážený na populaci

dle profesního zařazení ještě významněji zasahují pracovníci ve službách a obchodě (14,8 %).

- Jedním z rozhodujících důvodů pro zkrácení pracovní doby v předdůchodovém věku je zdravotní stav osob.⁷ Ve věku 50–64 let je zdravotní stav důvodem pro zkrácený pracovní úvazek u každého druhého muže a u každé páté ženy. Zdravotní stav je příčinou zkrácení pracovní doby zejména u profesí manuálního charakteru.
- Nedobrovolné zkrácení pracovní doby je v tomto věku, na rozdíl od osob na vrcholu ekonomické aktivity, relativně málo zastoupeno. U žen je podzaměstnanost vyšší (15 %) než u mužů (8 %).

Souvislost práce na částečný úvazek se zhoršeným zdravotním stavem

Jak zahraniční, tak naše zkušenosti potvrzují, že zdravotní stav má na krácení pracovního úvazku u osob vyššího věku podstatný vliv (Casey, 2004; Přejchod do důchodu..., 2007; Kotrusová, 2009). Cílem naší analýzy je na základě dat GGS (2005) a dalších doplňujících výběrových šetření zkoumat uvedenou souvislost detailněji, a to jak z perspektivy celkového zdravotního stavu jednotlivce s akcentem na fyzickou kondici, tak z perspektivy jeho psychické pohody. Pro zajímavost budou v jedné věkové skupině porovnány osoby rozdílného socio-ekonomického postavení, tedy lidé v důchodovém věku a lidé, kteří ještě svého důchodového věku nedosáhli.

Předmětem našeho zájmu ve výzkumu GGS 2005 jsou zejména pracující osoby ve věku 50–64 let. Analyzovány jsou všechny osoby, které v referenčním týdnu vykonávaly placenou práci včetně osob pobírajících starobní či invalidní důchod. Tabulka č. 1 představuje rozložení respondentů dle věku (kategorie 50–64 a 65+), socio-ekonomického statusu, pohlaví a typu úvazku. Ve zkoumaném souboru tedy sledujeme cel-

kem 1420 respondentů, z nichž je 116 starobních důchodců a 31 invalidních důchodců. Na částečný úvazek pracovalo ve zkoumané populaci 10 % osob. Většinou se však jedná právě o důchodce, kteří si ke své penzi přivydělávají. Z celkového počtu 142 zkrácených úvazků jich připadalo na osoby pobírající starobní důchod 82 a na osoby pobírající invalidní důchod 24⁸.

Velikost výzkumného vzorku v šetření PZSO 2005 byla 715 respondentů a vzorek byl složen pouze ze zaměstnanců ve věku 50–64 let. Součástí výzkumu bylo i šetření mezi zaměstnavateli (PZ 2006), kde bylo během roku 2006 dotázáno 1032 organizací s více než šesti zaměstnanci.

Vztah mezi subjektivně vnímaným zdravím, pracovní aktivitou starších osob a jejich socio-ekonomickým postavením velmi přehledně ilustruje korespondenční mapa⁹ (obrázek č. 1), která zachycuje nejen podobnosti mezi zobrazovanými body, ale také upozorňuje na skryté dimenze tohoto vztahu. První dimenze, kterou reprezentuje osa „x“, byla nazvána „Zdravotní stav“. Druhá dimenze pak byla podle pozice konkrétních bodů pojmenována „Zajištění a flexibilita“. Mapa tedy zřetelně zobrazuje skutečnost, že ve věku 50–64 let se nejčastěji těší velmi dobrému nebo dobrému zdraví lidé zaměstnaní na plný úvazek. Nepracující důchodci a zaměstnaní na částečný úvazek pak spíše hodnotí své zdraví jako uspokojivé a nejhůře svůj zdravotní stav posuzují nezaměstnaní. Pracující důchodci se na mapě nacházejí mimo hlavní trendovou linii a svou charakteristikou jsou pravděpodobně zásadním zdrojem vzniku druhé dimenze. Pokud jde o zdravotní stav, spadají spíše do pozitivněji orientovaného spektra a navíc lze usuzovat, že druhá dimenze vypovídá o jejich relativně vyrovnané psychice, nezávislosti a zvýšené flexibilitě (tomuto problému se budeme podrobněji věnovat v části *Pracující důchodci: entuziasmus a dostatečná sociální opora*). Na opačném pólu druhé dimenze jsou opět nezaměstnaní, kteří

Tabulka č. 2: Shrnutí základních ukazatelů korespondenční analýzy

Dimens.	Singular Value	Inertia	Chi Square	Sig.	Proportion of Inertia		Confidence Singular Value	
					Accounted for	Cumulative	Standard Deviation	Correlation
								2
1	,266	,071			,959	,959	,021	,152
2	,055	,003			,041	1,000	,022	
Total		,074	160,117	,000(a)	1,000	1,000		

a 16 degrees of freedom

Souhrnný popis modelu ilustruje vzájemnou statisticky významnou souvislost obou sledovaných položek (zdravotního stavu a socio-ekonomického postavení). Zároveň nám dává informaci, že dvojdimenzionální prostor vysvětluje 100 % variability obou proměnných. Většinu variability vysvětluje dimenze 1 "zdravotní stav".

Zdroj: GGS 2005, vlastní výpočty

jsou špatně zajištěni, málo flexibilní a vyznačují se nejhoršími skóre psychické pohody.

Data ukazují, že lidé vyššího věku pracující na částečný úvazek hodnotí celkově hůře svůj zdravotní stav než lidé, kteří pracují na plný počet hodin. Pokud bereme v úvahu pouze osoby ve věku 50–64 let, které ještě nedosáhly svého důchodového věku, velmi dobrý nebo dobrý zdravotní stav má podle subjektivního hodnocení 58 % pracujících na plný úvazek (viz graf č. 1). Mezi lidmi pracujícími na zkrácenou pracovní dobu jich je o 28 procentních bodů méně.¹⁰ Špatný zdravotní stav je pravděpodobně způsoben chronickými zdravotními obtížemi, které jsou u částečných úvazků rovněž statisticky významně čtenější než u pracujících na plný úvazek. V předdůchodovém věku trpí dlouhodobým či chronickým onemocněním více než polovina lidí pracujících na částečný úvazek (59 %). Mezi pracovníky na plný úvazek to je pouze 18 % respondentů.¹¹ Vzhledem k tomu, že částečné úvazky jsou i v předdůchodovém věku spíše doménou žen, bylo nutné při zjišťování souvislosti zdravotního stavu a typu úvazku kontrolovat i faktor pohlaví. Ukázalo se však, že v této

věkové skupině nejsou mezi muži a ženami statisticky významné rozdíly v subjektivním vnímání zdravotního stavu a **vyšší intenzita chronické nemoci a horší zdravotní stav tedy může být primárním důvodem zkrácené pracovní doby.** Lze předpokládat, že zhoršený zdravotní stav lidí pracujících na částečný úvazek lze přičítat spíše problémům fyzickým než psychickým¹². Indikátory psychické pohody¹³ jsou totiž u pracovníků v této věkové skupině podobné jak u částečných, tak u celých úvazků.

Samostatnou skupinu tvoří invalidní důchodci, kterých je ve sledované věkové skupině celkem 292. Asi každý desátý invalidní důchodce vykonával v referenčním týdnu placenou práci. U tří čtvrtin z nich se jednalo o práci na částečný úvazek¹⁴. Jedná se tedy o skupinu pracovní síly, pro kterou je práce na částečný úvazek jednou z hlavních možností, jak se účastnit ekonomické aktivity¹⁵.

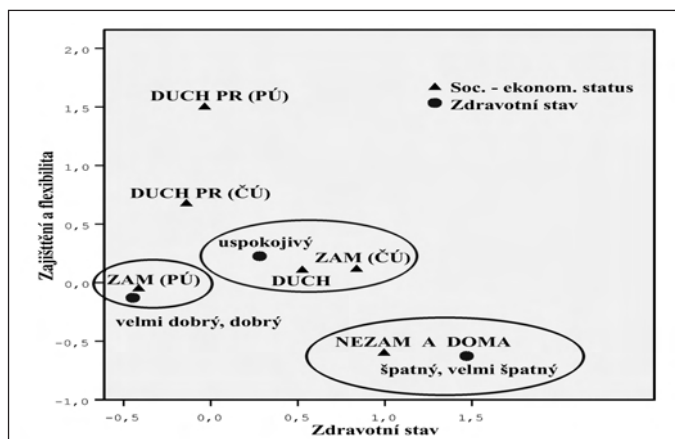
Souvislost mezi zdravotními problémy a krácením pracovní doby nacházíme i ve výzkumu POSZ 2005, kde respondenti¹⁶, kteří se v budoucnu obávají toho, že je zdravotní stav donutí změnit zaměstnání,

relativně častěji odpovídali, že by v současnosti spíše upřednostnili práci na částečný úvazek. Na zkrácenou pracovní dobu by raději pracovalo 23 % zaměstnanců, kteří se v budoucnu obávají zdravotních problémů. Mezi všemi zaměstnanci by však v současnosti byla zkrácená pracovní doba atraktivní pouze pro 17 % dotázaných.

Vliv zdravotního stavu na pracovní plány v blízké budoucnosti

Respondenti ve věku 50–64 let, kterých by se mohl v následujících třech letech týkat odchod do předčasného důchodu nebo starobního důchodu, byli dotázáni, zda této možnosti využijí (tabulka č. 3). Ze zkoumaného vzorku mělo v úmyslu rozhodně odejít do důchodu 15 % mužů a 20 % žen. Pravděpodobně o této variantě uvažovalo 21 % mužů a 27 % žen. Zdravotní stav jedince však má vliv na úmysl odejít do důchodu v nejbližších třech letech pouze u mužů. Zatímco tři čtvrtiny mužů, kteří se zdravotně cítí velmi dobře nebo dobře, neplánují odejít do důchodu, mezi lidmi, jejichž zdravotní stav je uspokojivý, je to pouhá polovina. Obecně souvisí úmysl odejít do důchodu také se vzděláním a profesí respondenta. Zatímco mezi vysokoškoly nemá v úmyslu odejít do důchodu 70 % respondentů, mezi lidmi se základním vzděláním nebo středoškolským bez maturity je to pouze 58 % respondentů. Jelikož víme, že zdravotní stav jedince úzce koreluje s jeho vzděláním¹⁷, bylo nutné kontrolovat i tuto skutečnost. Analýza třídění třetího stupně tak ukazuje, že statisticky významné rozdíly v úmyslu odejít do důchodu podle subjektivně vnímaného zdravotního stavu nacházíme pouze u mužů se základním a vysokoškolským vzděláním (viz graf č. 2). U všech žen stejně jako u mužů s maturitou nejsou patrné žádné statisticky významné rozdíly.

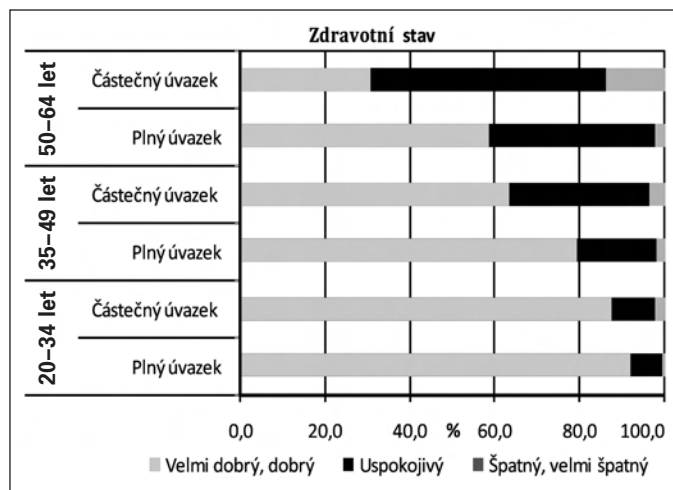
Obrázek č. 1: Korespondenční mapa – vztah zdravotního stavu a socio-ekonomického statusu

Zdroj: GGS 2005, výběrový soubor vážený na populaci, věk 50–64 let

Pozn. ZAM (PÚ) - zaměstnaní na plný úvazek, ZAM (ČÚ) - zaměstnaní na částečný úvazek, DUCH PR (PÚ) - pracující důchodci na plný úvazek, DUCH PR (ČÚ) - pracující důchodci na částečný úvazek, DUCH - nepracující důchodci, NEZAM A DOMA - nezaměstnaní a v domácnosti.

Graf č. 1: Souvislost mezi typem pracovního úvazku a subjektivně pociťovaným zdravotním stavem pracovníka

Zdroj: GGS 2005, výběrový soubor vážený na populaci

Pozn. Respondenti 20–64 let bez lidí pobírajících invalidní či starobní důchod

Pracující důchodci: entuziasmus a dostatečná sociální opora

Z lidí pobírajících starobní důchod ve věku 50–64 let u nás pracuje asi jedna desetina, z níž asi polovina pracuje na zkrácený úvazek (VŠPS 2008). Jak ukazuje výzkum POSZ 2005, dvě třetiny osob v předdůchodovém věku vidí pro sebe práci v důchodu jako nezbytnou pro udržení životní úrovně a tři čtvrtiny zaměstnanců osob ve věku 50–64 let uvedly, že by si v důchodu chtěly přivydělávat, ale jen občas, např. na zkrácený úvazek. Práce na zkrácený úvazek však není u většiny zaměstnavatelů k dispozici. Dle stejného výzkumu nabízí alespoň občas práci na zkrácený úvazek pouze necelá třetina organizací. Častěji se s touto nabídkou setkáváme v nepodnikatelské sféře (46 %) a v organizacích, kde převažují nemanuální profese (42 %). Vyhledky rozšiřování institutu zkrácené pracovní doby také nejsou zrovna optimistické. Nabídka možnosti pracovat na zkrácený úvazek jako opatření ke zvýšení uplatnění osob starších 50 let by byla obtížně aplikovatelná pro 49 % organizací a 32 % organizací by toto opatření nemohlo dokonce přijmout vůbec.

Dle dat GGS 2005 je pracovní doba respondentů, kteří zároveň pracují a pobírají starobní důchod, relativně standardní. Respondenti pracující na plný úvazek odpracují týdně obvykle 44,5 hodiny včetně přesčasů. Respondenti se zkráceným pracovním úvazkem pak 20,2 hodiny. Pracovní doba částečných úvazků respondentů v důchodu je tak v průměru asi o 6 hodin kratší než u stejně starých respondentů, kteří ještě nedosáhli důchodového věku. Pracovní aktivity důchodců tedy většinou nejsou pouze příležitostné. Tři čtvrtiny z nich bez ohledu na délku úvazku pracují pravidelně během dne. Nepravidelná pracovní doba či práce na zavolání je sice častější u zkrácených úvazků, ale i zde bývá spíše výjimkou. V nepravidelném pracov-

Tabulka č. 3: Úmysl odejít do důchodu podle zdravotního stavu jedince

Úmysl odejít v nejbližších třech letech do důchodu			Zdravotní stav			
			Velmi dobrý, dobrý	Uspokojivý	Špatný, velmi špatný	Celkem
Muži	Rozhodně nebo pravděpodobně	N	130	75	8	213
	nemá v úmyslu odejít do důchodu	%	72,6	53,6	61,5	64,2
	Rozhodně nebo pravděpodobně	N	49	65	5	119
	má v úmyslu odejít do důchodu	%	27,4	46,4	38,5	35,8
	Celkem	N	179	140	13	332
		%	100,0	100,0	100,0	100,0
Ženy	Rozhodně nebo pravděpodobně	N	89	58	3	150
	nemá v úmyslu odejít do důchodu	%	56,0	51,3	27,3	53,0
	Rozhodně nebo pravděpodobně	N	70	55	8	133
	má v úmyslu odejít do důchodu	%	44,0	48,7	72,7	47,0
	Celkem	N	159	113	11	283
		%	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: GGS 2005, výběrový soubor vážený na populaci

Pozn. Odpovídali pouze ti respondenti, kteří v nejbližších třech letech splňují podmínky pro odchod do starobního či předčasného starobního důchodu

Pozn. Tučně označeny statisticky významné rozdíly na hladině $\alpha \leq 0,05$.

ním režimu pracuje jen každý desátý člověk v důchodovém věku se zkráceným pracovním úvazkem.

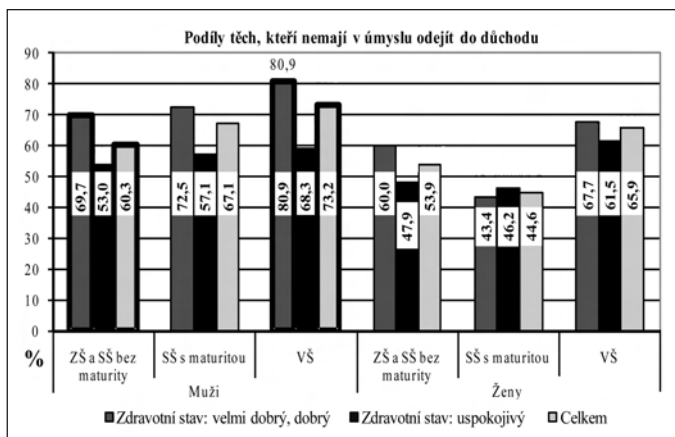
Data také ukazují, že přivýdělek k důchodu a pracovní aktivity jsou častější u lidí s vyšším vzděláním. Každý pátý starobní důchodce, který ještě pracuje, má vysokoškolské vzdělání a téměř polovina má maturitu. Přitom celková vzdělanostní skladba sledované skupiny (starobní důchodci ve věku 50–64 let) je naprosto odlišná s 9,6 % vysokoškoláků a 28 % středoškoláků s maturitou.

Dobrý pocit z práce a potřeba vést aktivní život prostřednictvím pracovní seberealizace je u pracujících lidí pobírajících starobní důchod zřetelná i z dalšího výzkumu (POZS 2005), kde bylo položeno hned několik otázek na postoje k práci. Analýza ukazuje, že pracující důchodci nejsou zdaleka motivováni jen finančně. Nadpoloviční většina pracujících důchodců (58 %) chce pracovat co nejdéle, dokud jim budou stačit síly. Mezi lidmi, kteří ještě

v důchodu nejsou, však zaujímá stejný postoj pouze 39 % zaměstnanců. Asi polovina (51 %) pracujících důchodců nespokojí ve své práci pouze finanční zajištění a uvádí, že by stále pracovala, i kdyby již měla zajištěno dostatek prostředků. Zaměstnanci v předdůchodovém věku jsou již o něco méně entuziastičtí a stejného názoru je pouze 42 % z nich.

Rozdíly ve zdravotním stavu lidí v důchodu, kteří vykonávají placené zaměstnání (většinou se jedná o zaměstnání se zkrácenou pracovní dobou), a těmi, kteří ho nevykonávají, byly zjištěny jako statisticky významné. Oproti lidem zaměstnaným na částečný úvazek v předdůchodovém věku hodnotí pracující důchodci s částečným pracovním úvazkem svůj zdravotní stav o poznání pozitivněji. Jako velmi dobrý nebo dobrý hodnotí svůj zdravotní stav 47,7 % částečně pracujících starobních důchodců, ale jen 30,6 % lidí v předdůchodovém věku se stejným typem úvazku. Vezmeme-li však v úvahu

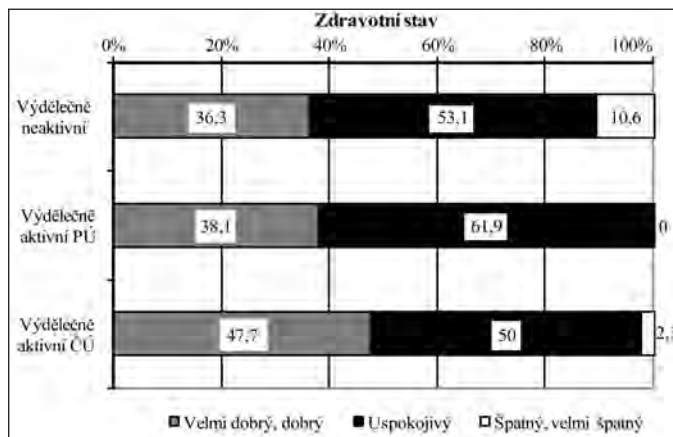
Graf č. 2: Ti, kteří nechtějí odejít do důchodu, podle pohlaví, zdravotního stavu jedince a vzdělání

Zdroj: GGS 2005, výběrový soubor vážený na populaci

Pozn. Tučně jsou označeny sloupce, kde byly zjištěny statisticky významné rozdíly na hladině $\alpha \leq 0,05$.

Graf č. 3: Rozdíly ve zdravotním stavu podle výdělečné aktivity lidí pobírajících starobní důchod

Zdroj: GGS 2005, výběrový soubor vážený na populaci

Pozn. Respondenti pobírající starobní důchod 50–64 let

Tabulka č. 4: Sycení faktorů „Sociální opory“ a „Sociální izolace“ konkrétními položkami (rotované zátěže faktorů)

	F1	F2
	Sociální opora	Sociální izolace
Znám mnoho lidí, na které se mohu naprosto spolehnout.	0,869	-0,095
Je spousta lidí, na které se mohu v případě potíží obrátit.	0,854	-0,109
Znám dost lidí, kteří jsou mi blízcí.	0,807	-0,140
Zažívám pocit prázdnoty, marnosti.	-0,114	0,811
Často se cítím odmítnutý/á.	-0,147	0,779
Postrádám dostatek lidí kolem sebe.	-0,065	0,772

Pozn.: Zvýrazněním jsou ohrazená rozhraní mezi jednotlivými faktory podle kritéria nejvyšší faktorové zátěže v rámci dvou faktorů.

Zdroj: GGS 2005, vlastní výpočty

pouze respondenty pobírající starobní důchod, rozdíly ve zdravotním stavu mezi výdělečně aktivními důchodci a nevýdělečnými důchodci sice existují, ale nejsou až tak výrazné (viz graf č. 3). Pracující důchodci také netrpí, jak bychom v porovnání s nevýdělečnými lidmi v důchodu předpokládali, významně méně dlouhodobými chronickými onemocněními. Důvody, proč se někteří lidé, kteří již dosáhli důchodového věku, rozhodnou pracovat a jiní ne, nelze hledat ani v rodinném zázemí, případně zdravotním stavu jejich blízkých. Nutnost pečovat o osobu blízkou¹⁸ či o vnučata se neprokázala jako prediktor pracovní aktivity či naopak neaktivity u lidí v důchodovém věku. Ukazuje se, že psychická pohoda ve vyšším věku je funkcí osobní volby a faktu, zda je někdo závislý na roli, kterou plní. Jinými slovy, není to pouze tím, zda je někdo zaměstnaný, nezaměstnaný nebo v důchodu, ale zda je tím, čím chce být. Navíc, zjištění z jiných výzkumů potvrzují, že rozdíly ve spokojenosti a psychické pohodě mezi jednotlivými sociálně-ekonomickými kategoriemi (zaměstnanými, nezaměstnanými a důchodci) nejsou pouze výsledkem jejich sociálního statusu nebo osobní volby, ale jsou zásadně determinovány také fak-

tory souvisejícími s jejich prostředím - včetně toho pracovního (Robertson, Warr, Butcher, Callinan, Bardzil, 2003).

U lidí, kteří v důchodu pracují, a těch, kteří nepracují, se neliší pouze subjektivní pocit zdraví, ale dramaticky odlišná je i jejich duševní pohoda a psychická zdraví. Pracovně aktivní důchodci trpí dle předpokladu méně pocitem sociální izolace (Svobodová, 2009), ale i výskyt negativních psychických stavů, jakými jsou deprese, pocit neúspěchu či sklíčenost, byl u nich zaznamenán v mnohem nižší míře (viz graf 5). Pokračování v pracovní aktivitě totiž pro jedince znamená uspokojení potřeby seberealizace, udržení pravidelných sociálních kontaktů, dny mají svůj řád a smysl a to vše spolu s vyšším příjmem se významně podepisuje na kvalitě života a životní spokojenosti (Bartošová, 1997; Červenková, Korunková, 2001, cit. v: Svobodová, 2009). Navíc, jak ukazují nedávné studie provedené ve Švédsku a Velké Británii (Nordenmark, Stattin, 2009; Nazroo at al., 2008), se na psychickém i fyzickém zdravotním stavu a pohodě člověka pozitivně odráží možnost dobrovolně se rozhodnout, kdy a jakým způsobem odejít do důchodu. Uvedená studie empiricky dokázala negativní vliv tzv. donucovacích

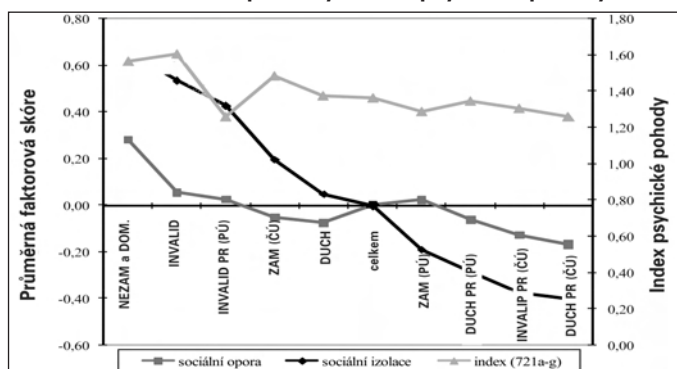
faktorů na psychosociální pohodu důchodců. Jedná se o takové faktory, jakými jsou např. špatný zdravotní stav, dále již nepotřebný typ pracovních dovedností, skutečnost, že již dále nebylo možné podávat dosavadní pracovní výkon. Zjištění švédské studie dále poukazuje na důležitost tzv. načasování - osoby, které mohly ovlivnit termín svého odchodu do důchodu, se těšily lepší psychosociální pohodě než ty, které neměly na toto rozhodnutí žádný (nebo jenom malý) vliv.

Podobné závěry lze formulovat i v našem případě. **Pracující důchodci a zejména ti, kteří pracují pouze na částečný úvazek, totiž jednoznačně vykazovali „nejlepší“ skóre, pokud jde o jejich psychickou pohodu, dostupnost sociálních kontaktů a pocit sociální izolace** (viz graf č. 4). Pracující lidé v důchodu v tomto ohledu často předčili i své vrstevníky, kteří ještě v důchodu nejsou a pracují na plný úvazek. Nejhuře si vedli dle očekávání lidé nezaměstnaní. Toto zjištění by mohlo ex-post přispět k vysvětlení dimenze na ose „x“ (kterou jsme označili jako zdravotní stav) v korespondenční mapě, do jejíž interpretace lze zahrnout i pocit psychické pohody.

Základem pro analýzu dostupnosti sociálních kontaktů a pocitu izolace byla ve výzkumu GGS 2005 baterie šesti položek (viz tabulka č. 4). Faktorovou analýzou¹⁹ těchto položek jsme získali právě dva výše uvedené komponenty „sociální opory“ a „sociální izolace“, jejichž průměrné skóre u každé ze zkoumaných skupin respondentů jsme podrobili testu rozdílu průměrů (t-test a ANOVA). Podobně byl také testován agregovaný ukazatel psychické pohody (index 721a-g)²⁰.

Z důvodu nízkého zastoupení **pracujících lidí v důchodu** bohužel není možné využít některých složitějších statistických analýz při porovnávání zdravotního stavu, psychické pohody a životní či pracovní

Graf č. 4: Průměrná skóre každého ze sociálně-ekonomického statusu z výsledných faktorů sociální opory a sociální izolace a průměry indexu psychické pohody

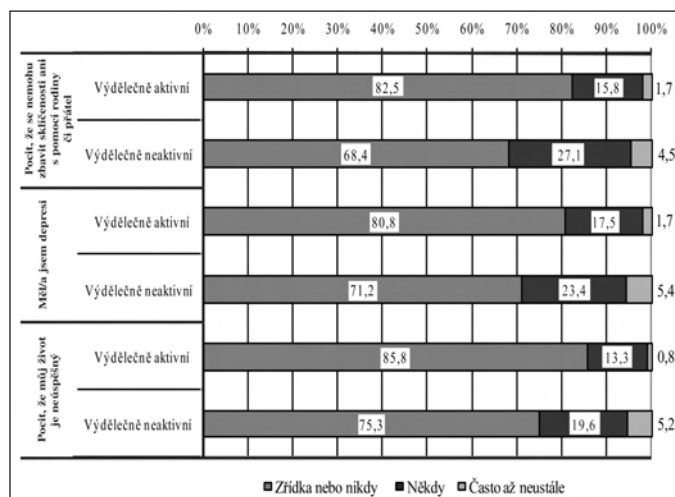

Zdroj: GGS 2005, výběrový soubor vážený na populaci, věk 50–64 let

Pozn. Čím nižší skóre, tím lepší psychický stav, rozsáhlejší možnosti sociální opory a nižší sociální izolace.

Pozn. ZAM (PÚ) - zaměstnaní na plný úvazek, ZAM (ČÚ) - zaměstnaní na částečný úvazek, DUCH PR (PÚ) - pracující důchodci na plný úvazek, DUCH PR (ČÚ) - pracující důchodci na částečný úvazek, DUCH - nepracující důchodci, NEZAM a DOM - nezaměstnaní a v domácnosti.

Graf č. 5: Vybrané aspekty psychické nepohody u lidí v důchodovém věku v třídění dle jejich pracovní aktivity

Zdroj: GGS 2005, výběrový soubor vážený na populaci

Pozn. Respondenti pobírající starobní důchod ve věku 50 let a starší.

spokojenosti u zaměstnaných na částečný a plný úvazek. Test shody průměrů je většinou nekorektní na základě statisticky významné nehomogenních testovaných souborů²¹. S tímto vědomím však přesto můžeme poukázat na určité náznaky tendencí, objevujících se, porovnáváme-li respondenty-starobní důchodce, kteří pracují na částečný úvazek, s respondenty, kteří pracují plný počet hodin. Data totiž naznačují následující posloupnost, pokud jde o zdravotní stav i psychickou pohodu; **nejlépe subjektivně hodnotí svůj zdravotní stav lidé přívydlávající si k důchodu pouze na částečný úvazek**, pak následují lidé s plnými úvazky a nejhůře hodnotí svůj zdravotní stav lidé v důchodovém věku, kteří již nepracují vůbec. Zajímavý je i ukazatel pracovní spokojenosti. Zatímco u respondentů, kteří si přivydělávali k důchodu pouze na zkrácenou pracovní dobu, dosahoval průměrný ukazatel spokojenosti se současným zaměstnáním hodnoty 8,3²², u plných úvazků byla tato hodnota o jeden bod nižší, a sice 7,3.²³ Z toho plyne, že **čas- tečnou pracovní aktivitu lidí pobírajících starobní důchod lze jednoznačně vnímat jako aspekt přispívající pozitivně ke kvalitě jejich života**.

Závěr

Být ekonomicky aktivním ve vyšším věku (alespoň částečně) je pozitivní jak pro jednotlivce, tak pro celou společnost. I když politika aktivního stárnutí patří k proklamovaným cílům české důchodové politiky, jsou to stále spíše podmínky nároku na starobní důchod a celková situace na trhu práce, které ovlivňují zaměstnanost osob ve vyšším věku, než opatření cílená přímo na tuto skupinu pracovní síly. Zrušení zákazu uzavírat s lidmi pobírajícími starobní důchod pracovní smlouvu na dobu neurčitou tak lze z hlediska podpory jejich zaměstnanosti a nediskriminujícího přístupu jen přivítat.

V uvedené analýze jsme se pokusili prokázat, že lidé v předdůchodovém věku zaměstnaní na částečný úvazek jsou oproti zaměstnaným na plný úvazek v mnoha směrech odlišnou skupinou. Struktura zaměstnaných na částečné úvazky se od té většinové liší především v takových charakteristikách, jakými jsou pohlaví, věk, profesní zařazení či vzdělání. Ve sledované věkové skupině 50–64 let jsou pak nejčastějšími reprezentanty osob pracujících na zkrácenou pracovní dobu méně vzdělané ženy na nízkokvalifikovaných pozicích. Horší zdravotní stav jako primární důvod pro zkrácení úvazku je v tomto věku typický zejména pro muže.

Při hodnocení zaměstnanosti starších osob se ukazuje jako poměrně důležité, do které věkové skupiny spadají, zda to jsou osoby v předdůchodovém věku 50–64 let, nebo již pobírají důchod (nad 65 let) a záro-

veň pracují. Souvislost mezi jejich případnou ekonomickou aktivitou (na částečný úvazek) a zdravotním stavem pak získává jiné kontury. V předdůchodovém věku je práce na zkrácený úvazek aktuální zejména pro osoby se specifickými potřebami a specifickou zátěží, jako je např. zhoršený zdravotní stav či pečovatelské povinnosti vůči jiné osobě. Zkrácené úvazky jsou v tomto věku častější volbou zejména pro chronicky nemocné osoby. Zdravotní problémy, které dáváme do souvislosti se zkrácenou pracovní dobou, jsou pravděpodobně spíše fyzického charakteru. Duševní pohoda a výskyt psychických problémů se u pracujících na částečný úvazek nevyskytují významně častěji než u zaměstnaných na standardní pracovní dobu.

Zaměstnanost na částečný úvazek je u nás spojena především s osobami, které již dosáhly důchodový věk, tj. se zvyšujícím se věkem se počet osob pracujících touto formou zvyšuje. Prakticky každý druhý starobní důchodce pracuje na částečný úvazek. Práci na zkrácený úvazek v důchodovém věku však lze v našich podmínkách považovat za těžko dostupné privilegium. Ačkoliv přání pracovat na zkrácený úvazek i během pobírání důchodu vyslovily tři čtvrtiny zaměstnanců v předdůchodovém věku, ve skutečnosti pracuje z těch, kteří jsou již v důchodu (ve věku 50–64 let), jen každý desátý. Tyto osoby jakoby vyhrály v loterii. Po zdravotní stránce se cítí lépe než ti, kteří nepracují, a navíc jsou v mnohem lepší psychické pohodě a nemají problémy se sociální izolací. Práce je většinou baví a jsou v ní spokojeni, a to zejména pokud mají možnost pracovat na omezený počet hodin.

1 Osobami vyššího věku v článku rozumíme jak osoby v předdůchodovém věku 50–64 let, tak osoby v důchodovém věku nad 65 let. V případě potřeby jejich rozlišení bude věková kategorie těchto osob v textu přímo uvedena.

2 Částečný důchod lze definovat jako program umožňující, aby si zaměstnaní lidé starší 55 let mohli zkrátit svou pracovní dobu, přičemž jim je nahrazován výpadek příjmu formou (čas- tečného) důchodu (Šlapák, Kotrusová, 2007).

3 Podle výzkumu POSZ 2005 tři čtvrtiny zaměstnanců ve věku 50–64 let jednoznačně upřednostňují dlouhodobý pracovní poměr, smlouvu na dobu neurčitou a práci na plný úvazek.

4 Podle novely zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, činí od ledna 2010 důchodový věk pro osobu narozenou po roce 1968 65 let (u mužů, u žen se liší podle počtu dětí).

5 Velikost a specifikace výzkumného souboru diskutována v části „Horší zdravotní stav jako průvodce částečných úvazků“.

6 Uvažujeme referenční rok 2008 (průměr), za který máme v rámci VŠPS k dispozici individuální data.

7 Poměrně velký podíl starších osob nespécifikoval své důvody pro zkrácování svého úvazku – ve věkové skupině 50–64 let se jedná o 36,7 % mužů a 50 % žen, ve věkové skupině 65 plus až 70 % osob.

8 Přestože jen málokteré výběrové šetření by nám umožnilo sledovat fenomén částečných úvazků u takto omezené věkové skupiny pracovníků, je nutné mít na paměti, že i výsledky výzkumu GGS jsou do jisté míry limitovány nízkým počtem čas- tečných úvazků ve výběrovém souboru. V textu je

upozorněno na situace, kde tato skutečnost limituje použití statistických analýz. Na podporu závěrů při ověřování hypotéz byla navíc využita i data a informace z několika dalších výzkumných šetření (PZ, 2006; VŠPS, 2008).

9 Korespondenční analýzou získáme metrické vzdálenosti jednotlivých bodů na ortogonálních dimenzích. V korespondenční mapě pak jasně vidíme, které atributy spolu korespondují. Každý atribut je vynesena dle svého skóre dosaženého na výsledných dimenzích.

10 Pokud hovoříme o rozdílech, máme na mysli statisticky významné rozdíly, empiricky doložené na datech na hladině významnosti $\alpha \leq 0,05$.

11 Horší zdravotní stav pracovníků nad 50 let vnímají jako problematický i zaměstnavatelé (PZ 2006). Dvě třetiny z nich uvádějí, že aby pro ně zaměstnanci nad 50 let byli atraktivnější pracovní silou, bylo by vhodné zlepšit jejich fyzickou kondici. Tento požadavek byl dle předpokladu akcentován nejen u manuálních profesí, ale i u poloviny organizací s převahou zaměstnanců s nemanuálním charakterem práce.

12 Předpoklad fyzických zdravotních problémů lze odvozovat i z profesní struktury zaměstnaných na částečný úvazek, kde převažují zejména fyzicky náročné nízkokvalifikované dělnické profese.

13 Duševní pohoda byla zkoumána soustavou indikátorů sociální izolace a sociální opory. Dále byla sledována četnost výskytu negativních pocitů, jako jsou např. deprese, smutek, pocit strachu, osamělost atd.

14 Vzhledem k nízkému počtu zaměstnaných invalidních důchodců na částečný úvazek a jejich malému zastoupení v kategoriích však nelze tuto skupinu respondentů dále podrobněji třídit.

15 Jak ukazuje výzkum z roku 2004 v 11 evropských zemích (Pagán, 2009), mezi invaliditou a zaměstnáním na částečný úvazek existuje velmi silný pozitivní vztah.

16 Analyzováni byli pouze respondenti-zaměstnanci, kteří ještě nedosáhli důchodového věku a kteří pracují na plný úvazek.

17 Mezi lidmi s nižším vzděláním (ZŠ, SŠ bez maturit) ve věku 50–64 let ohodnotilo svůj zdravotní stav jako velmi dobrý nebo dobrý pouze 37 % respondentů, mezi lidmi s maturitou to bylo 48 % respondentů a u vysokoškolských to bylo již 60 % respondentů (srovnej rovněž Rychtaříková, J., 2008).

18 O osobu, jejíž každodenní aktivity jsou omezeny z důvodu fyzických či psychických zdravotních problémů.

19 Faktorová analýza byla provedena pouze u osob ve věku 50–64 let: analýza extrahovala 2 faktory, kde je vlastní číslo větší než jedna (kritérium vyčerpání variance faktorem). Oba faktory vysvětlují 67,9 % variability vstupujících proměnných (po rotaci VARIMAX, $F_1 = 36,2 \%$ a $F_2 = 31,7 \%$). KMO measure = 0,736; Anti image matrices hodnoty na diagonále jsou > 0,5; tj. soubor je pro faktorovou analýzu vyhovující.

20 Měl/a jsem pocit, že se nemohu zbavit sklíčenosti, ani s pomocí rodiny či přátel; Měl/a jsem depresi; Měl/a jsem pocit, že můj život je neúspěšný; Měl/a jsem pocit strachu; Cítil/a jsem se osamělý/a; Občas mi bylo do pláče; Byl/a jsem smutný/a.

21 Leven's Test of Homogeneity of Variances

22 Respondenti hodnotili svou spokojenost na jednáctibodové škále (0–10), kde hodnota 10 znamená zcela spokojen a hodnota 0 zcela nespokojen.

23 Rozdíl byl statisticky významný.

Literatura:

- Ageing and Employment Policies. Live Longer, Work Longer.* Paris: OECD, 2006. 146 s. ISBN-92-64-035877
- Casey, B. H. *Why are older people not more „active“?* Discussion Paper PI-0408, 2004. <http://www.pensions-institute.org/>
- Důchodci a jejich aktivita na trhu práce.* <http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/ainformace/77D200489915>
- Employment in Europe 2007.* European Commission, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2007. 320 s. ISBN 978-92-79-06669-6

- New Paradigm in Ageing Policy. European Commission. 1999. http://europa.eu.int/comm/employment_social/socprot/ageing/news/paradigm_en.htm
- Kotrusová, M. Zvyšování flexibility u pracovní doby a pracovních podmínek jako jedna z možností podpory zvyšování zaměstnanosti starších osob. *Fórum sociální politiky*, 2009, roč. 3, č. 4, s. 13-19.
- Národní program přípravy na stárnutí na období 2008 až 2012. <http://www.mpsv.cz/cs/5045>
- Nazroo, J. et al. *Inequalities in Health in an Aging Population: Patterns, Cause and Consequences*. Full Research Report, ESRC End of Award Report, RES-000-23-0590, Swindon: ESRC, 2008. http://www.esrcsocietytoday.ac.uk/ESRCInfoCentre/Plain_English_Summaries/LLH/health_wellbeing
- Nordenmark, M. - Stattin, M. Psychosocial wellbeing and reasons for retirement in Sweden. *Ageing and Society*, 2009, 29, s. 413-430.
- Pagán, R. Part-time work among older workers with disabilities in Europe. *Public Health*, 2009, 123, s. 378-383.
- Přechod do důchodu podle výsledků ad hoc modelu 2006 VÚPSV. www.czso.cz/csu/2007edicniplan.nsf/p/3123-07
- Robertson, I. T. et al. *Older People's Experience of Paid Employment: Participation and Duality of Life*. Growing Older Programme, Research Findings, 2003, Series No. 14. http://www.esrcsocietytoday.ac.uk/ESRCInfoCentre/Plain_English_Summaries/work_organisations
- Rychtaříková, J. Zdraví. In Rychtaříková, J. - Kuchařová, V. (eds.) *Rodina, partnerství a demografické stárnutí*. Praha: UK a VÚPSV, v. v. i., 2008.
- Svobodová, K. Sociálně psychologické aspekty stárnutí. *Demografie*, 2007, č. 2, s. 87-95.
- Šlapák, M. Návrhy opatření k podpoře zaměstnávání starších osob v oblasti důchodového systému. In Remr, J. - Kotíková, J. *Podpora zaměstnávání starších osob*. Praha: VÚPSV, 2007, 705 s. ISBN 978-80-7416-001-1
- Šlapák, M. - Kotrusová, M. Návrhy opatření k podpoře zaměstnávání starších osob prostřednictvím postupného zkracování jejich pracovní doby. In Remr, J. - Kotíková, J. *Podpora zaměstnávání starších osob*. Praha: VÚPSV, 2007, 705 s. ISBN 978-80-7416-001-1
- POSZ 2005: Postoje starších zaměstnanců. Závěrečná zpráva z výzkumu. In Remr, J. - Kotíková, J. *Podpora zaměstnávání starších osob*. Praha: VÚPSV, 2007, 705 s. ISBN 978-80-7416-001-1
- PZ 2006: Postoje zaměstnavatelů k zaměstnávání starších osob. In Remr, J. - Kotíková, J. *Podpora zaměstnávání starších osob*. Praha: VÚPSV, 2007, 705 s. ISBN 978-80-7416-001-1
- Tomeš, I. *Sociální politika. Teorie a mezinárodní zkušenost*. Praha: Socioklub, 2001, 262 s. ISBN 80-86484-00-9
- Vidovičová, L. - Rabušic, L. *Senioři a sociální opatření v oblasti stárnutí v pohledu české veřejnosti*. VÚPSV, 2003, 67 s.

Renata Kyzlinková působí ve VÚPSV, Miriam Kotrusová na FSV UK.

VIII. Hradecké dny sociální práce, mezinárodní vědeckou konferenci, pořádá Ústav sociální práce UHK

Téma konference:

Od teorie k praxi, od praxe k teorii

Místo konání:

Hradec Králové, aula 3. budovy UHK

Termín konání:

7.-8. 10. 2011

Tematické okruhy:

1. Význam teorie pro praxi sociální práce - reflektování praxe v teorii sociální práce
2. Reflexe praxe sociální práce prostřednictvím výzkumu
3. Co teorie nenabízí praxi?
4. Teorie a praxe sociální práce v evropském kontextu

Více na: www.uhk.cz/hradeckednysp

Starší lidé jako subjekt vzdělávání a jeho přesahy na (pro) trh práce

Lucie Vidovičová

Ve studii se věnujeme otázkám profesního vzdělávání ve vyšším věku ve dvou specifických empirických populacích – u seniorů nad 60 let a starších pracovníků od 50 do 63 let věku. Na příkladu účasti na krátkých zaškolovacích kurzech a rekvalifikacích, jako speciálních formách celoživotního vzdělávání, ukazujeme, že participace na výcviku a vzdělávání je v seniorské populaci stále ještě marginální vzhledem k očekávaným potřebám stárnoucí populace. Přesto v obou zkoumaných populačních segmentech mají lidé, kteří se vzdělávání účastní, větší šanci se zapojit, udržet a prosperovat na pracovním trhu. Argumentujeme, že profesní vzdělávání by mělo být chápáno jako skutečně vzdělávání celoživotní, protože samotný fakt důchodového věku nesnižuje přínos této formy osobního rozvoje ani jeho potenciální zisky pro celou společnost. Zároveň upozorňujeme na přetrvávající bariéry ve formě různých podob diskriminace, ale i individuálně nízké motivace – což se zdají být propojené nádoby. Na základě zahraniční studie krátce diskutujeme i další motivy a bariéry pro vzdělávání, které jsou osobité pro tuto fázi životní dráhy.

Úvod

Současný politický diskurs vynesl na výsluní koncept celoživotního vzdělávání jako nutnosti pro udržení ekonomické konkurenceschopnosti tváří v tvář globalizovanému světu, ale také jako základ pro aktivnější a angažovanější občanství (European Commission, 2006, 2007; Slowey, 2008). Jeho osou se stále významněji stává populace ve věku 50+, která je považována za zásadní klíč k řešení otázek přetížených důchodových systémů a zároveň je určitým generačním příslibem zvyšování individuální odpovědnosti za život, zdraví a ekonomické zajištění vlastního stáří. Největší důraz je proto kladen na zvyšování vědomostí a dovedností relevantních pro pracovní trh a na „later-life“ vzdělávání (ve vyšším věku). Kromě těchto důrazů se však s narůstajícím zájmem hovoří i o významu zapojení seniorů ve formálním i neformálním vzdělávání, a to jak formou pasivní, tak aktivní, tedy nejen jako účastníků, ale také jako poskytovatelů vzdělávání a výcviku (Oancea, 2008). Přes tyto snahy a cíle je pozice starších pracovníků s ohledem na intenzitu, variabilitu, disponibilitu i efektivitu vzdělávání značně marginální (Mayhew, Elliott, Rijkers, 2008; Czesan et al., 2008; Rabušic, 2008). Úbytek lidského kapitálu, snižování dovedností s rostoucím věkem, nízká vůle k participaci na dalším rozvoji jsou, jak někteří říkají, hlavními důvody znevýhodnění seniorů na trhu práce i ve společnosti. Jiní argumentují, že podstatnou roli zde hrají spíše strukturálně zakořeněné důvody: věková diskriminace, více či méně zjevná

omezující opatření, přetrvávající podpora raných odchodů do důchodu ze strany důchodových systémů i ze strany zaměstnavatelů, neefektivní či podfinancované politiky, nedostatek politické vůle. Jako obvykle v sociálním světě leží skutečnost někde v průniku těchto dvou množin a je příliš komplexní na to, aby mohla být jednoduše popsána zkratkou, či snad řešena univerzální politikou.

Již v 90. letech Riley a Rileyová (1994) kritizovali takzvaný třífázový model životního cyklu, ve kterém je vzdělávání vyhrazeno pro mládí, ekonomická aktivita pro střední věk a rekreace pro stáří. Nutno přiznat, že jejich kritika došla sluchu a toto paradigma, jak sami autoři předvíдали, se začíná pozvolna měnit. U kořene je to změna viditelná například v dikci některých dětských psychologů. Ti propagují posilování pocitu zodpovědnosti a určité rutiny již od nejmladšího věku dítěte a doporučují o škole a o domácích pracích, adekvátních věku dítěte, hovořit jako o „práci“, která je komplementární k „zábavě“ a relaxaci. V případě středního věku jsme svědky, i když pravda ne nijak masové, přesto symptomatické, přeměny pevně strukturovaného pracovního života do různých forem „nespojitych“ kariér. Stále častěji některé segmenty populace přerušují, zatímco jiné jsou k tomu nuceny, svoji zaměstnaneckou kariéru, kterou prokládají obdobími volna, cestování, dalšího vzdělávání, které může předcházet změně v nasměrování či oboru, ale také obdobími nezaměstnanosti, nemoci či třeba pozdního, odkládaného rodičovství (srov. např. Guillemard, van Gunsteren, 1991;

Rabušic, 2007). Dříve stigmatizující vyšší počet zápisů v profesním životopise se stává normou. Akcelerující dynamika vývoje nových technologií a výrobních procesů de facto znemožňuje, aby jedinec strávil svůj ekonomicky aktivní život na pozici, do které vstoupil s vědomostmi a dovednostmi, které nabyl v procesu formálního vzdělávání (k této diskusi v kontextu profesního vzdělávání dospělých viz Novotný, 2008). I když příčiny a důsledky jsou bezpochyby mnohem komplexnější, pro tento text snad uvedené příklady postačí k ilustraci toho, jakými způsoby se původně relativně striktně oddělené „boxy“ postupně otevírají či přelévají a protínají. Přesto ještě není, jak ukážeme dále, v případě vzdělávání dosaženo ideálního stavu „prostupnosti“. Vzdělávání „celoživotní“ se stále setkává s paradoxem, že až příliš často politiky, hodnoty a chování jednotlivců i různých skupin (např. zaměstnavatelů) chápou jeho konec nikoliv spolu s koncem života, jak by tento název evokoval, ale – a to v těch lepších případech – s koncem pracovní kariéry.

Empirická východiska

„Má význam vzdělávat seniory?“ ptají se v titulku zprávy o programech Lékařské univerzity UK v Plzni v rámci Univerzity 3. věku (U3V) Zavázalová a kol. (2007). Pokusíme se v tomto textu nastínit východiska, která by mohla vést k pozitivní odpovědi. Pojem „senioři“ přitom budeme chápat v nejširším smyslu slova právě s odkazem na kontext pracovního trhu, kde „seniorát“ může začínat již ve 40 či 50 letech. V empirických datech se opíráme o sekundární analýzu kvantitativních šetření realizovaných v české populaci. V prvním šetření „Život ve stáří“ 2002 (Kuchařová, 2002) byly dotazovány osoby starší 60 let (N = 1036), v druhém „Nejistoty na trhu práce“ z roku 2008 (Sirovátka, Winkler, Žižlavský, 2009) byla dotazována ekonomicky aktivní populace ve věku 18–63 let (N = 1203, N50+ = 405). Nejedná se nám přitom o srovnávací analýzu, spíše jednotlivá šetření využíváme k ilustraci specifických segmentů problematiky vzdělávání a jeho přesahu pro pracovní trh, zcela v souladu s logikou zpracovávaných šetření, která nebyla primárně zaměřena na naše téma. Výběr zpracovávaných otázek je proto účelový a upozorňujeme čtenáře na omezenou možnost komparace a generalizace zde představených výsledků.

V empirické části nejdříve stručně zopakujeme některá známá fakta o vzdělávání seniorů, jako jsou nízké míry participace a některé z nejvýznamnějších bariér. Dále se zaměříme především na efekt participace na vzdělávání na pozici na pracovním trhu. Hovoříme-li o seniorech, vycházíme z hypotézy, že v určitých segmentech pracovního trhu se seniorem stává osoba ve

Tabulka č. 1: Absolutorium kursu na zvýšení kvalifikace po dosažení věku 50 let - typ vzdělávání (v %)

	Celkem	Pohlaví		Vzdělání			
		Muži	Ženy	ZŠ	SŠ bez M	SŠ s M	VŠ
Krátkodobý kurs (zaškolení)	32	39	27	14	23	51	53
Rekvalifikační kurs	4	5	3	1	3	6	9
Jiný typ kursu na zvýšení kvalifikace	2	2	3	2	1	3	9

Zdroj: „Život ve stáří 2002“, vlastní výpočty.

svých zhruba padesáti letech, v jiných ve věku obvyklém pro odchod do starobního důchodu a v dalších ještě později. Tato variabilita nereflexuje pouze heterogenitu seniorské populace, ale také heterogenitu požadavků, které jsou kladeny na pracovníka v různých odvětvích a pracovních pozicích. Můžeme proto rozlišovat vzdělávání seniorů v produktivním věku, které se zaměřuje buďto specificky na udržení či rozvoj a rozšíření pracovní kapacity, případně na rekvalifikaci, taktéž ve smyslu přípravy na tzv. „druhou kariéru“. Druhou specifickou oblastí je naopak vzdělávání ve věku postproduktivním, které má dle Livečky (1982: 297) především funkce *preventivní, anticipační, rehabilitační a posilovací*. V tomto případě je vzdělávání chápáno jako určitá forma rekreace a zábavy, v lepším případě jako součást aktivního stárnutí v jeho „měkké“ definici. Jeho (možný) přínos pro pracovní trh, respektive využitelnost (výtěžnost) těchto forem vzdělávání pro pracovní trh nebývá rozpoznána. Přesto chceme argumentovat, že kromě funkce individuální, respektive sociálně-psychologické, mají tyto formy vzdělávání i řadu sociálních a ekonomických efektů, jejichž význam v populačně stárnoucích společnostech pravděpodobně poroste. Obecně se má za to, že vzdělávání například formou akademií třetího věku, klubů aktivního stáří či univerzit třetího věku přispívá k mobilizaci intelektuálních a kognitivních funkcí, posilování sociálních kontaktů a dovedností, k rozšiřování obecné životní spokojenosti, tedy komplexně k posilování duševního i fyzického zdraví (Villar et al, 2010). I když pravděpodobně není možné spolehlivě vyčíslit finanční úsporu na nákladech na sociální a zdravotní služby, jejichž potřebu může postproduktivní vzdělávání oddálit, jejich přínos se zdá být zřejmý. Kursy zaměřované na duševní hygienu či správnou výživu mohou mít zásadní vliv na zdravý životní styl jedince, který v tomto případě může být posilován i určitým sociálně-kolektivním tlakem spolužáků (Petřková, 1998 in Horehled, 2006). Kompetence, které lze v kursech přímo či nepřímo získat, mohou pozitivně ovlivnit například spotřebitelské chování, což je oblast vzdělávání „pro stárnutí“, které se v poslední době věnuje zvýšená pozornost (*Older persons...*, 2009; *Consumers...*, 2010). A tak jakkoliv nepřímé, selektivní, omezené co do kapacity i témat, a svým způsobem „elitářské“

(nebo pro specifickou skupinu seniorů dostupné) vzdělávání v postproduktivním věku v současném systému je, jeho přínosy pro trh zboží, služeb i práce by si zasloužily širší pozornost. Tento argument směřujeme především k tomu, že pokud adoptujeme toto nové paradigma, hranice mezi produktivním a „postproduktivním“ ztrácí na své ostrosti. V následujícím oddíle se proto zaměříme na vybrané efekty participace na dalším vzdělávání, přičemž svůj argument nejdříve ilustrujeme na souboru „Život ve stáří 2002“ (ZS02), ve kterém se mísí ekonomicky aktivní populace se starobními důchodci, a následně pak na souboru ekonomicky aktivních starších zaměstnanců ve věku 50–63 let dotazovaných ve výzkumu „Nejistoty na trhu práce 2008“ (NTP08).

Senioři ve vzdělávání

V šetření ZS02 byli senioři mimo jiné dotazováni, zda se po dosažení věku 50 let účastnili nějakého kursu na zvýšení kvalifikace. Více než 30 % dotázaných absolvovalo alespoň krátkodobý kurs, ale jak ukazuje tabulka č. 1., jsou zde významné rozdíly mezi jednotlivými sociálně demografickými kategoriemi. Zejména patrná je vyšší míra participace mužů oproti ženám.

I když jsou nejčastěji uváděným typem zvyšování kvalifikace ve vyšším věku krátkodobé kursy a je zde jasná závislost na vzdělání dotazovaného, nejsou odskoky ve vyšších vzdělanostních kategoriích tak významné. Mějme přitom na paměti, že dotazovaná generace má v průměru nižší formální vzdělání než generace mladší. Jako výrazný důvod pro nezvyšování kvalifikace dotázaní senioři uvedli variantu „protože jsem to nepotřeboval (a)“. Zvolilo ji dokonce 83 % dotázaných. Druhý nejčastější důvod, který uvedlo již jen 10 % dotázaných, byl prostý „nedostatek zájmu“. V zásadě jako marginální se objevovaly další důvody jako „neměl(a) možnost, ačkoliv jsem chtěl(a)“ a „nabízená možnost byla pro mě nedostupná“ (vždy 3 % dotázaných). Mezi těmito důvody de facto nejsou rozdíly podle pohlaví, i když muži mají o něco častější volbu variant „nepotřeboval jsem to“ a ženy naopak „bylo mi to nedostupné“. Jedná se však o zanedbatelné rozdíly dvou procentních bodů. Ani podle vzdělání respondenta není možné vysledovat žádnou přesvědčivou strukturu. Lidé s vyšším vzděláním mají

Tabulka č. 2: Ekonomická aktivita v placeném zaměstnání po dosažení důchodového věku v závislosti na zájmu o další vzdělávání (v %)

	Pracuje	Nepracuje	Celkem
Již se vzdělávám nebo jsem se nedávno vzdělával(a)	9	3	5
Ano, rád(a) bych se dál vzdělával(a)	17	9	12
Ne, nemám zájem	73	88	83

Zdroj: „Život ve stáří 2002“, vlastní výpočty.

Tabulka č. 3: (De)motivace k dalšímu vzdělávání na základě zkušenosti s diskriminací na pracovním trhu - podskupina respondentů s vyšším formálním vzděláním (v %)

	Zažil(a) diskriminaci na základě	
	kvalifikace	věku
Již se vzdělávám nebo jsem se nedávno vzdělával(a)	8	23
Ano, rád(a) bych se dál vzdělával(a)	7	30
Ne, nemám zájem	15	32

Zdroj: „Život ve stáří 2002“, vlastní výpočty.

Tabulka č. 4: Účast na rekvalifikaci v posledních 5 letech dle věku respondenta (%)

	15–34	35–49	50–63	Celkem
Míra informovanosti o rekvalifikačních programech				
nejsem informován/a	21	22	28	23
jsem málo informován/a	53	51	50	51
jsem dostatečně informován/a	27	27	22	25
Účast na rekvalifikacích				
ne	86	80	90	85
nyní se účastním	5	5	2	4
dříve jsem se účastnil/a	9	14	8	10
Míra zájmu o rekvalifikaci				
nemám zájem	38	47	57	48
mám jen malý zájem	34	30	29	31
mám rozhodně zájem	28	23	14	22

Zdroj: „Nejistoty na trhu práce 2008“, vlastní výpočty.

sice nepatrně větší tendenci volit variantu „nepotřeboval(a) jsem to“, zatímco varianta „nebylo to pro mne dostupné“ je mírně častější v nižších vzdělanostních skupinách. To ovšem spíše naznačuje významné genderové rozdíly mezi stupni vzdělání v této generaci – v souboru ZS02 má třikrát více žen než mužů vzdělání pouze základní a naopak téměř třikrát více mužů než žen má vysokoškolský diplom.

Podstatnou otázkou je, nakolik (další) vzdělávání souvisí se zapojením na pracovním trhu. Tabulka č. 2 ukazuje, že lidé, kteří na vzdělávání participují, mají tendenci být ekonomicky aktivní na pracovním trhu i po dosažení důchodového věku. To je přitom kvintesence ideje aktivního stárnutí (European, 2004).

Nutno ovšem podotknout, že tato souvislost silně funguje pouze u respondentů se středoškolským vzděláním a vyšším. U osob se základním vzděláním a středoškolským bez maturity se tato jasná souvislost mezi dalším vzděláváním a angažovaností na pracovním trhu vytrácí. Abychom vliv vzdělání alespoň částečně eliminovali, vypočítali jsme několik jednoduchých analýz pouze v podskupině osob s vyšším vzděláním, tj. u seniorů se středním vzděláním s maturitou a se vzděláním

vysokoškolským. Tato podskupina tvoří 37 % celého souboru dotazovaného v šetření ZS02 a lze u ní pozitivní efekty kontinuálního vzdělávání velmi dobře identifikovat již i na úrovni absolutoria krátkodobých kursů. Ti, kteří nějaké absolvovali, menším podílem zažili zkušenost nezaměstnanosti, byli častěji na vedoucích pozicích, měli méně často zkušenost s diskriminací pro nedostatek kvalifikace a dokonce byli obecně spokojenější se svým životem. Kromě dalšího je možné vysledovat i určité vzorce v souvislosti s participací na dalším vzdělávání a hodnocení odchodu do důchodu, kteréžto samo o sobě může podle preferenční teorie (Vidovičová, 2008a) poukazovat na silnější tendenci k zapojení na pracovním trhu ve vyšším věku. Jinými slovy, v podskupině respondentů s vyšším vzděláním hovoří o svém odchodu do důchodu jako o vynuceném ze strany zaměstnavatele o něco častěji právě ti, kteří se účastnili dalšího vzdělávání. Naopak lidé, kteří na dalším vzdělávání neparticipovali, do důchodu odcházeli rádi, anebo je přinutily okolnosti typu zhoršené zdraví nebo nutnost péče o rodinu. Toto rozdělení potvrzuje i zjištění, že i když se vzdělávající se podskupina méně často setkala s diskriminací na základě

kvalifikace, podstatně častěji referuje o zkušenosti diskriminace na základě věku (37 % těch, co absolvovali zaškolení, vs. 22 % těch, co je neabsolvovali). I při vědomí inherentního omezení v datech pracujících s relativně malými počty dotázaných můžeme konstatovat, že v případě absolventů rekvalifikací, tedy náročnějšího vzdělávání než pouhého zaškolení, jsou dvakrát až třikrát méně časté zážitky obou sledovaných forem diskriminace, tedy jak na základě kvalifikace, tak na základě věku. V neposlední řadě z těchto analýz můžeme vysledovat, že naopak zážitek věkové a kvalifikační diskriminace výrazně snižuje motivaci k dalšímu vzdělávání (tabulka č. 3).

Předchozí data nám dokumentovala význam vzdělávání pro ekonomickou aktivitu v důchodovém věku. Ilustrovali jsme, že věk a nárok na důchodovou dávku by neměl být omezujícím faktorem při úvahách o dalším/profesionálním vzdělávání, neboť toto má své pozitivní efekty nejen pro ekonomiku, ale i pro individuální kvalitu života. Zároveň jsme došli k závěru, že z participace na vzdělávání do jisté míry více těží lidé s vyšším formálním vzděláním, ale i tato skupina je vnitřně diferencovaná a samotné formální vzdělání není zárukou aktivního stárnutí ve zde užitém smyslu. Nyní se zaměříme na podobné souvislosti v mladších věkových kategoriích a ekonomicky aktivní populaci.

Starší pracovníci v (profesionálním) vzdělávání

V následujícím oddíle prezentujeme sekundární analýzu šetření „Nejistoty na trhu práce 2008“ se zaměřením na subpopulaci starší 50 let. Podobně jako výše se i zde zaměříme na účast na dalším profesionálním vzdělávání, konkrétně na rekvalifikacích a kurzech pracovní přípravy a na efekty této účasti na postavení na pracovním trhu.

Výsledky přehledové tabulky č. 4 shrnují, že starší pracovníci jsou nadreprezentováni v kategoriích nedostatečně informovaných, na rekvalifikacích se nepodílejších a ve skupině lidí s aktuálně žádným zájmem o toto opatření aktivní politiky zaměstnanosti (APZ). Z celkového počtu dotázaných seniorských pracovníků se rekvalifikací a kursů pracovní přípravy účastní jen 10 %. Co do konkrétních forem absolvovaného vzdělávání se jednalo především o rekvalifikace organizované úřadem práce (tabulka č. 5.), což odráží nastavení APZ, ve kterých jsou pracovníci starší 50 let definováni jako skupina vyžadující zvláštní pozornost.

Tabulka č. 5 naráží také na zajímavé věkové rozdíly v poskytování kursů/rekvalifikací zaměstnavatelem, které jsou dvakrát až třikrát častější ve střední věkové skupině 35- až 49letých než v obou kraj-

ních věkových skupinách. Potvrzuje se tak obava mnohých, že zaměstnavatelé stále ještě chápou věk jako výraznou diskriminační charakteristiku a oblast vzdělávání je jednou z významných oblastí projevů ageismu na pracovním trhu (Glover, Branine, 2001; Vidovičová, 2008).

Jak v podobném kontextu uvádí Hora a Žižlavský (2009), je patrný výrazný rozpor mezi relativně pozitivním hodnocením rekvalifikací pro naučení se novým dovednostem a zlepšení vyhlídek na zaměstnání a podstatně menší mírou přesvědčení, že rekvalifikace také vede k získání nového zaměstnání (tabulka č. 6). Přitom ale, jak pokračují autoři, jelikož jsou APZ obvykle směřovány vůči zaměstnancům (příp. žadatelům o zaměstnání) s výraznějšími problémy v pracovním uplatnění, je i v případě seniorů téměř čtvrtina dotázaných, kterým program pomohl, dobrým výsledkem. Znovu přitom vidíme, že u respondentů s vyšším vzděláním je pozitivní efekt vnímán téměř celou polovinou z nich.

Ve starším šetření „Trh práce 2001“ bylo ukázáno, že ve skupině do 34 let 76 % dotázaných věří, že by v případě ztráty zaměstnání opět našlo nové zaměstnání ve stejném oboru. U respondentů ve věku 50–64 let je o tom přesvědčeno pouze 45 %. Přesto by od úřadu práce očekávala pomoc při rozvoji vlastních schopností, jako jsou právě například rekvalifikace, pouhá necelá 4 % z této věkové skupiny. Největší podíl (40 %) neočekává nic, 20 % čeká finanční podporu, 16 % přidělení zaměstnání a 11 % pomoc při orientaci na trhu práce. Zbývajících 9 % dotázaných prostě neví, jakou podporu by od úřadu práce mohlo očekávat. V těchto postojích se od nejmladší dotázané skupiny liší. Ta totiž očekává podporu rozvoje schopností v téměř 7 % a i celkově se na úřad práce spoléhá silněji, protože varianty „nic“ a „nevím“ tvoří jen 22 %, tedy méně než polovinu podílu zaznamenaného u „seniorské populace“.

Závěry a diskuse

Zhruba třetinový podíl populace 60+, který uvádí participaci na nějaké formě dalšího vzdělávání v souvislosti s participací na pracovním trhu, je pozitivní příslib. Můžeme totiž předpokládat, že „mladší“ senioři 50+ ještě nemají svoji vzdělávací kariéru uzavřenou, jak může naznačovat i rozdíl mezi podíly seniorů a starších zaměstnanců, kteří uvádí, že se dalšího vzdělávání účastní, resp. účastnili. Hypotéze o neuzavřenosti vzdělávacího cyklu v mladších kohortách nahrává i rostoucí tlak na opožďování odchodů do důchodu a navazující prodlužování ekonomické aktivity. Ta přitom, vzhledem k možným fyzickým, resp. zdravotním omezením, může (nebo musí) být realizována v odlišných pozicích či dokonce oborech než kariéra dosavadní, a pak zde hraje ne/existence

Tabulka č. 5: Formy rekvalifikace a dalšího vzdělávání - aktuální (či v posledních 5 letech) absolvované kursy respondentů dle jejich věku (v %)

	15–34	35–49	50–63	Celkem
Rekvalifikace organizovaná úřadem práce	53	51	46	50
Kurs (rekvalifikace) zajišťovaný zaměstnavatelem	14	26	10	18
Kurs k získání odborného certifikátu či výučního listu	16	32	16	23
Prezenční či kombinované studium učebního oboru	1	1	0	1
Prezenční či kombinované studium střední školy	1	8	2	4
Prezenční či kombinované studium vysoké školy	7	2	5	4

Zdroj: „Nejistoty na trhu práce 2008“, vlastní výpočty.

Tabulka č. 6: Efekty účasti na rekvalifikacích dle úrovně vzdělání zaměstnanců starších 50 let

		Základní a SŠ bez mat.	SŠ s mat. a VŠ	Celkem
Nakolik Vám pomohla rekvalifikace k získání zaměstnání?	Rozhodně/spíše ne	78	53	68
	Rozhodně/spíše ano	22	47	32
Nakolik Vám pomohla rekvalifikace něco se naučit a/nebo zlepšit vyhlídky na zaměstnání?	Rozhodně/spíše ne	35	12	25
	Rozhodně/spíše ano	65	88	75

Zdroj: „Nejistoty na trhu práce 2008“, vlastní výpočty. Pouze zaměstnanci 50–63 let.

kontinuálního i nárazového vzdělávání klíčovou úlohu.

Jedním z nejvýznamnějších rysů, na který jsme v našich analýzách naráželi, je tzv. „Matoušův efekt“ (podle biblického verše z Matoušova evangelia 13,12: „Kdo má, tomu bude přidáno a bude mít ještě víc, ale kdo nemá, tomu bude odňato i to, co má.“). V rámci ekonomických teorií byl tento princip formulován jako „teorie kumulace výhod a nevýhod“ (*CAD cumulative advantage/disadvantage*) (Dannefer, 2003; Ferraro, Shipee, 2009), již konkrétněji v kontextu vzdělávání jako „akumulační hypotéza“ (Tuijnman, 1991). Prezentovaná data do značné míry tyto teorie potvrzují, neboť další vzdělávání často „jen“ doplňuje relativně vyšší dříve získané vzdělání. Ukázali jsme, že fungování profesního vzdělávání obecně, podobně jako inherentní selektivita kursů typu U3V, svým způsobem definuje (předurčuje), že se další vzdělávací podpory dostává lidem již vzdělaným a motivovaným. Nelze ovšem opomenout, že to jsou často právě ti lidé, kteří jsou ve společnosti i na trhu práce následně výrazněji zapojeni, a že tato investice má, budeme-li uvažovat ve striktně ekonomických termínech, relativně větší šanci na zúročení a na návrat společnosti.

Je otázkou, zda si můžeme připustit drobnou útechu, která by snad mohla plynout z faktu, že postavení seniorů v systémech vzdělávání vykazuje v různých kulturách podobnou strukturu – tj. že existuje určitá shoda v tom, které skupiny jsou ze vzdělávání vyloučeny, které jsou podprezentovány, a které naopak nejvýznamněji benefitují. Například Daveyová (2002) provedla kvantitativní studii mezi studenty Victoria University (Nový Zéland) staršími 40 let. Kromě očekávatelných výsled-

ků co do sociodemografických charakteristik, tedy že se v průměru častěji jednalo o ženy, osoby s vyšším vzděláním a příjmem, než by odpovídalo průměru obecné populace ve stejném věku, autorka také zjistila, že existuje silná preference motivů pro další vzdělávání vázaných na zaměstnání. Více než polovina dotázaných v této studii jako hlavní motiv návratu na studia po čtyřicátém roce věku uvedla přání získat nové znalosti nebo kvalifikaci, aby se zlepšil jejich pracovní výkon a vyhlídky. Další necelých deset procent uvedlo, že měli obavy z nadbytečnosti nebo změny v práci. Relativně menší podíl pak tvořily motivy vázané na osobní rozvoj a sebenaplnění. Tomu odpovídal i výběr studia a kursů, které byly nejčastěji zaměřeny na zvyšování kvalifikace, například v oboru vzdělávání, zdravotnictví, managementu a ekonomiky. Autorka ovšem upozorňuje, že mezi studenty staršími 60 let se individualizované motivy objevovaly častěji, včetně například varianty jako „být za vzor dětem a vnoučatům“ či „dělat něco jiného“. Také kursy byly spíše věnované umění, anglické literatuře apod. Přesto i v této věkové skupině byly pracovní motivy jako nejdůležitější označeny 42 procenty dotázaných starších studentů. Zajímavé výsledky přinesla tato novozélandská studie v otázkách, jaké byly hlavní „startovací momenty“ pro zahájení studia. Ty se totiž ukázaly být silně genderově podmíněny. Nejčastějším, i když výrazně ženským, rozhodujícím momentem bylo snížení zátěže péče o děti. Pro muže byly na prvním místě znovu faktory vázané na pracovní trh – tedy ztráta zaměstnání nebo změny na pracovním místě. Je zajímavé, že povinné vzdělávání a výcviky (*training*) a obava ze ztráty zaměstnání pro nadbytečnost byly

relativně nejméně volenými faktory pro obě pohlaví. Při zkoumání subjektivních bariér pro vysokoškolské studium narazila Deveyová spíše na věkové než na genderové rozdíly. V průměru byli starší studenti (tj. 60+) více spokojeni než čtyřicátníci a padesátníci, což se také projevilo v menším podílu uváděných překážek a obtíží při studiu. Tyto rozdíly přirozeně mohou vyplývat jak ze specifík studia, tak životní fáze starších studentů. Mezi absolutně nejčastěji jmenované bariéry studia patřil „čas“, jehož nedostatek pociťovalo téměř 75 % souboru starších novozélandských studentů. Ostatní bariéry, které byly zmiňovány méně často (cca 20 % dotázaných), zahrnovaly *finanční náklady*; *osobní faktory* - sebedůvěra, motivace, dovednosti; *institucionální faktory*, jako jsou výuka, administrativa, kursy, hodnocení; a problémy se *zdravím* - nedostatek energie, disabilita. Pouze minoritně pak byly uváděny překážky spočívající v nedostateku podpory nebo zdrojů, v dopravě či parkování nebo v rodinných problémech. Přestože se jedná o do jisté míry specifickou studii co do kulturního prostředí i do vybraného vzorku, poukazuje na řadu obecných principů, které se při vzdělávání dospělých projevují a které je nutné brát v potaz, chceme-li vytvořit podmínky pro větší angažovanost starších dospělých ve vzdělávání, a to jak v rámci (dalšího) fungování na pracovním trhu, tak mimo něj.

Literatura:

- Consumers and Active Ageing. [online]. European Commission. Public Health. 2010. [Cit. 31.3.2011]. Dostupné z http://ec.europa.eu/health/ageing/docs/ev_20101011_report3_en.pdf.
- Czesaná, V. et al. Vzdělávání starších osob jako rozhodující předpoklad jejich zaměstnatelnosti. Podkladová studie v rámci projektu 1J 020/04-DP2 „Společnost vědění – nároky na kvalifikaci lidských zdrojů a na další vzdělávání“. Praha: Národní vzdělávací fond, 2006.
- Dannefer, D. Cumulative advantage/disadvantage and the life course: Cross-fertilizing age and social science theory. *Journal of Gerontology*, 2003, 58b, s. S327-S337. doi: 10.1093/geronb/58.6.S327
- Davey, J. Active Ageing and education in mid and later life. *Ageing and Society*, 2002, 22, s. 95 – 113.
- European Commission. *Increasing the Employment of Older Workers and Delaying the Exit from the Labour Market*. Brussels: COM, 2004. 146 final.
- European Commission. *Adult learning: it is never too late to learn*. Brussels: COM, 2006. 614 final, 23.10.2006.
- European Commission. *Action Plan on Adult learning. It is always good time to learn*. Brussels: COM, 2007. 558 final, 27.9.2007.
- Ferraro, K. F. – Shippee, T. Aging and Cumulative Inequality: How Does Inequality Get Under the Skin? *The Gerontologist*, 2009, 9, s. 333-343.
- Glover, I. – Branine, M. Introduction: the challenges of longer and healthier lives. In Glover, I. – Branine, M. (Eds.) *Ageism in Work and Employment*. Aldershot: Ashgate, 2002.
- Guillemard, A. – van Gunsteren, H. Pathways and their prospects: A comparative interpretation of the meaning of early exit. In: Kholi, M. et al. (eds). *Time for retirement*. Cambridge: Cambridge UP, 1991.
- Hora, O. – Žilavský, M. Na okraji trhu práce: vnímání vlastního postavení na trhu práce nezaměstnanými a marginalizovanými pracovníky. In Širovátka, T. – Wonkler, J. – Žilavský, M. (Eds.) 2009. *Nejistoty na trhu práce*. Brno: František Šalé-Albert, 2009. ISBN 978-80-7326-172-6.
- Horehled, P. *Edukativní dimenze gerontopedagogiky*. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Pedagogická fakulta. 2006. Vedoucí práce: Mühlbacher, P.
- Kuchařová, V. *Život ve stáří. Zpráva o výsledcích empirického šetření*. Praha: SOCIOKLUB, VÚPSV, 2002.
- Livečka, E. *Výchova ke stáří*. In Wolf, J. a kol. *Umění žít a stárnout*. Praha: Svoboda, 1982.
- Mayhew, K. – Elliott, M. – Rijkers, B. Upskilling Older Workers. *Ageing Horizons*, 2008, 8, s. 13 -21.
- Novotný, P. Profesní vzdělávání dospělých. In Rabušicová, M. – Rabušic, L. (Eds.) *Učíme se po celý život? O vzdělávání dospělých v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, 2008. ISBN:978-80-210-4779-2.
- Oancea, A. The Promise of Lifelong Learning. *Ageing Horizons*, 2008, 8, s. 1-3.
- Older persons as consumers. [online]. UNECE Policy Brief on Ageing. No. 3. November 2009. [Cit. 31.3.2011]. Dostupné z: http://www.unece.org/pau/docs/age/2009/Policy_briefs/3-PolicyBrief_OlderPersons_Eng.pdf.
- Petřková, A. Senioři jako účastníci vzdělávacích aktivit. In *Člověk a společnost na přelomu tisíciletí. Sborník příspěvků z mezinárodní konference*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1998.
- Rabušic, L. Několik poznámek k české rodinné politice. *Demografie: Revue pro výzkum populačního vývoje*, 2007, 49, s. 262-272. ISSN 0011-8265.
- Rabušic, L. Senioři a jejich vzdělávání. In Rabušicová, M. – Rabušic, L. (Eds.) *Učíme se po celý život? O vzdělávání dospělých v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, 2008. ISBN:978-80-210-4779-2.
- Riley, J. – Riley White, M. Age integration and the Lives of Older People. *The Gerontologist*, 1994, 34, s. 110-115.
- Slowey, M. Age is just a Number? Rethinking Learning over the Lifecourse. *Ageing Horizons*, 2008, 8, s. 22-31.
- Tuijnman, A. Lifelong education: a test of the accumulation hypothesis. *International Journal of Lifelong Education*, 1991, 18, s. 110-118.
- Vidovičová, L. *Stárnutí, věk a diskriminace: nové souvislosti*. Brno: Masarykova univerzita, 2008.
- Vidovičová, L. Institut starobního důchodu jako (de-) motivační faktor na trhu práce. In Winkler J. et al. *Nová sociální rizika na českém trhu práce. Problémy a politická agenda*. Brno: Barrister & Principal, MU, 2008a. ISBN 978-80-87029-49-7.
- Villar, F. et al. Reasons for Older Adult Participation in University Programs in Spain. *Educational Gerontology*, 2010, 36, 3, s. 244-259. Dostupné z <http://dx.doi.org/10.1080/03601270903058341>.
- Zavázalová, H. Má význam vzdělávat seniory? *Česká gerontologická revue*, 2007, 5(1), s. 52-53.

Poděkování:

Práce na tomto článku byla podpořena grantem ASORA „Aktivní stárnutí, rodina a mezigenerační solidarita“ (registrační číslo 2D06004) Národního programu výzkumu II, podpořeného MŠMT ČR] a výzkumným záměrem IVRIS (MSM0021622408).

Autorka působí ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, v v. i.

Sociální dopady krize ve světle fiskálně konsolidačních opatření

V únoru byla zveřejněna zpráva „Social impact of the crisis and developments in the light of fiscal consolidation measures“. Její autoři Hugh Frazer a Eric Marlier z EU Network of independent experts on social inclusion sumarizovali hlavní zjištění z analýzy zpráv nezávislých expertů za jednotlivé země EU-27 z podzimu 2010 a navrhli řadu opatření pro následující období.

I když dosud chybí systematická data o dopadech finanční a ekonomické krize v oblasti chudoby a sociálního vyloučení, lze z dostupných údajů a zvýšené poptávky po sociálních službách soudit, že se situace oproti předchozímu roku dále zhoršila. Důsledky krize totiž na lidi dopadají se zpožděním a v řadě zemí již přistoupili k politice fiskální konsolidace a úsporných balíčků, snižují sociální výdaje a zvyšují daně, zejména nepřímé, což disproportčně dopadá na nejchudší a nejvíce zranitelné. Nejhorší jsou dopady v zemích s nejvyšším propadem HDP a s nejvyšší mírou nezaměstnanosti. Velký význam má rozsah pokrytí obyvatelstva systémy sociální ochrany a jejich štedrost. Existují rovněž lokální rozdíly dané zejména kumulací různých faktorů deprivace. Krizi byly postiženi zejména mladí lidé do 25 let, osoby s nízkou úrovní vzdělání a kvalifikace, domácnosti s dětmi, mladí lidé bez rodinného zázemí, imigranti, etnické minority, osoby s pracovním poměrem na dobu určitou a pracující za nízké mzdy. Pro nízkopříjmové rodiny se životní náklady zvýšily rychleji než pro domácnosti s vyššími příjmy, což vede k nárůstu pocitu nejistoty, bezmocnosti, beznaděje a strachu mezi chudými a marginalizovanými a může vyvolávat sociální tenze, nárůst extrémismu, rasismu

a sektářství a pokles víry v to, že vlády dokážou situaci čelit.

Úsporná opatření v několika příštích letech pravděpodobně hůře postihnou nejvíce marginalizované a prohloubí dlouhodobou nezaměstnanost. Většinou jdou na úkor zdravotnictví, vzdělávání a sociální ochrany. Protože trh práce reaguje na obnovený ekonomický růst se zpožděním, dopadne omezování podpůrných opatření a krácení prostředků na dávky a služby nejvíce na ty s nejnižšími příjmy a závislé na dávkách. Při hodnocení pravděpodobných dopadů úsporných balíčků je důležité, jak výrazné škrty budou, nakolik jsou v rovnováze výdajové škrty a zvýšení daní, jak bude přizpůsobování rozloženo v čase, jak budou škrty postiženy různé skupiny populace a zda jsou některé oblasti škrtům vystaveny méně.

V závěrečné poznámce autoři varují před rizikem příliš razantního omezování rozpočtových deficitů. Pokud převáží důraz na ekonomické aspekty a budou oslabeny hlavní pilíře sociálního státu, dále se rozšíří nerovnost, chudoba a sociální vyloučení a bude narůstat rozdělení společnosti, rasismus a sektářství.

Celý text lze nalézt na: <http://www.peer-review-social-inclusion>.

Zpracovala: H. Lisá

Měkké aspekty samoživitelství a nástroje veřejné politiky

Eva M. Hejzlarová

Samoživitelství se tematizuje nejčastěji v souvislosti s finančními obtížemi, kterým sólo rodiče čelí. Nedostatek financí však není jediným aspektem fenoménu samoživitelství, podstatnou složkou je také psychická zátěž, která může z finančních obtíží také vyplývat, ale může mít své zdroje i jinde (ve výchově, nedostatku prostoru k seberealizaci apod.). Článek nejprve představuje závěry dostupných studií k problematice psychické zátěže u sólo rodičů, následně se zaměřuje na teorii veřejněpolitických nástrojů a po nastínění metodologie představuje – na základě provedeného kvalitativního výzkumu – měkké problémy spojené se samoživitelstvím. Následně článek navrhuje veřejněpolitické nástroje, které v interakci s veřejnou správou zajišťují jedinci či komunita a kterými by bylo možné potíže samoživitelství řešit nebo alespoň mírnit: svépomocné skupiny, podporu komunity a víkendovou rodinnou výpomoc.

Finanční problémy spojené se samoživitelstvím jsou ve veřejněpolitické praxi tematizovány často. V nedávné době se diskutovalo o náhradním výživném, o sjednocení stanovování výše výživného, případně o inovativních nástrojích, jak penalizovat neplaticí „povinné“ osoby (např. prostřednictvím odebrání řidičského průkazu). Méně prostoru je naopak věnováno „měkkým“ problémům, kterým samoživitelky čelí. Je tomu tak mimo jiné proto, že veřejná politika je tradičně považována za doménu, která si umí poradit spíše s těmi „tvrdými“, jasně vymezenými, uchopitelnými a statisticky podloženými problémy. Toto chápání je založeno na tradičním rozdělení na sféru tzv. veřejnou, kde jsou zásahy státu legitimní, a sféru soukromou, do které by stát zasahovat neměl. Jedni argumentují tím, že by se tím omezila svoboda individua, druhí namítají, že stát jako aktér v řešení osobních či rodinných problémů selhává, protože tradičně lépe fungují přirozené sociální sítě. Jedním z cílů tohoto článku je nicméně ukázat, že bonmot „když je vám těžko, stát vás za ruku držet nemůže“ tak úplně neplatí a že veřejná politika zná a často i aplikuje nástroje, kterými je možné situaci samoživitelek výrazně zlepšit. Atraktivitu těchto nástrojů veřejné politiky pak zvyšuje to, že mají potenciál cílit jak na řešení „měkkých“ problémů, tak i problémů „tvrdých“, jako je např. pozice samoživitelek na trhu práce.

„Měkké“ problémy a samoživitelky

Samoživitelství nebo sólo rodičovství je věnována řada veřejněpoliticky laděných článků a publikací. Téma měkkých problémů spojených se samoživitelstvím sice nepatří k dominantním, nicméně přesto je předmětem vědeckého zájmu.

Skutečnost, že u sólo rodičů (navzdory heterogenitě této skupiny a zároveň navzdory různé úrovni finančního zajištění) existuje větší riziko psychických problémů, dokazuje celá řada výzkumů (např. Thompson a Ensminger, 1989). Zároveň lze říci, že neplatí rovnice: sólo rodič je člověk, který se o své děti stará hůře, než by se o ně postarala úplná rodina (Arditti,

1999). Rozdíl je pouze v tom, kolik na to musí vynaložit energie a jakou povahu vztahy rodič - děti mají. V prostoru tohoto – lehce pozměněného – rámce, který nepracuje s normou úplné rodiny a který na sólo rodiče nepohlíží jako na viníky, se chce pohybovat i tento příspěvek.

Nízký příjem rodiny, který je takřka zákonitým průvodním jevem samoživitelství, vede ke zvýšenému ekonomickému tlaku a ten následně ke snížení psychické pohody. Finanční obtíže přitom podle Simonse (1993) nemají vliv jen na samotného sólo rodiče, resp. jeho psychickou pohodu, ale negativně ovlivňují také sociální vazby, které rodič má (vinou toho, že si musí např. přibírat práci, nestihá se vidat se svými kamarády a známými). Řada výzkumů (např. House, Umberson & Landis, 1988, citováno dle Simons, 1993) zároveň prokázala, že sociální vazby jsou pro emoční pohodu a pocit životní spokojenosti zásadní. Belsky a Vondra (1989, citováno dle Simons, 1993) pak poukázali na to, že zatímco pro úplné rodiny jsou přátelé a známí sekundárním zdrojem pro podporu v rodičovství, pro sólo rodiče jsou zdrojem primárním.

Sociální vazby nejsou v kontextu samoživitelství tematizovány jen v souvislosti s psychickými problémy. Jejich podpora má pozitivní vliv i na problémy řazené mezi „tvrdé“, např. pozice na trhu práce. Millar a Ridge (2008) dokládají, že pro udržení zaměstnání samoživitelek jsou sociální vazby (ať už doma, ve škole nebo jinde) klíčové. Přestože pochopitelně nemohou nahradit politiku zaměstnanosti, je to další důvod, proč by nástrojům zmírňujícím psychickou zátěž a naopak posilujícím sociální vazby samoživitelek měla být v politické praxi i teorii věnována větší pozornost.

Co se týče struktury psychické zátěže, hovoří řada zahraničních výzkumů o financích jako o jejím nejvýraznějším zdroji (mj. Richards, 1989; Richards, Schmiege, 1993). Důležitým aspektem je také to, že chudoba či její riziko zároveň oslabuje odolnost sólo rodiče vůči jiným zdrojům stresu a zvyšuje jejich zranitelnost (Turner & Noh, 1983, citováno dle Olson a Banyard, 1993). Na druhé straně jsou k dispozici i studie prokazující, že podstatnější roli

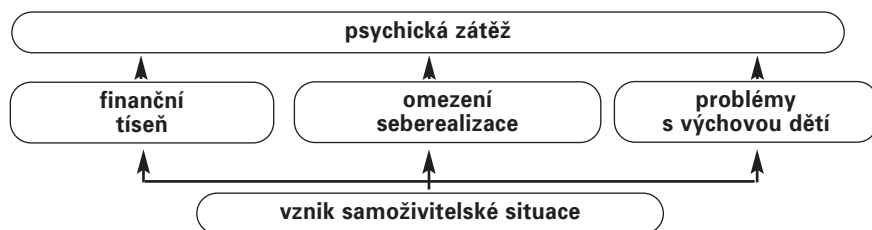
než jasně vymezené stresující události (např. vznik samoživitelství) hrají každodenní, tj. chronické příčiny stresu (Makosky, 1982, citováno dle Olson a Banyard, 1993). Právě na ně se soustředil výzkum Olson a Banyard (1993) zkoumající zkušenost 52 samoživitelek, z nichž 80 % žilo pod hranicí chudoby. Výzkum prostřednictvím dvoutýdenních řízených deníkových záznamů samoživitelek precizoval strukturu stresu následovně: 56 % stresu je spojeno s dětmi (konflikty mezi rodičem a dítětem, mezi dětmi navzájem, nepořádek, loudání atd.), 21 % stresových situací vychází z konfliktů mezi rodičem a jiným dospělým člověkem, 8 % je podíl finančního stresu, 5 % stresu je spojeno s chodem domácnosti, 4 % s prací a stejné procento s negativním duševním rozpoložením respondentky a po 1% zastoupení mají onemocnění rodiče a ekologický stres (souvisující např. s místem bydliště). Počet stresových situací za den se u respondentek pohyboval mezi 5 a 31.

Ačkoli také v Česku proběhl kvalitativně laděný výzkum realizovaný Dudovou a Has-trmanovou (2007) a Dudovou (2009), který se dotkl i zátěže, kterou matky jako živitelky a zároveň primární pečovatelky nesou (primárně byl nicméně zacílen na porozvodovou situaci a její vnímání a řešení mužem a ženou), podrobnější znalost o psychické zátěži zdejších samoživitelek chybí. Protože jsou výsledky zahraničních studií převoditelné jen do určité míry, byl realizován výzkum usilující o zachycení fenoménu samoživitelství perspektivou samoživitelek.

Nástroje veřejné politiky

Na nástroje veřejné politiky je nahlíženo z různých úhlů pohledu. Relativně rozšířenými rezy jsou zdroje (informace, politická moc a zákony, peníze a organizace) nutné k implementaci toho kterého nástroje (Hood, 1986), důsledky daných nástrojů (Spitze, 1987) nebo míra „násilí“ (Doern, Phidd, 1992 podle Veselý, Nekola, 2007). Howlett a Ramesh (1995) pak posuzují veřejněpolitické nástroje podle míry, do jaké požadují intervenci státu. Na jednom pólu jsou „donucovací“ nástroje, před

Schéma č. 1: Roviny samoživitelství

Zdroj: Autorka.

nimíž není legálního úniku, na druhém pólu jsou pak „dobrovolné“ nástroje; škála pak představuje kontinuum. Howlett a Ramesh tvrdí, že „dobrovolné“ nástroje jsou využívány relativně často, neboť jsou (pro centrální vládu – pozn. aut.) levné a respektují kulturní normy, jako jsou svoboda individua a podpora rodiny a společenství (1995, 83). Tyto teze lze interpretovat v kontextu severoamerické politické praxe, kde jsou tradičně silné a autonomní samosprávy. Zároveň můžeme těmto „na komunitu orientovaným“ nástrojům rozumět jako nástrojům blízkým komunitnímu plánování v našich podmínkách, kdy jsou důležitá rozhodnutí projednávána za intenzivní spolupráce s veřejností (komunitou, společenstvím) a s ohledem na její potřeby (Rochefort, Rosenberg, White, 1998).

Inspirování pohledem Howletta a Rameshe (1995) můžeme veřejněpolitické nástroje klasifikovat podle toho, jaký sektor se na jejich implementaci podílí. Na základě tohoto kritéria lze identifikovat čtyři skupiny veřejněpolitických nástrojů. Nástroje realizované: 1) pouze prostřednictvím veřejné správy (případně prostřednictvím organizací vlastněných veřejnou správou), např. pomoc v hmotné nouzi; 2) prostřednictvím veřejné správy a občanského sektoru, např. podpora organizací občanského sektoru provozujících program „Pět P“ nebo BigBrother/BigSister; 3) prostřednictvím veřejné správy a komerčního sektoru, např. výstavba dálnice (čistě hypoteticky i azylového domu) v rámci partnerství veřejného a soukromého sektoru; 4) prostřednictvím veřejné správy a soukromého neformálního sektoru, např. víkendová rodinná výpomoc (viz dále).

Relativně běžné jsou přitom nástroje prvních dvou typů; třetí typ se využívá zejména u větších investičních akcí. Čtvrtý typ je propracován a využíván zdaleka nejméně. Důvodů je více. První je „historický“ – stát veřejných sociálních služeb má nejbohatší zkušenosti s nástroji, které implementuje on sám. Druhým důvodem jsou vysoké transakční náklady spojené jednak s tím, že sektor veřejné správy není na tento typ nástrojů zvyklý, a jednak s tím, že soukromý neformální sektor tvoří „neinstitucionalizovaní“, a proto z definice nestabilní jednotlivci a rodiny, jejichž další charakteristikou je jejich mnohost a mnohotvárnost. Přes zmíněné nevýhody mají nástroje, na jejichž uplatnění spolupracuje veřejná správa a soukromý neformální sektor, velký potenciál. Uplatnění totiž nachá-

zejí např. v „hraničních“ oblastech veřejného a soukromého života (jakou je např. samoživitelství) a dále také v rámci politik cílených na skupiny, které nejsou součástí formálních sítí, tj. nevytvářejí organizace občanského sektoru ani s nimi příliš nespolupracují (kromě samoživitelů se jedná např. o migranty, příslušníky etnických menšin apod.). Implementace tohoto typu nástroje tak v pozitivním slova smyslu mění dosah veřejné politiky i její kvalitu.

Metodologie

Naplnění kvalitativní výzkumné strategie, která se v širším kontextu zaměřila na zachycení různých aspektů samoživitelství z perspektivy samoživitelů, spočívalo v realizaci dvou fokusních skupin se samoživitelkami (v říjnu 2009 v Praze – té se zúčastnilo pět respondentek, v květnu 2010 proběhla fokusní skupina v azylovém domě v Ústí nad Labem – té se zúčastnilo osm respondentek), a realizaci polostrukturovaných rozhovorů se samoživitelkami (ty probíhaly od října 2009 do července 2010). Celkem byla zachycena zkušenost 23 respondentek¹.

Data sesbíraná výše uvedeným způsobem jsem následně analyzovala. Proces analýzy nicméně započal už při fokusní skupině a rozhovorech, protože jsem respondentky nutila jejich zkušenost strukturovat a vyjadřovat se k tomu, co je pro ně zásadní a co méně důležité. Získaný text jsem pak analyzovala inspirována zakotvenou teorií podle Strausse a Corbin (1999) s tím, že jsem využila otevřené a axiální kódování rozhovorů a utváření kategorií, tj. tzv. tematickou analýzu (1999: 85).

Měkké problémy z pohledu samoživitelů

V rámci fokusní skupiny, která byla první aktivitou výzkumu, vykristalizovalo několik problémových okruhů, které respondentky v souvislosti se samoživitelstvím tematizovaly: výchova, obavy ze selhání (spojené s výchovou), čas na děti, chybějící prostor pro sdílení, omezená možnost seberealizace, nezastupitelnost v rodičovské roli a peníze. V rozhovorech byly kromě těchto motivů, které se ukázaly jako ústřední, tematizovány také problémy se zaměstnáním a s nimi spojený nedostatek zařízení péče o děti.

Finance v samoživitelství, sladění rodinného a pracovního života a nedosta-

tečná kapacita jeslí a školek jsou okruhy, které jsou běžnou součástí veřejněpolitického diskursu, a přestože nejsou řešeny způsobem, který by byl pro sólo rodiče uspokojivý, v tomto článku se jimi nebudeme zabývat. Pro zúžení tématu na tzv. měkké problémy bylo určující poznání, že tyto obtíže tvoří podstatnou část samoživitelské situace. Tu lze rozdělit na tři roviny: 1) finanční, 2) výchovnou a 3) rovinu seberealizace, které budou dále popsány a které – ač jsou v různých individuálních případech zastoupeny různě – jsou všechny spojeny s psychickým napětím (viz schéma č. 1).

Jakkoli by se mohlo zdát, že samoživitelství lze redukovat na otázku pružného trhu práce, kvalitního sociálního zabezpečení a peněžité podpory ze strany druhého rodiče (tj. obecně finančního zajištění), protože z nedostatku financí vyvěrá většina potíží, není tomu tak. Jak tento náhled komentuje jedna z respondentek: *Samoživitelství se netýká jako peněz, (...) je to o tom, že seš sama na ten život, živobytí, že musíš všechno zajišťovat, úřady prostě, když jsou děti nemocné, zajistit hlídání, oběhnout doktory... (...) Právnička si může, vydělá si hodně peněz a má třeba jedno dítě a ještě dostává alimenty, zatímco ta zdravotní sestra může mít tři děti, má málo peněz a dostane ještě jako třeba míň peněz jako na ty alimenty... Jako že se to netýká těch peněz. Jako že jestli někdo dá na alimenty 30 000 nebo dva tisíce nebo tři tisíce, prostě problém je asi v tom, že ta ženská je na všechno sama – na práci, na děti.*

Ve fokusních skupinách a rozhovorech zaznívalo jako klíčový rozměr samoživitelství téma velké psychické zátěže, která může být souhrnným označením tzv. měkkých problémů. Přestože jde o jedno z ústředních témat problematiky samoživitelství, je obtížné je strukturovat – zejména proto, že jde o výsostně subjektivní doménu. S tím souvisí i absence jednotného slovníku (zatímco je jasné, co je dluh, méně zřejmě je, zda je břemeno odpovědnosti totéž co strach ze selhání). Přestože by jednotlivé oblasti mohly být popsány (případně sdruženy) i jinak, podstatný je zejména jejich popis, aby bylo následně možné navrhnout adekvátní opatření.

Psychickou zátěž prožívají různé respondentky v různých podobách:

V oblasti výchovy jsou patrné dva zdroje stresu. První pramení z vyčerpání samoživitelky: *Mám dcerušku (...) a přesně, nemám na ni čas, furt jsem v práci, abych zaplatila všechny poplatky, co mám, a jelikož musím vydělávat ne jednu vejplatu, ale dvě vejplaty, takže to tam zaostává, tohleto. A pak teda se to i docela podepisuje na holce, zlobí.* (Jaroslava, vdova, 3 děti, aktuálně jedna nezaopatřená dcera) Druhý pak souvisí s absencí „druhého“ alternativního pohledu či korektury: *Třeba v současné době u toho pubertálního syna (...) by se mi strašně hodil ten otec, který by byl aspoň soudce, když už nic jiného. Nebo ten třetí názor, že*

já už si kolikrát připadám jako blázen, jestli jsem se opravdu takhle rozhodla to, co on mi argumentoval. (Markéta, svobodná, jeden syn). Podobně to vnímala i Pavlína (rozvedená, syn a dcera): Výchova – to je masakr, musím být na jednu stranu člověk, co dává pravidla a je přísnější, a pak je ve mně ta maminka, že bych ho (při psaní úkolů – pozn. aut.) nejradši chtěla obejmout a říct, tak toho necháme...

S výchovou (ale třeba i se zaměstnáním) pak souvisí další balík, pracovně nazvaný obavy ze selhání: *Mám miň peněz, mám miň času na ně (na děti – pozn. aut.) i, protože jsem v práci na plný úvazek a ještě si občas chci něco přivydělat, abych mohla všechno zaplatit, a z toho samozřejmě pramení občas takové pocity trochu viny a selhání a nedostatečnosti, že ne úplně to všechno zvládám, protože občas v práci myslím na to, co jsem prostě nezvládla s dětmi, a hůř se někdy koncentruji a naopak zase doma. Že se mi to tak jako trochu mísí. (...) Když chci vydělat víc peněz, abych jim zabezpečila ty potřeby, zákonitě o to mám miň času během odpoledne a večer a tlačím na ně, aby byly víc samostatnější, a myslím si, že je to třeba ještě brzo, ale není jako jiná možnost. (Nina, svobodná, dcera a syn)*

Jako další z rozměrů problému samoživitelství identifikovaly respondentky upozaďování svých potřeb. To se může týkat jednak času na sebe: *Já se sama neprojdou po městě večer, to mně vadí hrozně moc. Já jsem ještě samoživitelka bez těch příbuzných, bez rodiny, to je blbý. (...) Soukromý život těch osm let, teď už skoro devět, můj vlastní, je totálně v háji. Mně pozve nějaké mužské třeba do divadla, ale já nemůžu jít. Já nemám kam dát dítě. (...) Furt jenom pracuju, pracuju, pracuju, abych to zaplatila a už zase další měsíc. (...) A prostě po těch devíti letech už mi jako dochází zdroj odventilování. (Drahomíra, svobodná, dcera) Druhou možnou souvislostí upozaďování sebe sama je kladení důrazu na potřeby dětí: *Tam jde pořád o jako balanc toho, co by člověk kolikrát měl chuť udělat, aby si zachoval jako svoje klidný zdravý psychický, a co dělá pro to, aby děti prostě byly spokojené, aby to nějak fungovalo, aby měly tátu. (Hana, rozvedená, dva synové) Když jsou děti menší, tak primárně se ladí nebo já to mám jako od sebe, upřednostňujete zájmy a priority dětí a vy jste jako až na druhém místě. To znamená, podřizujete svoje potřeby zájmu dětí. (Nina, svobodná, dcera a syn)**

Dále bylo zmiňováno břemeno odpovědnosti v souvislosti s nezastupitelností v rodičovské roli. To se může projevovat v konkrétní obavě o finanční zajištění rodiny *(A teď se modlím, abychom byly zdravé. Jakmile já bych onemocněla, tak nevím. Drahomíra, svobodná, dcera) nebo v obecnějším pocitu závislosti dětí na samoživiteli (Když vy odejdete, tak už nebude nikdo. Ten pocit toho, že vaše zastupitelnost, absolutně. Markéta, svobodná, syn).*

Posledním z projevů psychické zátěže je nemožnost sdílení. *Já prostě nemám okolo sebe nikoho, kdo by měl tuhle zkušenost, ač to zní divně, ale je to tak. Mně vlastně jako chybí sdílení těch zkušeností. Takže já mám takový pocit, že by třeba fakt bylo docela užitečný mít jako víc nějakých jako společných akcí nebo prostě čehokoliv, aby ty lidi nějak vzájemně se nějak kontaktovali a aby se o tom jako víc hovořilo, aby to prostě bylo nějaký téma. (Hana, rozvedená, dva synové)*

Přestože by tyto oblasti mohly být vnímány jako soukromé, a tudíž „nevhodné“ pro řešení nástroji veřejné politiky, je ke všem výše jmenovaným problémům možné přiřadit nástroj, který by problém alespoň zmírnil.

Možné veřejněpolitické nástroje

Způsob, jakým definujeme veřejněpolitický problém, často předurčí způsob jeho řešení. Buď v sobě už samotné vymezení problému (ať už implicitně, nebo explicitně) zahrnuje nástroj řešení, nebo problém vymezíme dobře, ale při návrhu řešení se necháme svést zvykem a konvencemi. Identifikujeme-li problém samoživitelky jako psychickou zátěž, první nástroj, který nám vytane na mysli, je intervence psychologa v rámci poraden pro rodinu. Specializovaná (a tudíž drahá) řešení nicméně nemusejí být nutně ta nejlepší – dalším z klasických, nicméně pohříchu málo uplatňovaných, pravidel „policy analysis“ je totiž hledání synergie (Bardach, 2000). Výše popsané měkké problémy totiž mohou řešit i nástroje, které mají primárně jiné zacílení.

Ventilace psychické zátěže a práce s psychickou zátěží

Stane-li se psychická zátěž neúnosnou, jsou konzultace v psychologické poradně v současném Česku akceptovaným a účinným nástrojem. Nevýhodou psychologické pomoci je, že je vysoce specializovaná, tudíž i relativně drahá (cca 600 Kč za padesátiminutové sezení). V kontextu problematiky samoživitelství pak lze dodat, že nevýhodou je i její design spíše akutní pomoci, nikoli dlouhodobé práce – průměrný počet konzultací na případ je 4,35 (Asociace..., 2008), nerovný vztah odborník - klientka a možná stigmatizace. Nezpochybnitelným pozitivem je na druhé straně garance odborní pomoci.

Další možností ventilace a práce s psychickou zátěží jsou místní svépomocné skupiny (např. Matoušek, 2007) či podpůrné skupiny. Jde o formát, který se může lišit velikostí skupiny, mírou institucionalizace, tím, zda setkáním je nebo není přítomen odborník, nebo jednoduše problémem, kolem kterého je skupina organizována (nemoc či smrt člena rodiny, prodělané onemocnění atd.). Smyslem těchto skupin je sdílení informací, podpora a budová-

ní sebevědomí. Hodnotami, na kterých skupiny stojí, jsou důvěra, reciprocita, neformálnost a vzájemný respekt (Williams, 2004). Fialová (2009) ve svém výzkumu o on-line svépomocných skupinách pro ženy zmiňuje jako další výhody sociální kontakt, prostor pro ventilaci pocitů a ochranu vztahů v reálném životě žen. V Česku nemají podpůrné skupiny příliš dlouhou tradici a nejsou tak obvyklé jako v USA, kde se tento koncept prostřednictvím „anonymních alkoholiků“ ve 30. letech 20. století zrodil, aby zde začátkem 90. let fungovalo 500 000–750 000 skupin, tj. s deseti až patnácti miliony účastníků (Katz, 1993). Přesto se v Čechách jejich výskyt zvyšuje a není důvod, aby tento fenomén nebyl na úrovni veřejné správy podporován.

Prevence psychické zátěže

Již výše bylo popsáno, že příčiny psychické zátěže vyplývají ze tří rovin sólo rodičovství, tj. roviny finanční, výchovné a roviny seberealizace. Prevence by se měla soustředit právě na tyto oblasti. Kromě roviny finanční, která cíleně není předmětem tohoto článku, před námi tedy vyvstává problém, jak co nejvíce ulevit samoživitelkám v oblasti výchovy a seberealizace. Pokusíme-li se tyto oblasti dekomponovat, řešení jsou v zásadě dvě. Tím prvním je získat možnost konzultovat a sdílet. Kromě výše zmiňovaných svépomocných skupin řeší některé samoživitelky tuto potřebu prostřednictvím kamarádek-důvěrníc a církevní komunity (Thompson a Ensminger, 1989) – tímto směrem (byť v sekularizovaném Česku s menším spoléháním na farnosti) by měla jít i veřejněpolitická řešení. Druhým řešením je získat čas. K tomu, aby byl „generován“, jsou potřeba sociální vazby. Fungují-li, je mnohem snazší zajistit nenadálé hlídání pro děti nebo drobné domácí opravy. Skinner a Finch (2006) ostatně uvádějí, že sólo rodiče využívají raději a častěji právě neformální péče o děti než péče formální a institucionalizované.

Vytváření sociálních vazeb mohou podpořit neadresné projekty zaměřené na posílení komunity, jako jsou třeba svátek sousedů (Svátek sousedů, 2005) nebo společné snídáně pro rodiče s dětmi a seniory (MUM – Rodinné centrum, 2010). Pozoruhodné jsou v tomto směru konceptuální aktivity, které v Česku realizuje např. Kateřina Šedá (2005), případně projekty, které se vzájemnou výpomocí přímo počítají – např. mezigenerační domy či sídliště (Eder, 2010). Nástroje na obecnou podporu komunity jsou lákavé především tím, že je jejich implementace levná a nenásilná.

Adresnější nástroj, který má potenciál řešit více problémů současně, je program „víkendové rodinné výpomoci“, který v různých variantách funguje ve Švédsku, Norsku, Dánsku a Velké Británii. Jde o program, který v pomyslném konti-

nuu možných podob péče o rodinu zaujímá místo mezi „peer“ či „Big Brother/Big Sister“ programy na jedné straně a pěstounskou rodinou na straně druhé.

„Víkendová rodinná výpomoc“ je služba, jejíž podstatou je dobrovolná výpomoc mezi dvěma rodinami - na jedné straně rodinou „klientskou“, která výpomoc poptává, a na druhé straně rodinou „poskytovatelskou“, která výpomoc nabízí (ideální je, když se rodiny nacházejí v sousedství); služba ale může fungovat i na bázi „klientská“ rodina a jednotlivá osoba (Andersson, 2003). Výpomoc spočívá v péči o dítě během jednoho nebo dvou víkendů v měsíci (po dohodě se ale může výpomoc rozšířit i na některé všední dny) s tím, že základní doba této intervence je šest měsíců. Služba je ovšem často využívána mnohem déle než předpokládaný půlrok – většinou do doby, než se změní rodinná konstelace u klienta (např. s rodinou začne žít nový přítel matky) (Regnér, Johnsson, 2007).

Služba je ve Švédsku regulována prostřednictvím místní sociální správy, která jednak rozhoduje o tom, zda klientskou rodinu do programu zařadí, a jednak provádí hodnocení poskytovatelské rodiny. Pro klientskou rodinu nejsou se službou spojeny žádné náklady, poskytovatelská rodina dostává od místní sociální správy odměnu. Tato finanční odměna je podle všeho podstatnějším faktorem pro klienta než pro poskytovatele, který by službu často nabízel i bezplatně. Někteří klienti totiž uvádějí, že díky tomu, že dostává „víkendová rodina“ zaplacen, necítí takový ostych požádat ji o výpomoc, jaký by cítili, kdyby se jednalo o službu pouze na bázi dobrovolnosti (Barth, 1991). „Klientské“ rodiny program oceňují v mnoha ohledech. Z hlediska zájmu dítěte je služba přínosná v tom, že dítě má šanci poznat jiná rodinná uspořádání a dynamiky nebo se oslabí jeho případná závislost na matce. Rodiče popisují jako výhodu zejména možnost si vydechnout a čas na sebe a na své zájmy. Služba má pozitivní efekt i v oblasti sociálních vazeb. Ty podle Skärner (cit. podle Regnér, Johnsson, 2007) fungují stylem „čím víc, tím víc“. Když už nějaké intenzivnější kontakty (míněno takové, které umožňují určitou základní formu výpomoci) jsou, není problém si je rozšiřovat. Když je naopak sociální síť řídká, je její rozšiřování obtížné, ne-li zcela vyloučené. Počáteční podpora je tedy klíčová.

Závěr

Článek specifikoval různé podoby psychické zátěže, která je pro řadu samoživitelů jednou z neodmyslitelných součástí jejich situace, a nastínil opatření, která by tyto podoby zátěže řešila.

Smyslem statí rozhodně nebylo finanční situaci samoživitelství, která je ve veřejném diskursu zmiňována a reflektována relativně častěji, jakkoli zlehčovat; intencí

bylo upozornit na opomíjené rozměry samoživitelství a předestřít možná řešení. Jakkoli je totiž ekonomický aspekt samoživitelství závažný a je jednou z příčin psychické zátěže, není příčinou jedinou. A není také jediným aspektem. Je-li cílem politiky, aby se samoživitelkám a jejich rodinám dařilo co nejlépe, je nutné vzít do úvahy různé dimenze jejich situace a pracovat s nimi. V tomto aspektu, tj. komplexním přístupu zahrnujícím heterogenitu cílové skupiny a jejich různých potřeb, ostatně stát a samospráva zatím selhávají obecně.

Nutnost věnovat se tématu psychické zátěže spojené se sólo rodičovstvím zvyšuje i skutečnost, že výše zmiňovaný a zatím opomíjený typ veřejněpolitických nástrojů je pro účinnou podporu rodin nezbytný. Jak konstatuje Barth (1991), i kdyby státní sociální péče fungovala sebelépe, možnosti profesionální péče o rodinu budou vždy nutně omezené. Proto je třeba kromě „velkých“ politik sociální péče rozvíjet i různé formy podpory v rámci komunity. Do jaké míry se nicméně tento koncept v Česku prosadí a nakolik mu pomůže či uškodí stávající neoliberální styl politiky, ukáže až čas a další zkoumání.

1 Původním záměrem výzkumu bylo, aby byla zachycena i zkušenost mužů-samoživitelů. Po dvou rozhovorech s respondenty bylo od tohoto záměru nicméně upuštěno, protože jejich zkušenost se radikálně lišila od zkušenosti žen-samoživitelek. Oba otcové (vdovec a svobodný otec) sice formálně měli status samoživitele, ale děti vychovávaly jejich babičky (jedna kvůli tomu dokonce odešla do předčasného důchodu). Těžkosti, které tito dva otcové prožívali, nebyly finančního rázu a netýkaly se ani výchovy; první respondent hovořil o smutku ze ztráty manželky, druhý tematizoval těžkosti, které s jeho rodičovstvím nesouvisely. Zkušenost samoživitelství je tedy do velké míry (jak ostatně prokazuje řada studií) genderovaná, a proto je zúžení vzorku na ženy legitimní.

Literatura:

- Andersson, Gunvor. Evaluating Family Support: Thinking Internationally, Thinking Critically. In Katz, Ilan; Pinkerton, John. *Evaluation of the Contact Family Service in Sweden*, s. 291 - 308. London: John Wiley & Sons Ltd, 2003. ISBN 0-471-49723-1.
- Arditti, Joyce A. Rethinking Relationships between Divorced Mothers and Their Children: Capitalizing on Family Strengths. *Family Relations*, 1999, vol. 48, no. 2, s. 109-119.
- Asociace manželských a rodinných poradců České republiky. *Výroční zpráva za rok 2007* [online]. Rakovník : Lokša PrePress, 2008 [cit. 2010-09-11]. Dostupné z WWW: <http://www.amrp.cz/vyrocní_zpravy/Vyrocní%20zpráva%20za%20rok%202007.pdf>.
- Bardach, Eugene. *A Practical Guide for Policy Analysis: The Eightfold Path to More Effective Problem Solving*. New York - London: Chatham House, 2000. 104 s. ISBN 1-889119-29-6.
- Bath, Richard P. Sweden's Contact Family Program. *Public Welfare*, 1991, vol. 49, no. 3, s. 36-43. ISSN 00333816.
- Dudová, Radka - Hastrmanová, Šárka. *Otcové, matky a porozvodová péče o děti*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2007. 129 s. ISBN 978-80-7330-124-8.
- Eder, Bernhard. Vícegenerační domy jako místo soužití několika generací. In *Rodinná politika jako nástroj, který umožňuje a podporuje mezigenerační solidaritu: Sborník z česko-německo-rakouské*

- konference*. 19. 10. 2009. Praha: Národní centrum pro rodinu, 2010. s. 45-48. Dostupné z WWW: <http://www.rodiny.cz/file/sbornik_senat_09.pdf>.
- Fialová, Denisa. *Psychologická analýza členství v online svépomocných skupinách v oblasti rodičovství*. Brno, 2009. 82 s. Bakalářská práce. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně.
- Hood, C. G. *The tools of government*. Chatham, New Jersey: Chatham House, 1986.
- Howlett, M. - Ramesh, M. *Studying public policy: Policy cycles and policy subsystems*. Toronto: Oxford University Press, 1995.
- Katz, Alfred H. *Self-Help in America: A Social Movement Perspective*. New York: Twayne Publishers, 1993. 128 s.
- Matoušek, Oldřich et al. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2007. 312 s. ISBN 978-80-7367-331-4.
- Millar, Jane - Ridge, Tess. Relationships of Care: Working Lone Mothers, their Children and Employment Sustainability. *Journal of Social Policy*, 2008, vol. 38, no. 1, s. 103 - 121.
- MUM - Rodinné centrum. *MUM - Rodinné centrum* [online]. - [cit. 2010-09-10]. PRAVIDELNÝ PROGRAM - předběžný pro školní I. pololetí 2010/11. Dostupné z WWW: <<http://www.mcmum.cz/program.asp>>.
- Olson, Sheryl L. - Banyard, Victoria. „Stop the World So I Can Get off for a While”: Sources of Daily Stress in the Lives of Low-Income Single Mothers of Young Children. *Family Relations*, 1993, vol. 42, no. 1, s. 50 - 56.
- Regnér, Margareta - Johnsson, Lisbeth. The 'ordinary' family as a resource for single parents: Den 'vanliga' familjen som hjälper till ensamstående föräldrar - om den svenska kontaktfamiljinsatsen. *European Journal of Social Work*, 2007, vol. 10, no. 3, s. 319-336.
- Richards, Leslie N. The Precarious Survival and Hard-Won Satisfaction of White Single Parents Families. *Family Relations*, 1989, vol. 38, no. 4, s. 596 - 403.
- Richards, Leslie N. - Schmiede, Cynthia J. Problems and Strengths of Single-Parent Families: Implications for Practice and Policy. *Family Relations*, 1993, vol. 42, no. 3, s. 277 - 285.
- Rocheffort, David A. - Rosenberg, Michael - White, Deena. Community as a Policy Instrument: A Comparative Analysis. *Policy Studies Journal*, 1998, vol. 26, no. 3, s. 548-568.
- Simons, Ronald L. et al. Stress, Support, and Antisocial Behavior Trait as Determinants of Emotional Well-Being and Parenting Practices Among Single Mothers. *Journal of Marriage and the Family*, 1993, vol. 55, May, s. 385 - 398.
- Skinner, Christine - Finch, Naomi. Lone Parents and Informal Childcare: A Tax Credit Childcare Subsidy. *Social Policy & Administration*, 2006, vol. 40, no. 7, s. 807 - 823.
- Spitzer, S. Promoting policy theory. *Policy Studies Journal*, 1987, vol. 15, no. 4, s. 675-689.
- Strauss, Anselm - Corbin, Juliet. *Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert, 1999. 228 s. ISBN 80-85834-60-X.
- Svátek sousedů [online]. Občanské sdružení Svátek sousedů, o.s., 2005 [cit. 2010-07-20]. Svátek sousedů. Dostupné z WWW: <<http://www.svateksousedu.cz/>>.
- Šedá, Kateřina. *Nic tam není*. Brno: Kateřina Šedá, 2005. 1., brož. vyd. ISBN 8023977385. s. 54.
- Thompson, Maxine S. - Ensminger, Margaret E. Psychological Well-Being Among Mothers with School Age Children: Evolving Family Structures. *Social Forces*, 1989, vol. 67, no. 3, s. 715 - 730.
- Veselý, Arnošt - Nekola, Martin. *Analýza a tvorba veřejných politik: přístupy, metody a praxe*. Praha: SLON, 2007. 396 s. ISBN 80-86429-50-4.
- Williams, Fiona. Care, Values and Support in Local Self-help Groups. *Social Policy & Society*, 2004, vol. 3, no. 4, s. 431 - 438.

Tento článek vznikl v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu 2011 FSV UK „Analýzy trendů sociálního vývoje a veřejných a sociálních politik v ČR v globálním kontextu“.

Autorka je doktorskou studentkou na katedře veřejné a sociální politiky FSV UK.

Příjemci sociálního příplatku na datech SILC 2008.

Příklad analýzy dopadu zrušení dávky

Robert Jahoda

Hlavním cílem následujícího příspěvku je ukázat, jaké možnosti pro analýzu příjemců sociálního příplatku nám dává databáze SILC. Nejedná se o úplnou deskripci příjemců, vyzdvíhají se pouze některé zajímavé vlastnosti domácností, které v roce 2007 dostaly sociální příplatek. Pomocí jednoduchého mikrosimulačního modelu se článek dále zaměřuje na ty domácnosti (rozsah a struktura), které by byly postiženy zrušením sociálního příplatku. Příspěvek nemá ambice podrobně analyzovat vliv zrušení sociálního příplatku na sociální situaci domácností, chce pouze ukázat jednu z jeho možných variant. K provedení podrobné analýzy nejsou data šetření SILC zcela vhodná, kromě níže uvedených důvodů pak také proto, že neukazují čtvrtletní příjmy domácností a nevypovídají o zdravotním postižení jejich členů tak, jak by bylo potřeba pro určení nároku na dávku. Jsme si vědomi určitých problémů, které vyplývají z definovaných omezení a které mohou mít vliv na interpretaci výsledků analýz.

Sociální příplatek (dále jen „SP“) je jedna z dávek systému státní sociální podpory, která byla zavedena v roce 1996 a jejímž cílem byla podpora domácností s dětmi s nízkým příjmem. Spolu s přidavkem na dítě se jedná o příjmově testovanou dávku. Oproti přidavku na dítě má ale užší okruh příjemců a v důsledku své konstrukce je více variabilní. Nárok na dávku měla původně domácnost, jestliže výše jejího rozhodného příjmu byla nižší než 1,6násobek životního minima. Změna konstrukce životního minima sice od roku 2007 tuto hranici nominálně posunula na 2,2násobek, vývoj objemu výdajů ale naznačuje, že okruh příjemců zůstal zachován (vyplacených 4,4 mld. Kč v roce 2006 a 4,6 mld. Kč v roce 2007). Následující rok byla tato hranice snížena na 2,0násobek. Sociální příplatek cílí na rodiny s dětmi s nízkým příjmem, určité zvýhodnění přitom poskytuje rodinám se zhoršeným zdravotním stavem rodičů a dětí nebo osamělým rodičům.

Vlivem novely zákona došlo od roku 2011 ke značnému omezení okruhu domácností, které mají na SP nárok. Původně bylo zamýšleno tuto dávku zrušit, od 1. ledna zůstala zachována pro domácnosti, které současně splňují následující tři podmínky: mají nezaopatřené děti, domácnost má nízké příjmy a v domácnosti se nacházejí zdravotně postižené osoby.

Metodologie, data a cíl příspěvku

Analýza vychází z mikrodát šetření SILC z roku 2008. Data obsahují informaci, jestli domácnost čerpala v průběhu roku 2007 (alespoň v jednom měsíci) sociální příplatek a v jaké výši. Pro potřeby analýzy byla data zpracována s použitím programu PASW Statistics 18. Pro zjištění rozsahu a struktury relativní chudoby je použita hodnota mediánového příjmu podle ukazatele „Čistý disponibilní příjem domácnosti dle definice EU v Kč za rok“. Pro určení vlivu zrušení sociálního příplatku na rozsah

Tabulka č. 1: Čerpá domácnost v roce 2007 sociální příplatek

Příjemce SP	Absolutně ČR	Relativně ČR
ne	3 914 981	95,9 %
ano	166 871	4,1 %
celkem	4 081 852	100,0 %

Tabulka č. 2: Význam sociálního příplatku u průměrné domácnosti (příjmy průměr rok)

	Je domácnost příjemce SP?		
	ano	ne	total
sociální příplatek	16 043 Kč	0 Kč	656 Kč
disponibilní příjem	231 860 Kč	319 983 Kč	316 380 Kč
podíl	6,9 %	0,0 %	0,2 %

Tabulka č. 3: Výdaje na sociální příplatek

SILC 2008				SZÚ 2007	podíl
N	minimum	maximum	sum (1)	sum (2)	sum (1) / sum (2)
4 081 852	0	106 992 Kč	2 677,6 mil. Kč	4 626 mil. Kč	0,58

Zdroj: databáze SILC a Státní závěrečný účet ČR za rok 2007

a strukturu chudoby je výše uvedený čistý disponibilní příjem domácnosti snižen o přijaté dávky sociálního příplatku. Při dalších výpočtech v tomto případě abstrahujeme od: (1) skutečné podoby úpravy SP od 2011 – tu nelze v analýze zohlednit, (2) vlivu zrušení SP na ostatní čerpané dávky a (3) vlivu zrušení SP na hodnotu mediánového disponibilního příjmu pro účely výpočtu relativní chudoby. K těmto omezením nás vede snaha zjednodušit výpočty a usnadnit jejich interpretovatelnost. Předpokládáme přitom, že tato zjednodušení budou mít vliv na mírné nadhodnocení rozsahu změny chudoby po zrušení SP.

Na druhou stranu ovšem může být dopad na míru chudoby i nižší. Oproti analyzovaným datům z roku 2007 je dnešní úroveň průměrných pracovních příjmů domácností vyšší při současném zachování částek životního minima z roku 2007. Tento fakt do určité míry ale oslabuje vliv ekonomické krize z minulých let, v důsledku které došlo ke zvýšení nezaměstnanosti v ČR. Analýza si ovšem neklade za cíl zohlednit všechny dílčí faktory, které

ovlivňovaly počty příjemců sociálního příplatku, případně jeho výši.

Sociální příplatek v roce 2008

Tabulky č. 1 až č. 3 ukazují, co o příjemcích sociálního příplatku zachycuje šetření SILC 2008. Podle něj bylo v roce 2007 vyplaceno necelých 2,7 mld. Kč na sociálním příplatku, což je oproti skutečnému čerpání částka nižší o 42 %. Celkem čerpalo 167 tis. domácností, což odpovídá 4,1 % ze všech domácností v ČR. Údaje o skutečném počtu příjemců SP jsou MPSV dostupné ze statistik OKdávka.

Domácnosti pobírající sociální příplatek a vliv jeho odstranění na relativní chudobu

Následující tabulka č. 4 ukazuje, kolik z domácností, které (ne)pobíraly sociální příplatek, lze považovat za chudé podle různých sociálních ukazatelů. Z tabulky plyne, že téměř polovinu domácností, které pobírají SP, lze považovat za chudé

Tabulka č. 4: Příjemci sociálního příplatku (domácnosti) podle různých sociálních hledisek

		příjemce SP		
		ne	ano	celkem
Je příjemcem dávek hmotné nouze?	ne	3 862 401	137 658	4 000 059
	ano	52 580	29 213	81 793
Je příjemcem příspěvku na bydlení?	ne	3 855 023	105 619	3 960 642
	ano	59 958	61 252	121 211
Disponibilní příjem na SJ je nižší než 60 % příjmového mediánu.	ne	3 571 064	89 347	3 660 412
	ano	343 917	77 523	421 441
Podíl nákladů na bydlení na čistých peněžních příjmech je vyšší než 30 %?	ne	3 211 527	99 998	3 311 525
	ano	703 454	66 873	770 327
Je reziduální příjem (RP=ČPP-NB-ŽM) záporný?	ne	3 812 031	125 296	3 937 328
	ano	102 950	41 574	144 524

Pozn.: reziduální příjem je čistý disponibilní příjem domácnosti snížený o náklady na bydlení a životní minimum domácnosti

Tabulka č. 5: Příjemci sociálního příplatku (domácnosti) rozdělení do decilových skupin (v %)

příjemci SP	Decilová skupina										celkem
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
ne	8,5	9,8	9,9	10,2	10,1	10,2	10,3	10,3	10,4	10,4	100,0
ano	46,1	15,8	13,2	6,4	6,9	6,3	2,4	2,0	0,6	0,4	100,0
celkem	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	100,0

Pozn.: třídícím mechanismem jsou čisté disponibilní příjmy na spotřební jednotku (definice EU)

Tabulka č. 6: Příjemci sociálního příplatku (domácnosti) rozdělení do decilových skupin (v %)

příjemci SP	Decilová skupina										celkem
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
ne	8,2	9,7	10,0	10,2	10,1	10,3	10,3	10,4	10,4	10,4	100,0
ano	53,3	16,0	9,0	5,3	7,8	4,1	2,2	1,3	0,6	0,4	100,0
celkem	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	100,0

Pozn.: třídícím mechanismem jsou čisté disponibilní příjmy bez sociálního příplatku na spotřební jednotku

Tabulka č. 7: Relativní chudoba domácností 2007 (v %)

příjemci SP	podíl disponibilního příjmu na SJ ku příjmu ekvalizovaného mediánu					celkem
	<0,4)	<0,4;0,5)	<0,5;0,6)	<0,6;0,7)	<0,7;inf.)	
ne	1,7	2,2	4,9	9,3	81,9	100,0
ano	17,5	12,2	16,8	15,3	38,2	100,0
celkem	2,3	2,6	5,4	9,6	80,1	100,0

Tabulka č. 8: Relativní chudoba domácností 2007 po zrušení sociálního příplatku (v %)

příjemci SP	podíl disponibilního příjmu bez SP na SJ ku příjmu ekvalizovaného mediánu					celkem
	<0,4)	<0,4;0,5)	<0,5;0,6)	<0,6;0,7)	<0,7;inf.)	
ne	1,7	2,2	4,9	9,3	81,9	100,0
ano	23,5	15,7	14,9	15,2	30,6	100,0
celkem	2,6	2,8	5,3	9,6	79,8	100,0

Tabulka č. 9: Vliv zrušení sociálního příplatku na posuny domácností v stupni relativní chudoby

podíl disponibilního příjmu na SJ ku příjmu ekvalizovaného mediánu	podíl disponibilního příjmu bez sociálního příplatku na SJ ku příjmu ekvalizovaného mediánu					celkem
	<0,4)	<0,4;0,5)	<0,5;0,6)	<0,6;0,7)	<0,7;inf.)	
<0,4)	95 442	0	0	0	0	95 442
<0,4;0,5)	10 117	97 310	0	0	0	107 427
<0,5;0,6)	0	14 884	203 687	0	0	218 572
<0,6;0,7)	0	605	11 814	379 158	0	391 577
<0,7;inf.)	0	370	0	12 225	3 256 240	3 268 834
celkem	105 559	113 170	215 501	391 383	3 256 240	4 081 852

podle metodiky používané Eurostatem (disponibilní příjmy nižší než 60 % příjmového mediánu).

Tabulky č. 5 a č. 6 ukazují rozdělení domácností do decilových skupin podle ukazatele čistých disponibilních příjmů na spotřební jednotku. Zatímco tabulka č. 5 ukazuje původní rozdělení, tabulka č. 6 ukazuje rozdělení, pokud by domácnosti neměly nárok na SP. Z porovnání obou tabulek je zřejmé, že podíl domácností s nárokem na SP v nejnižších dvou decilových skupinách by se po zrušení SP zvýšil z 61,9 % na 69,3 %.

Obdobné údaje ukazují tabulky č. 7 a č. 8. Je z nich zřejmé, že 46,5 % domácností s nárokem na SP lze považovat za chudé podle definice relativní chudoby používané Eurostatem. V případě zrušení SP se jejich podíl zvýší na 54,2 %.

Další srovnání tabulek č. 7 a 8 je provedeno v tabulce č. 9. Označené domácnosti se vlivem hypotetického zrušení SP přesouvají mezi různými stupni relativní chudoby. Z tabulky plyne, že počet domácností, které si takhle pohorší, je 50 015 (což je asi 1,2 % všech českých domácností). Při čtení tabulky je třeba dát pozor na to, že tato nic neříká o domácnostech, které se přesouvají uvnitř vlastní skupiny (např. snížení sledovaného podílu z 0,49 na 0,41 může být u jedné domácnosti pocítováno hůře než snížení podílu z 0,41 na 0,39 u jiné domácnosti). I přes tento fakt v dalším rozboru pracujeme s domácnostmi, které jsou v tabulce č. 9 označeny.

Následující tabulky č. 10 a č. 11 ukazují, jaká je struktura domácností, které jsou označeny v tabulce č. 9 - domácnosti, je-

jižž sociální situace se vlivem zrušení SP zhoršila (zrušení SP zhorší sociální situaci všech domácností příjemců SP, zde ukazujeme pouze ty domácnosti, které jsou v tabulce č. 9 zvýrazněny). Při čtení tabulky je třeba si dále uvědomit, že ukazuje pouze malou část české společnosti (cca 1,2 % domácností), jejíž struktura pak v náhodném šetření SILC nemusí být vykreslena zcela reprezentativně. Z tabulky plyne, že zhoršení sociální situace domácností se ve větší míře týká neúplných domácností nebo domácností se 2 a více dětmi.

Tabulky č. 12–14 pak ukazují, jaká je míra ekonomické aktivity těchto domácností. Z tabulek plyne, že jde většinou o domácnosti, které spíše nepracují, ať už z důvodu nezaměstnanosti nebo z důvodu péče o nezaopatřené děti (nižší míra ekonomické aktivity je pak v případě neúplných domácností pochopitelná).

Poslední dvě tabulky č. 15 a č. 16 ukazují, jaké je vzdělání sledovaných domácností. Z tabulek plyne, že se většinou jedná o domácnosti s nižší úrovní vzdělání, než odpovídá průměrné domácnosti v ČR.

Závěry

Předcházející jednoduchá analýza ukázala na mikrodtech statistického šetření SILC 2008, jaký je rozsah chudoby domácností, které pobírají sociální příplatek. Ten v roce 2007 pobíralo asi 4 % domácností, u kterých se sociální příplatek podílel cca 7 % na jejich disponibilních příjmech. Domácnosti pobírající sociální příplatek lze považovat za chudší, zrušení sociálního příplatku se proto může projevit v prohloubení míry chudoby, které jsou vystaveny. Analýza ovšem nezkoumala, jaká bude reakce ostatních sociálních dávek na zrušení sociálního příplatku, ani nezkoumala, jaký je počet domácností, kterým sociální příplatek v roce 2011 zůstane zachován. Výše uvedený závěr je proto třeba brát s určitou rezervou.

Analýza dále prokázala, že cca 8 % domácností, které nejsou ohroženy relativní chudobou (příjmy na SJ vyšší než 60 % mediánu), by po zrušení SP již chudobou ohroženy byly. Jedná se většinou o domácnosti, které jsou více závislé na sociálních dávkách, s úrovní vzdělání nižší než průměrnou a s větším zastoupením nezaměstnaných osob nebo osob, které pečují o nezaopatřené děti. Nelze jednoznačně říct, jaký by byl efekt zrušení SP u těchto domácností. Jedna hypotéza může být, že tyto domácnosti se propadnou do těžší chudoby, ze které se jim nepodaří bez pomoci státu dostat. Přičemž navíc hrozí, že způsob řešení jejich ekonomických problémů bude jejich potomky kopírován, se všemi negativními dopady na společnost. Jiná hypotéza ovšem může být, že snížení disponibilních příjmů naopak zapůsobí

Tabulka č. 10: Vliv zrušení SP na změnu relativní chudoby domácnosti - druh domácnosti (v %)

domácnosti se „zhoršením“ chudoby	domácnosti							
	1	2	3	4	7	8	9	celkem
"0"	47,6	15,6	3,6	7,1	0,9	9,8	15,3	100,0
"1"	32,8	6,6	47,4	12,5	0,8	0,0	0,0	100,0
celkem	47,4	15,5	4,1	7,2	0,9	9,7	15,1	100,0

Pozn.: Domácnosti "1" jsou označené domácnosti z tabulky č. 9 (celkem 50 015 domácností), které se vlivem zrušení SP posunuly do "těžší" formy relativní chudoby. Domácnosti "0" jsou všechny ostatní domácnosti (4 031 837 domácností)

Druh domácnosti definován: 1 - čistá úplná rodina; 2 - smíšená úplná rodina; 3 - čistá neúplná rodina s dětmi; 4 - smíšená neúplná rodina s dětmi; 7 - nerodinná domácnost; 8,9 - jednotlivec (muž, žena)

Tabulka č. 11: Vliv zrušení SP na změnu relativní chudoby domácnosti - typ EU (v %)

domácnosti se „zhoršením“ chudoby	domácnosti EU									
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
"0"	5,6	13,1	12,1	17,2	12,1	10,6	10,4	12,7	2,4	3,9
"1"	5,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	9,0	25,2	8,3	51,8
celkem	5,6	12,9	11,9	16,9	12,0	10,5	10,4	12,9	2,5	4,4

Pozn.: Domácnosti "1" jsou označené domácnosti z tabulky č. 9 (celkem 50 015 domácností), které se vlivem zrušení SP posunuly do "těžší" formy relativní chudoby. Domácnosti "0" jsou všechny ostatní domácnosti (4 031 837 domácností)

Druh domácnosti - typ EU definován: 1 - jednotlivec, mladší 65 let; 2 - jednotlivec, 65 let a více; 3 - dvojice dospělých, oba mladší 65 let; 4 - dvojice dospělých, aspoň jeden 65 let a více; 5 - ostatní domácnosti bez dětí; 6 - dvojice dospělých s 1 dítětem; 7 - dvojice dospělých se 2 dětmi; 8 - dvojice dospělých se 3 a více dětmi; 9 - jeden dospělý (bez partnera, nemusí být rodič) s aspoň jedním dítětem; 0 - ostatní domácnosti s dětmi

Tabulka č. 12: Vliv zrušení SP na změnu relativní chudoby domácnosti - sociální skupina osoby v čele (v %)

domácnosti se „zhoršením“ chudoby	skupina							
	1	2	3	6	7	8	9	celkem
"0"	24,7	12,5	24,9	4,3	29,0	3,7	0,9	100,0
"1"	24,8	4,6	9,6	1,6	6,1	41,9	11,5	100,0
celkem	24,8	12,4	24,7	4,3	28,7	4,2	1,0	100,0

Pozn.: Domácnosti "1" jsou označené domácnosti z tabulky č. 9 (celkem 50 015 domácností), které se vlivem zrušení SP posunuly do "těžší" formy relativní chudoby. Domácnosti "0" jsou všechny ostatní domácnosti (4 031 837 domácností)

Sociální skupina osoby v čele definována: 1 - nižší zaměstnanec; 2 - samostatně činný; 3 - vyšší zaměstnanec; 6 - důchodce v dom. s EA členy; 7 - důchodce v dom. bez EA členů; 8 - nezaměstnaný; 9 - ostatní

Tabulka č. 13: Vliv zrušení SP na změnu relativní chudoby domácnosti - druh domácnosti podle pracovní aktivity (v %)

domácnosti se "zhoršením" chudoby	dom_ea				
	1	2	3	4	celkem
"0"	67,6	3,5	28,3	0,7	100,0
"1"	49,2	35,3	5,9	9,6	100,0
celkem	67,4	3,9	28,0	0,8	100,0

Pozn.: Domácnosti "1" jsou označené domácnosti z tabulky č. 9 (celkem 50 015 domácností), které se vlivem zrušení SP posunuly do "těžší" formy relativní chudoby. Domácnosti "0" jsou všechny ostatní domácnosti (4 031 837 domácností)

Druh domácnosti podle pracovní aktivity definován: 1 pracující - zaměstnané (aspoň jeden člen ekonomicky aktivní - EA); 2 nepracující - nezaměstnané (nikdo není EA, aspoň jeden člen nezaměstnaný); 3 nepracující - důchodci (nikdo není EA, aspoň jeden člen nepracující důchodce); 4 nepracující - ostatní neaktivní (nikdo není EA ani nezaměstnaný ani důchodce).

Tabulka č. 14: Vliv zrušení SP na změnu relativní chudoby domácnosti - druh domácnosti podle pracovní intenzity (PI) (v %)

domácnosti se "zhoršením" chudoby	dom_pi			
	1	2	4	celkem
"0"	31,7	3,5	24,9	39,8
"1"	40,3	15,4	25,0	19,3
celkem	31,8	3,7	24,9	39,6

Pozn.: Domácnosti "1" jsou označené domácnosti z tabulky č. 9 (celkem 50 015 domácností), které se vlivem zrušení SP posunuly do "těžší" formy relativní chudoby. Domácnosti "0" jsou všechny ostatní domácnosti (4 031 837 domácností)

Druh domácnosti podle pracovní intenzity (PI) definován: 1 - zcela nepracující (PI=0); 2 - spíše nepracující (0<PI<0.5); 3 - spíše pracující (0.5≤PI<1); 4 - plně pracující (PI=1)

jako dodatečný stimul k řešení jejich životní situace ekonomickou aktivitou, se všemi pozitivními dopady na společnost. V realitě by členové domácnosti pravděpodobně vybírali z obou dvou uvažovaných variant řešení.

Při zvážení dopadů je třeba brát též v úvahu, že analýza byla provedena na dostupných datech SILC 2008, které zahrnují příjmy domácností za rok 2007. Od roku 2007 však došlo k reálnému růstu pracovních příjmů při současně fixaci dávek životního minima. Okruh příjemců a výše průměrné dávky by proto měly po roce 2007 klesat. Na druhou stranu je ale potřeba vzít v úvahu dopad ekonomické krize z minulých let, v jejímž důsledku došlo ke zvýšení míry nezaměstnanosti a nejspíš tedy i počtu příjemců dávky. Tyto dvě protichůdné tendence měly vliv na to, že v roce 2008 klesl objem prostředků vyplacených na sociální příplatek na 3,2 mld. Kč a v roce 2009 dále na 3,0 mld. Kč. V roce 2010 pak objem vyplacených dávek ještě mírně stoupl na 3,1 mld. Kč.

Autor působí ve VÚPSV a na ESF MU.

Tabulka č. 15: Vliv zrušení SP na změnu relativní chudoby domácnosti - Druh domácnosti podle vzdělání (v %)

domácnosti se "zhoršením" chudoby	dom_vzd			
	1	2	3	celkem
"0"	9,0	75,6	15,4	100,0
"1"	23,9	71,7	4,5	100,0
celkem	9,1	75,6	15,3	100,0

Pozn.: Domácnosti "1" jsou označené domácnosti z tabulky č. 9 (celkem 50 015 domácností), které se vlivem zrušení SP posunuly do "těžší" formy relativní chudoby. Domácnosti "0" jsou všechny ostatní domácnosti (4 031 837 domácností)

Druh domácnosti podle vzdělání definován: 1 - nízká úroveň (oba partneři základní/bez vzdělání); 2 - střední úroveň (aspoň jeden z partnerů SŠ); 3 - vysoká úroveň (aspoň jeden z partnerů VŠ)

Tabulka č. 16: Vliv zrušení SP na změnu relativní chudoby domácnosti - vzdělání osoby v čele (v %)

domácnosti se "zhoršením" chudoby	vzd_p										celkem
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
"0"	0,0	0,2	10,5	44,8	29,5	1,2	0,8	1,2	10,6	1,2	100,0
"1"	0,0	0,0	25,9	52,2	17,2	0,2	0,0	0,0	4,5	0,0	100,0
celkem	0,0	0,2	10,7	44,9	29,3	1,2	0,8	1,1	10,5	1,2	100,0

Pozn.: Domácnosti "1" jsou označené domácnosti z tabulky č. 9 (celkem 50 015 domácností), které se vlivem zrušení SP posunuly do "těžší" formy relativní chudoby. Domácnosti "0" jsou všechny ostatní domácnosti (4 031 837 domácností)

Vzdělání osoby v čele definováno: 0 - neukončený 1. stupeň ZŠ; 1 - první stupeň ZŠ; 2 - druhý stupeň ZŠ; 3 - vyučení, nižší střední (bez maturity); 4 - úplné střední s maturitou; 5 - nástavbové studium, pomaturitní kurzy; 6 - vyšší odborné; 7 - vysokoškolské bakalářské; 8 - vysokoškolské magisterské či inženýrské; 9 - doktorské.

Příjemci sociálního příplatku na základě analýzy dat statistiky rodinných účtů 2008. Příklad analýzy dopadu zrušení dávky

Pavel Kofroň

Sociální příplatek dostane žadatel pouze v případě, že pečuje alespoň o jedno dítě a rozhodný měsíční příjem nepřevyšoval 2násobek životního minima. Do příjmu se nezapočítává výživné, které v rozhodném období platila osoba dítěti, se kterým je pro účely této dávky společně posuzovanou.

Tabulka č. 1: Sociální příplatek a státní sociální podpora v letech 2007–2008

	Výdaje (tis. Kč)		Meziroční index %	Počet vyplacených dávek		Meziroční index %	Průměrný měsíční počet vyplacených dávek		Meziroční index %
	2007	2008		2007	2008		2007	2008	
Sociální příplatek	4 607 067	2 961 605	64,3	2 890 057	1 992 590	68,9	240 838	166 049	68,9
SSP celkem	48 532 951	41 081 807	84,6	28 845 073	18 308 066	63,5	2 403 756	1 525 672	63,5

Příjemci sociálního příplatku obdrželi v roce 2007 celkem 2 890 057 dávek, celková vyplacená částka byla 4 607 067 tis. Kč, průměrná výše dávky byla 1594 Kč. Počet vyplacených dávek sociálního příplatku byl v roce 2008 1 992 590, což je o 0,9 milionů dávek méně než v roce 2007. Celkem bylo na tuto dávku v roce 2008 vyplaceno 3 174 047 tis. Kč, tato částka byla nižší oproti předcházejícímu roku o 1 433 020 tis. Kč, průměrná výše dávky byla 1593 Kč.

Snížení hranice nároku na sociální příplatek od 1. 1. 2008 ze 2,2násobku ŽM na 2,0násobek ŽM bylo částečně kompenzováno daňovými slevami, kdy se daňová sleva na dítě zvýšila z částky 6000 Kč ročně na částku 10 680 Kč ročně.

Následující tabulky jsou zpracovány podle primárního zdroje dat „Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů“ za rok 2008 poskytnutých ČSÚ. Zvoleny jsou tři typy domácnosti:

- domácnosti s dětmi celkem,
- čisté neúplné domácnosti s dětmi,
- domácnosti s dětmi a minimálními příjmy.

Soubory výše uvedených domácností jsou poměrně malé, nejmenší je soubor domácností s minimálními příjmy. Z tohoto důvodu nebylo provedeno podrobnější členění souboru, např. podle počtu dětí, osob apod. V analýze jsou uvedeny počty příjemců podle zvolené škály násobku životního minima domácnosti. Dále je uvedena průměrná výše sociálního příplatku v jednotlivých pásmech násobku životního minima. Členění je podle třech úrovní čistého příjmu: celkového čistého příjmu, podle celkového čistého příjmu bez dávek hmotné nouze a podle celkového čistého příjmu bez dávek hmotné nouze a sociálního příplatku.

Tabulka č. 2: Hranice příjmů rodiny omezující nárok na sociální příplatek 2008

úplná rodina - 2 rodiče s:	životní minimum	hranice čistého příjmu měsíčně
jedním dítětem do 6 let	7 080 Kč	14 160 Kč
dvěma dětmi 5, 8 let	9 040 Kč	18 080 Kč
třemi dětmi 5, 8, a 12 let	11 000 Kč	22 000 Kč
čtyřmi dětmi 5, 8, 12 a 16 let	13 250 Kč	26 500 Kč

Domácnosti s dětmi celkem

Domácnosti s dětmi celkem mají nejnížší průměrnou výši sociálního příplatku na dítě ze všech sledovaných skupin domácností. Průměrná výše této dávky

na domácnost je však nejnižší. Efekt poskytnutého sociálního příplatku ukazují tabulky č. 6 a 8, tento účinek je především patrný u domácností s příjmem do životního minima, kdy podíl domácností v pásmu do životního minima sni-

žuje o 7,9 procentního bodu. Sociální příplatek tak má vyšší účinek než dávky hmotné nouze, jejichž účinek na snížení počtu domácností pod životním minimem je na úrovni 3 procentních bodů (tabulka č. 4 a 6).

Tabulka č. 3: Sociální příplatek - domácnosti s dětmi celkem

počet domácností příjemců	330
průměrná výše dávky na domácnost (Kč, měsíc)	1 140
celkem vyplaceno (Kč, rok)	4 514 377
průměrná výše dávky na dítě (Kč, rok)	8 041
průměrná výše dávky na dítě (Kč, měsíc)	670

Tabulka č. 5: Průměrná výše sociálního příplatku (v Kč na domácnost a měsíc)

do 0,5 ŽM	0,5-1,0 ŽM	1,0-1,4 ŽM	1,4-1,8 ŽM	1,8-2,0 ŽM	nad 2,0 ŽM
0	1 282	1 694	1 561	984	935

Tabulka č. 7: Průměrná výše dávek (čistý příjem bez dávek hmotné nouze, Kč, měsíc, domácnost)

do 0,5 ŽM	0,5-1,0 ŽM	1,0-1,4 ŽM	1,4-1,8 ŽM	1,8-2,0 ŽM	nad 2,0 ŽM
206	1 466	1 662	1 514	983	878

Tabulka ukazuje průměrnou výši sociálního příplatku podle výše čistého příjmu na domácnost (po odečtení dávek hmotné nouze) ve vztahu k ŽM

Tabulka č. 9: Průměrná výše dávek (čistý příjem bez dávek hmotné nouze a sociálního příplatku, Kč, měsíc, domácnost)

do 0,5 ŽM	0,5-1,0 ŽM	1,0-1,4 ŽM	1,4-1,8 ŽM	1,8-2,0 ŽM	nad 2,0 ŽM
953	1 977	1 807	1 252	887	571

Tabulka ukazuje průměrnou výši sociálního příplatku podle výše čistého příjmu na domácnost (po odečtení dávek hmotné nouze a sociálního příplatku) ve vztahu k ŽM

Čisté neúplné domácnosti s dětmi

Čisté neúplné domácnosti mají nejvyšší průměrnou výši dávky na dítě ze všech tří sledovaných skupin domácností. Domácnosti s příjmem v pásmu do životního minima

mají nejvyšší průměrnou výši sociálního příplatku na domácnost. U tohoto typu domácností se nejvíce projevuje vliv sociálního příplatku, kdy před přijetím této dávky je podíl domácností s příjmem do životního minima na úrovni 14,5 %, po přijetí dávky se podíl

domácností snižuje o 11,5 procentního bodu (tabulka č. 13 a 15). Efekt sociálního příplatku je vyšší, než je tomu u dávek hmotné nouze, podle tabulek č. 11 a 13 snižují dávky hmotné nouze podíl domácností pod životním minimem o 6,7 procentního bodu.

Tabulka č. 10: Sociální příplatek - čisté neúplné domácnosti s dětmi

počet domácností příjemců	228
průměrná výše dávky na domácnost (Kč, měsíc)	1 206
celkem vyplaceno (Kč, rok)	3 299 226
průměrná výše dávky na dítě (Kč, rok)	9 659
průměrná výše dávky na dítě (Kč, měsíc)	805

Tabulka č. 12: Průměrná výše dávek (v Kč na domácnost a měsíc)

do 0,5 ŽM	0,5-1,0 ŽM	1,0-1,4 ŽM	1,4-1,8 ŽM	1,8-2,0 ŽM	nad 2,0 ŽM
0	1 650	1 642	1 512	1 001	1 068

Tabulka č. 14: Průměrná výše dávek (čistý příjem bez dávek hmotné nouze, Kč, měsíc, domácnost)

do 0,5 ŽM	0,5-1,0 ŽM	1,0-1,4 ŽM	1,4-1,8 ŽM	1,8-2,0 ŽM	nad 2,0 ŽM
0	1 253	1 560	1 506	1 003	982

Tabulka ukazuje průměrnou výši sociálního příplatku podle výše čistého příjmu na domácnost (po odečtení dávek hmotné nouze) ve vztahu k ŽM

Tabulka č. 16: Průměrná výše dávek (čistý příjem bez dávek hmotné nouze a sociálního příplatku, Kč, měsíc, domácnost)

do 0,5 ŽM	0,5-1,0 ŽM	1,0-1,4 ŽM	1,4-1,8 ŽM	1,8-2,0 ŽM	nad 2,0 ŽM
0	1 941	1 850	1 173	860	508

Tabulka ukazuje průměrnou výši sociálního příplatku podle výše čistého příjmu na domácnost (po odečtení dávek hmotné nouze a sociálního příplatku) ve vztahu k ŽM

Tabulka č. 4: Počty domácností (příjemců sociálního příplatku) podle násobků životního minima

	do 0,5 ŽM	0,5-1,0 ŽM	1,0-1,4 ŽM	1,4-1,8 ŽM	1,8-2,0 ŽM	nad 2,0 ŽM	celkem
	0	4	21	74	82	149	330
podíl %	0,0	1,2	6,4	22,4	24,8	45,2	100,0

Tabulka č. 6: Počty domácností podle násobků životního minima (čistý příjem bez dávek hmotné nouze)

	do 0,5 ŽM	0,5-1,0 ŽM	1,0-1,4 ŽM	1,4-1,8 ŽM	1,8-2,0 ŽM	nad 2,0 ŽM	celkem
	2	12	34	73	72	137	330
podíl %	0,6	3,6	10,3	22,1	21,8	41,5	100,0

Tabulka ukazuje počty domácností (příjemců sociálního příplatku) podle výše čistého příjmu na domácnost (po odečtení dávek hmotné nouze) ve vztahu k ŽM

Tabulka č. 8: Počty domácností podle násobků životního minima (čistý příjem bez dávek hmotné nouze a sociálního příplatku)

	do 0,5 ŽM	0,5-1,0 ŽM	1,0-1,4 ŽM	1,4-1,8 ŽM	1,8-2,0 ŽM	nad 2,0 ŽM	celkem
	3	37	47	85	58	100	330
podíl %	0,9	11,2	14,2	25,8	17,6	30,3	100,0

Tabulka ukazuje počty domácností (příjemců sociálního příplatku) podle výše čistého příjmu na domácnost (po odečtení dávek hmotné nouze a sociálního příjmu) ve vztahu k ŽM

Tabulka č. 11: Počty domácností (příjemců sociálního příplatku) podle násobků životního minima

	do 0,5 ŽM	0,5-1,0 ŽM	1,0-1,4 ŽM	1,4-1,8 ŽM	1,8-2,0 ŽM	nad 2,0 ŽM	celkem
	0	3	16	56	65	88	228
podíl %	0	1,3	7,0	24,6	28,5	38,6	100,0

Tabulka č. 13: Počty domácností podle násobků životního minima (čistý příjem bez dávek hmotné nouze)

	do 0,5 ŽM	0,5-1,0 ŽM	1,0-1,4 ŽM	1,4-1,8 ŽM	1,8-2,0 ŽM	nad 2,0 ŽM	celkem
	0	8	30	58	55	77	228
podíl %	0	3,5	13,2	25,4	24,1	33,8	100,0

Tabulka ukazuje počty domácností (příjemců sociálního příplatku) podle výše čistého příjmu na domácnost (po odečtení dávek hmotné nouze) ve vztahu k ŽM

Tabulka č. 15: Počty domácností podle násobků životního minima (čistý příjem bez dávek hmotné nouze a sociálního příplatku)

	do 0,5 ŽM	0,5-1,0 ŽM	1,0-1,4 ŽM	1,4-1,8 ŽM	1,8-2,0 ŽM	nad 2,0 ŽM	celkem
	0	33	40	63	45	46	228
podíl %	0	14,5	17,5	27,6	19,7	20,2	100,0

Tabulka ukazuje počty domácností (příjemců sociálního příplatku) podle výše čistého příjmu na domácnost (po odečtení dávek hmotné nouze a sociálního příjmu) ve vztahu k ŽM

Domácnosti s dětmi a minimálními příjmy

Domácnosti s dětmi a minimálními příjmy jsou domácnosti s čistým příjmem do 2,0násobku životního minima. Tento typ domácností má nejvyšší průměrnou

výši dávky na domácnost – 1309 Kč, konkrétně nejvyšší je u tohoto typu domácností s příjmem od 1,0 do 1,4násobku životního minima. Efekt dávky sociálního příplatku je nejvíce patrný především u domácností s příjmem do životního minima, kdy se podíl domácností v tomto

pásmu snižuje vlivem poskytnuté dávky o 12,7 procentního bodu (tabulka č. 20 a 22). Sociální příplatek má vyšší efekt než dávky hmotné nouze, jejichž účinek na snížení počtu domácností pod životním minimem je 4,9 procentních bodů (tabulka č. 18 a 20).

Tabulka č. 17: Sociální příplatek - domácnosti s dětmi a min. příjmy

počet domácností příjemců	181
průměrná výše dávky na domácnost (Kč, měsíc)	1 309
celkem vyplaceno (Kč, rok)	2 843 000
průměrná výše dávky na dítě (Kč, rok)	9 296
průměrná výše dávky na dítě (Kč, měsíc)	774

Tabulka č. 19: Průměrná výše dávek (v Kč na domácnost a měsíc)

do 0,5 ŽM	0,5-1,0 ŽM	1,0-1,4 ŽM	1,4-1,8 ŽM	1,8-2,0 ŽM
0	1 282	1 694	1 561	984

Tabulka č. 21: Průměrná výše dávek (čistý příjem bez dávek hmotné nouze, Kč, měsíc, domácnost)

do 0,5 ŽM	0,5-1,0 ŽM	1,0-1,4 ŽM	1,4-1,8 ŽM	1,8-2,0 ŽM
205	1 457	1 636	1 526	963

Tabulka ukazuje průměrnou výši sociálního příplatku podle výše čistého příjmu na domácnost (po odečtení dávek hmotné nouze) ve vztahu k ŽM

Tabulka č. 23: Průměrná výše dávek (čistý příjem bez dávek hmotné nouze a sociálního příplatku, Kč, měsíc, domácnost)

do 0,5 ŽM	0,5-1,0 ŽM	1,0-1,4 ŽM	1,4-1,8 ŽM	1,8-2,0 ŽM
953	1 905	1 856	1 184	332

Tabulka č. 18: Počty domácností (příjemců sociálního příplatku) podle násobků životního minima

	do 0,5 ŽM	0,5-1,0 ŽM	1,0-1,4 ŽM	1,4-1,8 ŽM	1,8-2,0 ŽM	celkem
	0	4	21	74	82	181
podíl %	0,0	2,2	11,6	40,9	45,3	100,0

Tabulka č. 20: Počty domácností podle násobků životního minima (čistý příjem bez dávek hmotné nouze)

	do 0,5 ŽM	0,5-1,0 ŽM	1,0-1,4 ŽM	1,4-1,8 ŽM	1,8-2,0 ŽM	celkem
	2	11	32	66	70	181
podíl %	1,1	6,1	17,7	36,5	38,7	100,0

Tabulka ukazuje počty domácností (příjemců sociálního příplatku) podle výše čistého příjmu na domácnost (po odečtení dávek hmotné nouze) ve vztahu k ŽM

Tabulka č. 22: Počty domácností podle násobků životního minima (čistý příjem bez dávek hmotné nouze a sociálního příplatku)

	do 0,5 ŽM	0,5-1,0 ŽM	1,0-1,4 ŽM	1,4-1,8 ŽM	1,8-2,0 ŽM	celkem
	3	33	39	74	31	181
podíl %	1,7	18,2	21,5	40,9	17,1	100,0

Tabulka ukazuje počty domácností (příjemců sociálního příplatku) podle výše čistého příjmu na domácnost (po odečtení dávek hmotné nouze a sociálního příjmu) ve vztahu k ŽM

Závěr

Na výše uvedených datech je zřejmé, že poměrně významnou skupinu příjemců sociálního příplatku tvoří neúplné domácnosti s dětmi, jedná se především o domácnosti žen-samoživitelů, tento typ do-

macnosti má nejvyšší průměrnou výši sociálního příplatku, a to 1206 Kč. Účinek poskytování sociálního příplatku je znatelný především ve snižování počtu domácností s příjmem do životního minima. Tento efekt je významnější než efekt dávek hmotné nouze a nejvíce se projevuje u do-

macností s minimálními příjmy a dětmi, kdy snižuje počet domácností s příjmem do životního minima o 12,7 procentního bodu, zatímco dávky hmotné nouze jen o 4,9 procentního bodu.

Autor působí ve VÚPSV a na ESF MU.

Poznatky z praxe

Neziskové organizace v Litoměřicích

Město Litoměřice od počátku 90. let 20. století aktivně podporuje rozvoj neziskového sektoru. Mnohé z neziskových organizací významně pomáhají s řešením závažných sociálních či ekologických problémů, jiné jsou zaměřeny na volnočasové, kulturní a sportovní aktivity dospělých, dětí nebo mládeže. Rozvoj neziskového sektoru ve městě je postaven na úzké spolupráci radnice s neziskovými subjekty, což se v oblasti sociální zcela přirozeně proměnilo v proces komunitního plánování sociálních služeb. Do tohoto procesu jsou zapojeni jak poskytovatelé služeb sociálních, tak služeb prarodinných a volnočasových. Litoměřice komunitně plánují od roku 2004, v roce 2010 zastupitelstvo schválilo již třetí komunitní plán.

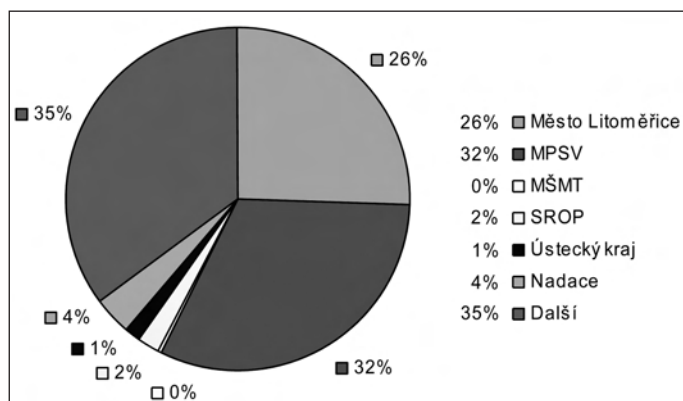
Činnost organizací je ze strany města podporována především díky široké nabídce grantových programů, které jsou zaměřeny na tyto oblasti: sociální a prarodinné služby, kultura, sport, ekologie, zdravý životní styl. Širokou platformu pro spolupráci s neziskovým sektorem dává také Zdravé město a Místní Agenda 21. Litomě-

řice jsou členem Národní sítě Zdravých měst od roku 2000, v listopadu 2010 potvrdily obhájkly kategorii B.

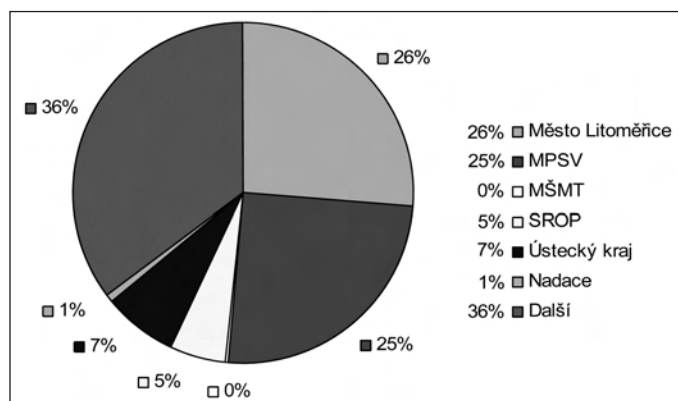
Při komunitním plánování sociálních služeb se neziskové organizace z daných oblastí ve městě scházejí, spolupracují, předávají si informace a také společně hledají možnosti, jak se lépe zviditelnit a zaji-

stit finanční zdroje na běžný provoz, ale i na další rozvoj. Jedním z dobře viditelných výsledků této spolupráce je také každoroční „Kampaň pro neziskový sektor“, kterou připravují neziskové organizace ve spolupráci s odborem sociálních věcí a zdravotnictví a ve spolupráci se Zdravým městem Litoměřice. Kampaň 30 dní pro

Graf č. 1: Financování soc. služeb v Litoměřicích v roce 2008

Graf č. 2: Financování soc. služeb v Litoměřicích v roce 2009

NNO probíhá v Litoměřicích v různých podobách již od roku 2002. Jejím hlavním cílem je informovat veřejnost o úloze a významu neziskových organizací. Další neméně významnou úlohou je hledání finančních zdrojů a oslovení podnikatelské sféry za účelem podpory činnosti NNO.

I když celostátní kampaň pro neziskový sektor v podstatě zanikla, zůstal v Litoměřicích pro propagaci neziskového sektoru vyhrazen měsíc říjen. V posledních dvou letech byla hlavní aktivitou kampaně výstava fotografií ze života místních organizací. Loňská výstava byla zahájena slavnostní vernisáží, na které promluvil o své dlouholeté pozitivní zkušenosti s neziskovými organizacemi i starosta města Mgr. Ladislav Chlupáč. Vernisáž byla obohacena o pestrý kulturní program, zajišťovaný neziskovými organizacemi. K dalším aktivitám říjnové kampaně patřily dny otevřených dveří a další akce pro veřejnost, které uspořádaly organizace nad rámec svého běžného denního provozu.

Pokud se zaměříme na neziskový sektor jako na poskytovatele sociálních a souvisejících služeb, jedná se v Litoměřicích o velice rozvinutou oblast, která má dlouholetou podporu města. Péče o občany, především o ty, kteří z nějakého důvodu nejsou schopni se sami o sebe postarat, patří již od středověku k poslání obcí. Obce v současné době k této úloze přistupují různě - samy se stávají poskytovateli sociálních služeb, v roli zadavatele zřizují příspěvkové organizace nebo služby objednávají u neziskových organizací či komerčních společností. Litoměřice se daly cestou podpory neziskového sektoru. Město zřizuje v oblasti sociálních služeb pouze jednu příspěvkovou organizaci, a to Centrum pro zdravotně postižené děti a mládež „Srdíčko“.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů, přinesl zásadní změnu do způsobu financování sociálních služeb. Financování se stalo přehlednějším a průhlednějším, přesto má řadu nedostatků a přináší poskytovatelům služeb značnou míru finanční nejistoty. Příspěvek na péči nepřinesl do systému sociálních služeb očekávané množství

finančních prostředků a většina poskytovatelů služeb je v současné době odkázána na vícezdrojové financování včetně dotací z rozpočtu obcí. Na vícezdrojové financování jsou odkázány především neziskové organizace, které nemají jistotu financování od obce jako svého zřizovatele a často se ocitají ve finanční nejistotě.

Litoměřické neziskové organizace poskytují své služby zejména v oblasti sociálních a prarodinných služeb v členění podle toho, na jaké cílové skupiny jsou zaměřeny. Oblast služeb pro zdravotně postižené v širokém spektru zabezpečuje **Diakonie ČCE**, která také patří mezi první neziskové organizace, které ve městě vznikly. Diakonie má vypracovaný systém služeb pro zdravotně postižené dospělé občany, a to včetně systému následného bydlení. Mezi další organizace, které se zabývají problematikou péče o zdravotně postižené občany, patří **Centrum pro zdravotně postižené Ústeckého kraje**, **TyfloCentrum** pro zrakově postižené, **Kolumbus** – svépomocná skupina pro duševně nemocné, **Hospic sv. Štěpána**, **Klub Plamínek** – Sdružení rodičů zdravotně postižených dětí. Mezi nově vzniklé služby patří denní centrum pro duševně nemocné, jehož provoz zajišťuje **DKP Bethel**.

Služby pro seniory město každoročně výrazně podporuje. Jejich hlavním poskytovatelem je **Farní charita Litoměřice**, která provozuje i dvě pobytová zařízení, z toho jeden zcela nový domov pro seniory s kapacitou 108 lůžek. Před dvěma lety vzniklo v Litoměřicích sdružení **Pápěří**, které se zabývá dobrovolnickou činností určenou především pacientům Litoměřické LDN.

Mezi důležité poskytovatele služeb pro osoby, které se ocitly v přechodné krizi, patří **Naděje, o. s.**, která provozuje azylový dům pro ženy, dále zabezpečuje provoz ubytovny pro sociálně slabé a nepřízpůsobilé rodiny, v jejímž rámci poskytuje sociálně aktivizační službu pro tuto cílovou skupinu. Město také podpořilo vznik azylového domu pro muže, který provozuje **Farní charita Litoměřice**, a Domu pro matku a dítě, jehož provozu se ujala **Diakonie ČCE**. V Litoměřicích působí **K-centrum**, jehož zřizovatelem je **Český červený**

kříž. Mezi další významné organizace patří **Diecézní charita Litoměřice**, která se zabývá poradenstvím pro uprchlíky a migranty a pro osoby v zadluženosti. Provozuje ubytovnu pro cizince s vízem a dále Charitní šatník, který využívají zejména občané v nouzi. Město podpořilo také vznik **Klorkánku FOD**, který může užívat prostory za symbolické nájemné.

Poslední oblastí jsou služby pro rodinu, děti a mládež, které nabízejí velice širokou a pestrou paletu služeb. Mezi stěžejní poskytovatele patří **SKP Klubičko**, zabezpečující provoz mateřského centra, **KLIKA1**, která je zaměřena především na práci s dětmi a mládeží, a **Centrum pro rodinu Tereziín**, které podporuje rodiny s dětmi v náhradní rodinné péči. **DKP – Bethel** v Litoměřicích provozuje jeden z prvních Domů na půli cesty v Ústeckém kraji a nízkoprahový klub Oáza zaměřený na práci s problematickou skupinou dětí a mládeže.

Z výše uvedeného je zřejmé, že nabídka služeb, kterou neziskové organizace za podpory města v Litoměřicích vytvořily a následně i provozují, je opravdu velice široká a pestrá. Většina poskytovatelů služeb patří mezi církevní organizace.

Jako výhodné pro město se ukazuje vícezdrojové financování NNO, které na své aktivity ve prospěch občanů města získají nemalé finanční prostředky. Z pohledu zadavatele je velice výhodné nabídnout poskytovatelům těchto služeb alespoň malou jistotu v podobě každoroční finanční podpory, protože prostředky vložené do provozu služeb se městu několikanásobně vrátí, což je zřejmé i z grafů č. 1 a 2.

Město Litoměřice již téměř 20 let podporuje rozvoj neziskového sektoru. Tato podpora je zvláště důležitá v současné době, kdy díky hospodářské krizi přibývá občanů, kteří služby neziskových organizací potřebují, k nimž patří senioři, rodiny s dětmi, občané ohrožení předlužením, ve finanční tísní nebo mládež ohrožená sociálně patologickými jevy. Nezbývá než doufat, že obce, ale i kraje a MPSV neohroží úsporami a finančními škrtky jejich existenci.

Petra Smetanová, Martin Veber, MÚ Litoměřice

K přínosu mateřských center pro děti, matky i společnost

V České republice má v evropském kontextu matka malých dětí nárok na jednu z nejdelších mateřských, respektive rodičovských dovolených (Matějková, Palonciová, 2005; <http://ec.europa.eu/social/home.jsp?langid=en>). Od roku 1995 do roku 2007 byl rodičovský příspěvek vyplácen jednotně do 4 let věku dítěte, od roku 2008 existují tři rychlosti vyplácení rodičovského příspěvku podle volby matky, a to 2, 3 nebo 4 roky. Trvání pracovní smlouvy, tj. doby, po které se rodič může vrátit k původnímu zaměstnavateli, je vymezeno 3. narozeninami dítěte. Jak z uvedeného vyplývá, český rodič, ve většině případů matka, zůstává s dětmi poměrně dlouho doma. Pomineme-li možnost přivýdělků při současném pobírání rodičovského příspěvku (pokud zajistí péči o dítě jinou zletilou osobou – od roku 2004, nebo dítě navštěvuje předškolní zařízení ve vymezeném rozsahu – od roku 2006), mohlo by se zdát, že jsou matky malých dětí do jisté míry společensky izolovány. Z důvodu podpory navázání a udržení sociálních kontaktů matek, ale i dětí začala být v 90. letech zřizována tzv. mateřská centra.

Mateřská centra jsou většinou založena a spravována matkami na mateřské/rodičovské dovolené. Matky se zapojují do činnosti dobrovolně, centra fungují na principu svépomoci, mají neformální charakter. Tím, že vznikají jako centra dobrovolné činnosti, přispívají k rozvoji občanské společnosti. V rámci svého působení pořádají mateřská centra jak pravidelné programy pro děti nejrozličnějšího zaměření, od tvořivých (např. výtvarné kroužky, keramika apod.), vzdělávacích (např. výuka angličtiny) po sportovní, tak jednorázové akce (např. soutěžní rodinná odpoledne, divadla pro děti). Pro matky, rodiče, ale i širší veřejnost pořádají např. rekvalifikační kurzy, odborné přednášky (psychologické, zdravotnické, právní apod.), kulturní či sportovní akce pro maminky apod. Svoji činností přispívají k rozvoji společenského života v obci, spoluprací s místními úřady pomáhají utvářet rodinnou a sociální politiku obce.

Přínos mateřského centra pro matku/rodiče

Mateřská centra pomáhají matkám, případně otcům, ale i prarodičům podlejíícím se na péči a výchově malých dětí vyjít z každodenní izolace v konkrétní domácnosti. Umožní jim to navázat nové přátelské vztahy, setkat se s lidmi s různým stupněm vzdělání, typem profese, životními postoji a hodnotami. Díky kontaktům s rodinami žijícími v jejich okolí dochází také k silnější identifikaci s bydlištěm a pocitu občanské soudržnosti. Program pro děti může po obsahové stránce rodiče inspirovat k novým aktivitám, které mohou ve volných chvílích s dítětem rozvíjet. Matky si také sdělují zkušenosti s výchovou, výživou, se zdravotními problémy apod., předávají si např. kontakty na lékaře a zkušenosti s nimi, navzájem si sdělují zkušenosti s cestováním s malými dětmi, konzultují partnerské problémy apod. V některých případech dochází i ke vzájemné výpomoci při hlídání dětí apod. Matky, které se aktivně podílí na chodu mateřského centra, nacházejí tímto způsobem sebe-realizaci a posilují svoje sebevědomí, případně rozvíjí profesní orientaci, a to nejen při vedení pravidelných programů nebo obsahové přípravě jednorázových akcí. Musí např. zvládnout formality založení občanského sdružení, shánět prostory, finance, orientovat se v příslušných, např. finančních zákonech, komunikovat s místními úřady, mateřskými školkami a dalšími partnery a v neposlední řadě musí umět informovat veřejnost o existenci a činnosti mateřského centra.

Přínos mateřského centra pro děti

Děti v mateřských centrech nacházejí kamarády, dostávají se do kolektivu vrstevníků, učí se zapojit se do programu a respektovat daný řád, což jim usnadní nástup do mateřské školy. Podobně jako matky se díky kontaktům s rodinami bydlícími v okolí dětí více identifikují s místem bydliště. To přispívá k prevenci negativních sociálních jevů, jako je vandalismus, drogová závislost apod. Díky rozmanitým aktivitám v rámci pravidelných programů, ale i během jednorázových akcí děti rozvíjí nadání výtvarné, sportovní, ale i např. komunikační schopnosti, schopnost empatie, kooperace, zvládnutí konfliktů apod.

Síť mateřských center

První mateřské centrum v České republice vzniklo v roce 1992 v YMCA Praha. Počet mateřských center se rychle zvyšoval a postupně se většina z nich stala členy Sítě mateřských center (2010: 327 členů, <http://www.materska-centra.cz/clenove/seznam-clenu/>). Síť mateřských center je občanským sdružením, jehož hlavním úkolem je koordinovat, propagovat a rozšiřovat hnutí mateřských center v České republice a jeho zapojení do mezinárodních organizací, posilovat hodnoty rodiny, úlohy rodičů a mateřské role ženy ve společnosti, podporovat právní ochranu rodiny, mateřství a rovných příležitostí mužů a žen. Síť je také velkou oporou nově vznikajícím mateřským centrům, poskytuje nejrozličnější typy konzultací a poradenství, pomáhá propagovat mateřská centra, spolupracuje se státními i nestátními organizacemi, s médii, pořádá semináře a konference s tematikou mateřských center a rodinné politiky, podílí se na práci Huairou komise OSN a GROOTS fundraising. Síť vydává své publikace, sborníky a bulletin Půl na půl, který vychází od dubna 2006 čtvrtletně v rámci programu společenství Equal (www.equal.cz), jehož cílem je snižování nerovností mezi muži a ženami na trhu práce v ČR. V oblasti praktické rodinné politiky jsou přínosné především tzv. kampaně. Těchto kampaní se mateřská centra účastní dobrovolně podle svého uvážení. Vliv na rozhodování má především naléhavost daného tématu v regionu a možnosti personálního zabezpečení. V roce 2010 se jednalo o tyto kampaně (více o kampaních Sítě na <http://www.materska-centra.cz/kampane-a-projekty/kampane/>): Společnost přátelská rodině, Masopust, Integrate cizinců, Vícegenerační soužití.

Jeden případ z praxe:

Mateřské centrum Studánka

Mateřské centrum Studánka se nachází v okrajové části Prahy 5, Zličíně. K 31. 12. 2009 žilo v této městské části (patří sem katastrální území Zličín a Sobín) 4435 obyvatel. Zličín se v posledních letech stal atraktivním místem z hlediska pražské integrované dopravy, možností nákupů a zábavy. Vzhledem k poloze na samém okraji Prahy 5 je zde možnost výletů do přírody. To vše přispělo k poměrně masivní výstavbě především bytových domů, což vedlo k významnému zvýšení počtu obyvatel. V porovnání s údajem k 31. 12. 2006 se počet obyvatel zvýšil o 34 %. Podle prognózy z roku 2007 by měl počet obyvatel této městské části překročit hranici 8000 obyvatel v roce 2013 (Burcin, Kučera, 2007). Do nových bytů se stěhují především mladí lidé a rodiny, podle střední varianty prognózy by se měl výrazně zvýšit počet narozených dětí, a to z 33 dětí v roce 2006 na 150 v roce 2012 (57 v roce 2009). To vše nasvědčuje tomu, že je přítomnost mateřského centra v této městské části opodstatněná.

Uvedené mateřské centrum na území MČ Praha-Zličín vzniklo v září 2007 za podpory místní kulturní komise a na podzim 2008 se stalo občanským sdružením. Založením občanského sdružení se mateřské centrum vymanilo z přímého vlivu kulturní komise při místním úřadě, jejíž působení nebylo bohužel vždy zcela v zájmu mateřského centra. Od počátku svého působení sídlí mateřské centrum v kapli místního Domu s pečovatelskou službou, dochází zde tedy k propojení více generací. V prvním roce fungování byly otevřeny 2 dopolední programové bloky, a to pro rodiny s dětmi do 1,5 roku a pro rodiny s dětmi do 3 let. Ve večerních hodinách bylo také jednou týdně organizováno cvičení pro maminky. Nutno říci, že v prvním roce byly všechny náklady na program hrazeny svépomocí maminkami, nájemné prostor však bylo nulové. Po založení občanského sdružení bylo nájemné stanoveno místním úřadem jako tzv. výpůjčka, z hlediska rozpočtu mateřského centra docházelo tedy pouze k úhradě nákladů na elektřinu, topení a vodu, a to pouze za tři čtvrtletí, po která probíhá program mateřského centra. V této souvislosti bylo zavedeno vstupné 30 Kč pro menší děti a 35 Kč pro větší děti.

V průběhu školního roku 2007/2008 proběhla psychologická přednáška na téma vzdor u dětí a přednáška ohledně zdravého životního stylu. Ve školním roce 2008/2009 k již uve-

deným blokům přibýly na opakované žádosti maminek kursy angličtiny pro děti s rodilým mluvčím ve spolupráci s jednou pražskou jazykovou školou. Lektor docházel přímo do mateřského centra. Na podzim 2008 také proběhl I. ročník zábavného soutěžního odpoledne pro děti, Pohádková Studánka, za spoluúčasti zlíčinského sboru dobrovolných hasičů. Na jaře 2009 pak byl ve spolupráci s rodinným centrem ZaHrátku z blízké Hostivice uspořádán I. ročník společného pochodu pro rodiny s názvem Veselé putování s ekologickou tematikou, a to díky finančnímu grantu městské části. V rámci této akce děti např. vysázely na zlíčinském sídlišti květiny do obecních truhlíků. Před prázdninami také přijelo za zlíčinskými dětmi loutkové divadlo, opět za finančního přispění místního úřadu.

Ve školním roce 2009/2010 pokračovaly pravidelné dopolední bloky pro děti, ke kursům angličtiny pro děti přibýly kursy angličtiny pro dospělé. Mateřské centrum také organizovalo dopolední cvičení pro maminky s možností hlídání dětí v prostorách nově otevřeného fitness na Praze 5. Na podzim 2009 proběhl II. ročník Pohádkové Studánky za finanční podpory místního úřadu a na jaře 2010 byl uskutečněn II. ročník Veselého putování a bylo opět pozváno loutkové divadlo.

V novém školním roce 2010/2011 pokračují pravidelné programy včetně angličtiny pro děti, nově jsou otevřeny dva kursy výtvarné výchovy pro malé děti pod vedením jedné z místních maminek. Jsou rovněž plánovány všechny zmíněné jednorázové akce. Mateřské centrum se také podílelo na přípravě tzv. Letní slavnosti u příležitosti Mezinárodního dne dětí.

Mateřské centrum Studánka je členem Sítě mateřských center. Během svého trvání se zapojilo např. do kampaně Táta dneska frčí, Spolu u kulatého stolu, v letošním roce se připojí ke kampani Vícegenerační soužití. V této souvislosti je nutné podotknout, že děti z mateřského centra pravidelně vystupují v kulturní části programu „Den pro seniory“. Předškolní mateřského centra byla v roce 2010

přizvána do pracovní skupiny pro komunitní rozvoj spolupodílející se na utváření Strategie rozvoje místní části. Její vystoupení podložené informacemi maminek rozpoutalo debatu o kvalitě místní mateřské školy a základní školy. Na konci roku byla ve školce mezi rodiči uskutečněna anonymní anketa o kvalitě poskytovaných služeb, mimo jiné i v důsledku jednání uvedené pracovní skupiny. Na základě iniciativy jedné maminky byla v městské části realizována rovněž petice za výstavbu parku, jehož budoucnost byla ohrožena pozemkovými vztahy a politickými neshodami.

Mateřské centrum informuje občany o své činnosti pravidelně v místních novinách, jež jsou vydávány místním úřadem a distribuovány zdarma do každé domácnosti, prostřednictvím vlastních webových stránek, inzercí na ostatních webových stránkách poskytujících informace o akcích pro rodinu, vylepšováním letáků apod.

Na závěr uvedme několik statistických údajů, jež bylo možné získat z přihlášek vyplňovaných maminkami při první návštěvě mateřského centra.

V prvním roce existence mateřského centra se přihlásilo 40 maminek dětí. Polovina z nich měla 1 dítě, polovina 2 děti, 2 maminky měly dokonce 3 děti. Ve druhém roce přišlo do mateřského centra 20 nových maminek, naprostá většina z nich měla 1 dítě. V roce 2009/2010 se nově přihlásilo 26 maminek, 69 % z nich mělo jedno dítě. V roce 2007/2008 bylo věkové složení nově přichozích dětí víceméně rovnoměrné, tj. přibližně jedna polovina byla mladší 1 roku, jedna polovina pak starší 2 let. Ve druhém roce existence mateřského centra byly nově přichozí děti spíše mladší, v dalším roce naopak starší. Z celkového počtu přihlášek uvedla jedna čtvrtina maminek, že by se ráda zapojila do organizace mateřského centra, přičemž věk dítěte zde nehrál velkou roli. V první polovině roku 2011 se významně zvýšila pravidelná návštěvnost mateřského centra, což umožnilo velmi výrazně rozšířit nabídku volnočasových aktivit pro

děti a rodiny. V roce 2011/12 bude např. nově otevřen kurs předškolní přípravy, dramatický kroužek, tanečky pro různé věkové kategorie, výtvarně zaměřené workshopy pro děti i dospělé, kursy hry na flétnu, cvičení pro rodiče s dětmi, cvičení pro dospělé a další jednorázové akce. Vzhledem k nemalému zastoupení cizinců mezi novými obyvateli je kromě kursu angličtiny poptáván i kurs češtiny pro cizince. Tento vývoj nelze hodnotit jinak než pozitivně a vypovídá o tom, že činnost Mateřského centra Studánka je místními obyvateli oceněna.

Závěr

Jak je z uvedeného krátkého popisu činnosti mateřských center, doplněného jedním příkladem z praxe, patrné, mají mateřská centra své významné místo ve společnosti. Jsou důležitá pro děti i matku, ať již jako pasivního či aktivního aktéra. Svou činností mohou významně přispívat k rozvoji občanské společnosti na lokální úrovni. V neposlední řadě mohou ve spolupráci s místními úřady zlepšovat kvalitu služeb pro rodiny s dětmi a samy rozšiřovat jejich nabídku. Na celostátní úrovni je Síť mateřských center významným aktérem při formulování rodinné politiky státu.

Literatura:

- Burcin, Boris - Kučera, Tomáš. *Prognostický odhad vývoje obyvatelstva MČ Praha Zličín*. Praha: studie pro MÚ Zličín, 2007.
- European Commission: [citováno 2010 - 9 - 17]. URL: <http://ec.europa.eu/social/home.jsp?langId=en>.
- Matějčková, Barbora - Palonciová, Jana. *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích s ohledem na situaci v České republice*. Brno: Marykova Univerzita, Praha: VÚPSV, 2005. 79 s. ISBN 80-210-3630-3
- Síť mateřských center o.s.: Seznam členů [citováno 2010 - 9 - 17]. URL: <http://www.materska-centra.cz/cle-nove/seznam-clenu/>
- Síť mateřských center o.s.: Kampaně [citováno 2010 - 9 - 17]. URL: <http://www.materska-centra.cz/kampane-a-projekty/kampane/>

Jana Palonciová, VÚPSV, v. v. i.

Informační servis čtenářům

Novinky v knižním fondu

Migration and welfare in the new Europe. Social protection and the challenges of integration. / Carmel, Emma [EDI] - Cerami, Alfio [EDI] - Papadopoulos, Theodoros [EDI] Bristol, The Policy Press 2011. - xiv, 261 s. - ISBN 978-1-84742-644-4.

Hodnoty v prostředí sociálních a zdravotních služeb. / Havrdová, Zuzana a kol. Praha, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy 2010. - 207 s. - ISBN 978-80-87398-06-7.

Veřejné politiky v České republice v letech 1989-2009. / Balík, Stanislav - Cisař, Ondřej - Fiala, Petr a kol. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2010. - 695 s. - ISBN 978-80-7325-236-6.

Sociální práva v Evropské úmluvě na ochranu lidských práv a Mezinárodním paktu o občanských a politických právech. / Kratochvíl, Jan

Praha, Univerzita Karlova, Právnická fakulta 2010. - 224 s. - ISBN 978-80-87146-38-5.

Prameny a nové proudy právní vědy; No. 46. Sociální ekonomika. / Dohnalová, Marie - Průša, Ladislav a kol. Praha, Wolters Kluwer Česká republika 2011. - 175 s. - ISBN 978-80-7357-573-1.

Postoje k imigrantům. / Leontiyeva, Yana [EDI] - Vávra, Martin [EDI] Praha, Sociologický ústav Akademie věd ČR, v. v. i., 2009. - 121 s. - ISBN 978-80-7330-173-6.

Pracovní podmínky osob se zdravotním postižením. / Komendová, Jana Ostrava, KEY Publishing 2009. - 158 s. - ISBN 978-80-7418-022-4.

Towards adequate, sustainable and safe European pension systems. Green paper. Luxembourg, Publications Office of the European Union 2010. - 33 s. - ISBN 978-92-79-16341-8.

APSS ČR na svých webových stránkách www.apssc.cz zahájila příjem přihlášek českých účastníků na 12. evropský kongres European Association for Directors of Residential Care Homes for Elderly (EDE), který proběhne od 29. 9. - 1. 10. 2011 v Clarion Congress Hotel Prague. Letošní kongres bude zaměřen na téma „Velká tabu v dlouhodobé péči“. Experti z řady zemí se ve svých přednáškách budou věnovat lidské důstojnosti, demenci, sexualitě, umírání, násilí, ale také financování, kvalitě řízení, rozvoji pracovníků a dalším citlivým tématům spojeným s poskytováním dlouhodobé péče v rezidenčních sociálních zařízeních pro seniory. Přihlásit se lze na www.apssc.cz v menu „Kongres EDE“. Další informace o kongresu jsou k dispozici na www.ede2011.com.

Odborný měsíčník Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR

SOCIÁLNÍ SLUŽBY

www.socialnisluzby.eu

Z obsahu květnového čísla

- Brněnská konference „Kvalita v sociálních službách“
- Jak pokračuje projekt SAVE AGE
- Nabídka seminářů IVA
- Ohrožení poskytování sociálních služeb na Slovensku
- Život v červených číslech
- Domácí hospicová péče v ČR
- Jednání s pasivním uživatelem
- Nizkopraha na Facebooku
- Ageismus, 2. část: Příčiny ageismu a věkové diskriminace
- Chudoba a sociální začlenění
- Logopedie - obor na rozhraní tří resortů, 1. část
- Kontrola na čerpání dotačních prostředků
- Recenze: Občanský sektor
- Projekty: Nad oblaky - každý může být hvězdou
- Efektivní pomoc se statistickým vykazáním dat na MPSV
- Právní poradna: Přístup k informacím ošetřovatelské dokumentace
- VOP: Osoby zbažené způsobilosti k právním úkonům a OP
- Pro inspiraci: Svět na stole
- Názory, ohlasy: Ad Anketa k IP aneb Nespolupracující klient

Z domácího tisku

Sociální reforma.

In: Národní pojištění. - Roč. 42, č. 3 (2011), s. 25-27.

MPSV ČR zpracovalo návrhy změn, které zahájí legislativní proces sociální reformy. Pět pilířů změn. Cílem reformy je zjednodušení, zlevnění i zefektivnění systému, rozšíření možnosti kontroly a komfortnější postup pro příjemce dávek.

Jak vysoké pojistné odvádějí Evropané? / GOLA, Petr

In: PSK - Personální a sociálně právní kartotéka. - Roč. 14, č. 4 (2011), s. 19-20.

Příklady odvodu pojistného ve vybraných evropských zemích. Rovná sazba daně z příjmů. Jak porovnávat daňové zatížení.

Sbohem, dobré důchody? / LANGOVÁ, Dagmar

In: Ekonom. - Roč. 55, č. 14 (2011), s. 46-47.:obr. Polsko. Nepříznivá ekonomická situace, značný rozpočtový deficit. Přehled reform.

Mateřská dovolená ve státech EU. / RYCHTÁŘOVÁ, Jana

In: Národní pojištění. - Roč. 42, č. 4 (2011), s. 17-18.:tab.

Návrhy europoslanců (Evropského parlamentu) a návrhy Evropské komise, týkající se nových pravidel v případě mateřské a otcovské dovolené. Přehled délky mateřské dovolené v jednotlivých zemích EU (2010). Výše peněžité pomoci v mateřství.

K datu 17. 5. 2011 získaly osvědčení „**Bezpečný podnik**“ Lovochemie, a. s., ŠKODA MACHINE TOOL, a. s., KOPOS KOLÍN, a. s., Momentive Speciality Chemicals, a. s., Siemens, s. r. o., odštěpný závod Elektromotory Mohelnice, BOSCH DIESEL, s. r. o., BorsodChem MCHZ, s. r. o., BLOCK, a. s., Metrostav, a. s., a Avia Ashok Leyland Motors, s. r. o. Osvědčení se uděluje každý rok firmám, které splnily podmínky. Platné osvědčení nyní má 64 společností.

Posuzování invalidity v letech 2009 a 2010.

/ ZVONÍKOVÁ, Alena

In: Národní pojištění. - Roč. 42, č. 4 (2011), s. 23-25.:tab.

Nová právní úprava posuzování invalidity, účinná od 1. ledna 2010. Přehled příslušné legislativy. Zavedení třístupňové invalidity. Podíl jednotlivých stupňů invalidity v roce 2009 a 2010.

Co udělat pro dobrou penzi. / NĚMEC, Jan - VOJÁČEK, Lukáš

In: Ekonom. - Roč. 55, č. 12 (2011), s. 60-61.:obr. Přehled možností, jak se při nejistém systému důchodového pojištění „pripojit“ na stáří. Přehled výnosnějších, i když rizikovějších, variant investic na důchod a analýza jejich výhod i nevýhod.

Ze zahraničního tisku

Welfare Program Participation Among Rural-to-Urban Migrant Workers in China.

[Účast na programech sociálního zabezpečení mezi pracovníky migrujícími z venkova do města v Číně.] / XU, Qingwen - GUAN, Xinpeng - YAO, Fangfang

In: International Journal of Social Welfare. - Roč. 20, č. 1 (2011), s. 10-21.: -lit.

Systém sociálního zabezpečení (SZ) v Číně. Rozdíly v zabezpečení městského a vesnického obyvatelstva. Reforma čínského systé-

mu SZ, jejímž cílem je odstranění rozdílu v zabezpečení městského a venkovského obyvatelstva.

The globalization of nurse migration: Policy issues and responses. [Globální problém migrace zdravotních sester: Politické diskuze.] / YEATES, Nicola

In: International Labour Review. - Roč. 149, č. 4 (2010), s. 423-440.:obr., -lit.

Přehled o fenoménu a dynamice migrujícího ošetrovatelského personálu v reakci na nedostatek těchto pracovníků zejména ve vyspělých zemích OECD. Strategie, programy řízení a regulace migrace a nábory zdravotních sester na mezinárodní úrovni.

Need and Support: Determinants of Intra-Familial Financial Transfers in Sweden. [Potřeba a podpora: ukazatele „transferů“ uvnitř rodiny ve Švédsku.] / LENNARTSSON, Carin

In: International Journal of Social Welfare. - Roč. 20, č. 1 (2011), s. 66-74.:tab., -lit.

Výzkum mezigeneračních finančních „transferů“ uvnitř rodiny ve Švédsku. Analýza vertikální finanční podpory ze strany rodičů dětem.

Tackling Racism in Northern Ireland: „The Race Hate Capital of Europe“. [Problematika rasismu v Severním Irsku: „Středisku rasové nenávisti v Evropě“.] / KNOX, Colin

In: Journal of Social Policy. - Roč. 40, č. 2 (2011), s. 387-412.:obr.,tab., -lit.

Výzkum problematiky rasismu v Severním Irsku. Struktura obyvatelstva Severního Irsku s ohledem na výskyt etnických menšin. Vládní opatření, týkající se boje proti rasismu.

Prevalence of Gambling Problems Among Adolescents in the Nordic Countries: an Overview of National Gambling Surveys 1997-2009. [Rozšíření problému hráčství mezi dospívajícími mladými lidmi v severských zemích: přehled národních výzkumů týkajících se hráčství z období 1997-2009.] / KRISTIANSEN, Soren - JENSEN, Sara Marie

In: International Journal of Social Welfare. - Roč. 20, č. 1 (2011), s. 75-86.:tab., -lit.

Přehled výzkumů týkajících se problému patologického hráčství mezi dospívající populací v severských zemích. Popis rozsahu patologického hráčství ve Švédsku, Norsku, Finsku, Dánsku, na Islandu.

Continuity and Consensus: Governing Families in Denmark. [Kontinuita a konsensus: rodinná politika v Dánsku.] / ABRAHAMSON, Peter

In: Journal of European Social Policy. - Roč. 20, č. 5 (2010), s. 399-409.: -lit.

Vývoj rodinné politiky v Dánsku od roku 1870. Historie vzniku zařízení pro děti, rodinných dávek, mateřské a rodičovské dovolené.

Projekt „**Táto, jak na to?**“, realizovaný MPSV ve spolupráci s Ligou otevřených mužů (LOM), má podpořit otce v aktivním otcovství a převzetí spoluodpovědnosti za každodenní péči o děti a domácnost. V rámci první etapy proběhl v roce 2010 výzkum Podoby otcovství v ČR, na niž letos navazuje veřejná informační a komunikační kampaň s cílem posílit rodičovské kompetence mužů a ukázat jim, co jim může rodičovství přinést. K tomu má sloužit i nový informační portál www.tatojaknato.cz, který obsahuje praktické rady nejen pro současné a budoucí otce, ale také pro zaměstnavatele, neziskové organizace či maminky. Odborná konference na toto téma se zahraniční účastí je plánována na letošní podzim. Vzbudit zájem veřejnosti o otázku aktivního otcovství a změnit její pohled na roli otců má rovněž připravovaná publikace.

Zdroj: MPSV

K vybraným výsledkům výzkumu VÚPSV, v. v. i., v programovém období 2004–2010

Výzkumná činnost VÚPSV, v. v. i., navazovala v programovém období 2004–2010 na dlouholeté tradice a nově se inspirovala probíhajícími společensko-politickými a sociálně-ekonomickými změnami. Tematicky byla členěna do osmi oblastí. Byla organizována projektovou formou, která umožňuje, aby jednotlivé výzkumné pracovní skupiny mohly dlouhodobě sledovat rozvoj poznání v příslušných tematických oblastech a aby se současně na konkrétních dílčích projektech mohli podílet členové různých pracovních skupin. Vedoucí jednotlivých výzkumných týmů vybrali nejdůležitější témata, na něž se výzkum v daném období zaměřil, a nejzajímavější výsledky, k nimž dospěl. S plným textem závěrečné „Zprávy o naplnění výzkumného záměru VÚPSV, v. v. i., v letech 2004–2010“ se můžete seznámit na adrese www.vupsv.cz.

Výzkum v oblasti práce a sociálních věcí v daném období přispěl k praktické změně koncepce sociální politiky spočívající v přechodu od zachranné sociální sítě k aktivnímu rozvoji lidského činitele. Jeho cílem proto bylo hledání a ověřování možností, jak změnit převážně pasivní úlohu stávající sociální politiky na úlohu aktivní, tzn. navrhnout mechanismy motivující ty, kteří využívají zachranné sítě k aktivnímu spolupodílení se na změně vlastní situace. Výzkumná činnost proto byla orientována především na:

- řešení svodných tematických projektů, které umožnilo analyzovat ohrožení a rozvojové příležitosti formování české sociální politiky jako celku, tvorbu hypotéz a závěrů o dosavadním vývoji a přípravu doporučení k dalšímu směřování sociální politiky,
- kontinuální sledování, analyzování a vyhodnocování vývoje nových opatření v jednotlivých systémech sociální ochrany obyvatelstva v zemích Evropské unie tak, aby tyto výsledky přispívaly k vytvoření předpokladů pro úspěšnou implementaci evropské sociální politiky,
- řešení regionálních aspektů jednotlivých sociálně ekonomických jevů,
- analýzu možností zvýšení provázanosti a komplementárnosti jednotlivých systémů sociální ochrany obyvatelstva a daňových nástrojů,
- řešení problematiky zaměstnanosti ve vazbě na ekonomický rozvoj vycházející ze souhrnných makroekonomických a mikroekonomických analýz a prognóz,
- výzkum faktorů utváření mzdových a platových systémů vč. jejich sociálně ekonomických souvislostí a dopadů na pohyb příjmové diferenciace, studium problematiky chudoby a sociálního vyloučení, určování minimálních příjmových standardů a jejich testování v podmínkách ČR,
- prohloubení metodických přístupů ke zpracování jednotlivých úkolů při zabezpečení interdisciplinární spolupráce se zainteresovanými partnerskými pracovišti v ČR i v zahraničí.

Výsledky výzkumné činnosti sloužily především jako podklad pro rozhodování orgánů státní správy při tvorbě sociální a ekonomické politiky a byly využívány rovněž na pracovištích zaměřených na základní výzkum v sociální oblasti.

Výzkum v oblasti aktuálních otázek vývoje systému sociální ochrany obyvatelstva

V celém období byla pozornost věnována aktuálním otázkám systému sociální ochrany, a to v souvislosti s realizací reformy veřejných financí a s tím, jak jsou naplňovány základní funkce systému sociální ochrany s ohledem na vysokou dynamiku společenského a ekonomického kontextu.

Z hlediska „modernizace“ sociálního státu se ukazuje, že trendy spočívající v akcentech na tzv. „nová“ rizika, zejména na podporu aktivity na trhu práce, na rozvoj lidského kapitálu, harmonizaci rodiny a práce a eliminaci sociální exkluze a chudoby sice česká sociální politika zachytila, ale opatření, která by měla na nové problémy reagovat, jsou zatím málo důrazná. Posun se zatím projevil spíše v programových dokumentech a ve vytváření legislativního rámce, jen postupně v opatřeních reálné politiky. V posledních letech se projevil úpravami daňových a dávkových systémů v zájmu pobídek k zaměstnání.

Analýzy příjmové situace z let před nástupem ekonomické krize ukázaly, že zlepšování sociální situace domácností bylo dáno jak růstem pracovních příjmů, tak růstem sociálních dávek. Český důchodový systém

pozvolna přesouvá důchodce do středních příjmových skupin. Dávky na dítě (zejména sociální příspěvek a přídavky na dítě) naopak zaznamenaly ve sledovaném období výrazný reálný pokles. Z analýz vyplývá, že děti jsou v ČR postiženy chudobou čtyřikrát častěji než důchodci. I přes příznivé ekonomické prostředí pokračovala segmentace české společnosti, kdy se do nejnižších příjmových skupin přesouvaly domácnosti s dětmi, do středních příjmových skupin domácnosti důchodců a do nejvyšších příjmových skupin ekonomicky aktivní domácnosti bez nezaopatřených dětí.

Analýza trendů v příjmech, výdáních a spotřebě domácností s nízkými příjmy v letech 2006–2008 ukázala, že situace těchto domácností souvisí jak s aktuálním vývojem ekonomiky, tak se sociálními reformami. Čisté peněžní příjmy těchto domácností se mezi roky 2006 a 2008 reálně snížily o 5 p. b., příjmy ze závislé činnosti naopak vzrostly o 5 p. b. Data za všechna čtvrtletí roku 2009 naznačují, že došlo k dalšímu reálnému poklesu čistých peněžních příjmů. Významnou součástí celkových příjmů zůstaly příjmy sociálního charakteru. V případě domácností s minimálními příjmy došlo k reálnému poklesu sociálních příjmů v roce 2008 o 16 p. b. Ve vývoji výdání dochází u těchto domácností k nárůstu podílů základních typů spotřebních výdání, jako jsou potraviny a nealkoholické nápoje (reálný nárůst 2,9 p. b.), zvýšil se i podíl jejich výdajů na bydlení na celkových spotřebních a převýšil tak výdaje na potraviny a nealkoholické nápoje. Podíl výdajů na bydlení byl v roce 2008 na úrovni 28 %, potraviny dosahovaly téměř 27 %. Výrazný nárůst byl zaznamenán u výdání na zdraví, což souvisí se zavedením regulačních poplatků a promítnutím růstu cen léků. Výdaje domácností na zdraví obecně vzrostly v roce 2008 oproti roku 2007 o 31,1 p. b. (od roku 2000 je sledován nárůst o 298 %). Největší část těchto výdajů domácností tvořily výdaje domácností za léky, volně prodejně a předepsané (48 %).

Z hlediska chudoby, sociálního vyloučení a opatření k ochraně proti chudobě a sociálnímu vyloučení se naše země řadí mezi státy s nejnižší mírou chudoby, což je dáno nízkou mírou příjmových nerovností (včetně primárních tržních nerovností) a poměrně vysokou efektivitou sociálních transferů v kombinaci s nízkou úrovní příjmového mediánu. Některé kategorie populace jsou však chudobou ohroženy výrazně, jedná se o nezaměstnané, neúplné rodiny s dětmi, rodiny se třemi a více dětmi a děti obecně. Přestože rozsah sociální exkluze (počet vylučovaných osob) není velký, jsou vylučované osoby často územně koncentrovány a intenzita jejich vyloučení je poměrně vysoká.

Riziko chudoby u pracujících osob zasluhuje zvláštní pozornost, neboť obecně je příjem ze zaměstnání pokládán za nejlepší ochranu proti riziku chudoby. Během let 2005–2008 se riziko chudoby u nás celkově snížilo z 10,4 % na 9,1 %, což byla nejnižší dosažená úroveň v EU-27. Přestože se riziko chudoby u pracujících populace zvýšilo z 3,2 % (2007) na 3,6 % (2008), stále zůstalo mezi nejnižšími v Evropě. Mezi pracujícími však existují značné rozdíly, především podle vzdělání. Riziko chudoby u pracujících se základním vzděláním dosahuje až 10,8 %, vyšší riziko chudoby je rovněž u pracujících, kteří deklarují, že je zdravotní potíže výrazně omezují v jejich aktivitách (12,1 %). Neúplné rodiny s dětmi a stejně tak úplné rodiny se třemi a více dětmi zakoušejí největší riziko chudoby (22 % a 12 %).

Od roku 2000 se EU zaměřuje na boj proti chudobě a sociálnímu vyloučení s využitím tzv. otevřené metody koordinace a souboru společně odsouhlasených indikátorů. Na rozdíl od indikátorů rizika příjmové chudoby, v nichž patří Česká republika k nejlepším zemím v EU, v oblasti materiální deprivace zaostává za většinou zemí EU-15, zatímco oproti

ostatním novým členským zemím vykazuje příznivější výsledky. Celkově má Česká republika mírně horší výsledky v deprivaci v položkách základních životních potřeb, jako jsou např.: nemůže realizovat neočekávané výdaje; nemůže jet na dovolenou alespoň jeden týden v roce; nemůže jíst maso alespoň obden; v oblasti bydlení zakouší nedostatek prostoru, náklady na bydlení představují větší břemeno než 40 % příjmů. Při porovnání procenta populace, již chybí specifikovaný počet položek - například ve čtyřech a více položkách, je v ČR deprivováno 8,3 % osob, v EU je to 7 %. ČR patří k horšímu průměru EU, situace je podobná jako v Itálii, Kypru, Estonsku, Slovinsku, Portugalsku a Řecku. Ostatní nové země EU vykazují vyšší míru deprivace než ČR. Při srovnání rizika chudoby a některých vybraných indikátorů materiální deprivace u pracujících s jinými nepracujícími skupinami populace lze zjistit, že zatímco riziko chudoby je u pracující populace nízké, velká část deklaruje finanční problémy a deprivaci: například náklady na bydlení představují velkou zátěž pro 17 % z nich a neočekávaný finanční výdaj pro 31 %.

Výzkum v oblasti sociálního vyloučení z lokálního hlediska v ČR klasifikoval jednotlivé druhy projevů sociální diferenciace a segregace lokalit a jejich obyvatel a soustředil se na charakteristiku strategií státní správy a samosprávy při řešení situace těch lokalit, v nichž se koncentrují vylučované osoby. Ze získaných poznatků vyplývá, že státní správa i řada samospráv vnímá problém prostorových forem sociální exkluze spíše v moralizujícím diskurzu a jeho řešení chápe jako „resocializaci“ sociálně vyloučených. Jde v jejich pohledu o problém více ekonomický než sociální, jeho řešení je navíc podmíněno fází politického cyklu, který dovoluje sledovat spíše krátkodobé a snadno realizovatelné cíle. V úvahách aktérů o možnostech sociálního začleňování převládá spíše integritativní přístup a za primární shodně považují začlenění na trhu práce, doprovázené řadou aktivit (od zajištění bydlení, přes rozvoj sociálních služeb až po výchovné působení s cílem omezit mezigenerační přenos vzorců chování a jednání vedoucích k sociálnímu vyloučení).

Další výzkum se zaměřil na ochranné a pobídkové funkce sociálního systému. Sociální transfery sice celkově podstatně redukovují míru chudoby v ČR, zejména však tehdy, když je v domácnostech alespoň nějaký - i když nízký - pracovní příjem či důchod. V případě domácností, kde jsou sociální transfery hlavním příjmem, je jejich efektivnost při eliminaci rizika chudoby v porovnání s ostatními skupinami populace spíše nízká. Pokud bude reformován důchodový systém a omezen jeho silný redistributivní charakter, zvýší se tlaky na systém jiných sociálních dávek a více se projeví slabá místa systému.

Vedle analýzy ochranné role sociálního systému byla věnována pozornost i roli pobídkové. Na modelových příkladech domácností byl analyzován vliv daňových a dávkových nástrojů na příjem rodiny a na vyplývající pracovní pobídky, které byly hodnoceny pomocí konceptu mezních efektivních daňových sazeb (METR). Provedená analýza potvrdila, že na nabídkové straně trhu práce existují vzájemné kombinace pracovních příjmů, přímých daní a sociálních dávek, které vytvářejí pastí chudoby a neaktivity. Potvrdil se negativní vliv roztržité podoby finančních nástrojů směřujících směrem k dítěti. Analýza prokázala, že i relativně drobné úpravy daňového a dávkového systému mohou vést k významnému zvýšení jejich pobídkovosti k práci, aniž by to bylo vykoupeno velkým snížením čistých peněžních příjmů domácností nebo zvýšením fiskálních nároků na veřejné rozpočty.

Zkoumán byl rovněž vliv finančních faktorů, které ženě na rodičovské dovolené znesnadňují návrat na trh práce. Za hlavní faktory lze považovat relativně vysoký rodičovský příspěvek, o který domácnost přijde, pokud umístí dítě do zařízení umožňujícího celodenní péči, daňové úlevy, na které domácnost ztrácí nárok, pokud příjem ženy z ekonomické aktivity překročí určitou hranici, a přímé náklady na zajištění péče o dítě.

V letech 2006 až 2008 došlo v ČR k řadě úprav v systému dávek hmotné nouze, které byly rovněž předmětem výzkumu. Statistika z regionů naznačuje, že růst nezaměstnanosti o 1 procentní bod zvýší počet příjemců příspěvku na živobytí o cca 20 %. To vysvětluje nárůst počtu příjemců dávek hmotné nouze v průběhu ekonomické krize. V souvislosti s tím se relativně zvětšil počet příjemců, kteří jsou „více“ (dlouhodobě, nevratně) ohroženi sociálním vyloučením. Dlouhodobé setrvání v systému hmotné nouze může být výrazem vnějších bariér v možnostech zvýšit si příjem vlastním přičiněním. Bydlení a náklady s ním spojené jsou významným determinantem rizika sociálního vyloučení i možnosti jeho řešení. Vzhledem k omezeným možnostem dosáhnout na levnější či obecně adekvátní bydlení pro tuto skupinu osob je nutno vnímat tuto

situaci jako velmi kritickou z hlediska předcházení či zmírnění důsledků chudoby a sociálního vyloučení.

Ve spolupráci s Kanceláří Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity byl hodnocen program „Podpora terénní sociální práce“. Zjištění byla základem pro rozvoj strategie implementace tohoto vládního programu.

Výzkum v oblasti vybraných aspektů reformy sociálního pojištění

Výzkum v této oblasti se v období let 2004–2010 zaměřil na klíčové problémy důchodového zabezpečení v České republice s cílem nalézt alternativy jejich řešení ve světě a zodpovědět otázku, jakým způsobem by bylo možno identifikované směry řešení aplikovat v domácím prostředí. V jeho rámci byla od roku 2004 realizována řada dílčích výstupů sloužících jako podkladové materiály MPSV pro rozhodování o směřování důchodové reformy v České republice. Pozornost tak byla v průběhu řešení věnována jak způsobu financování systému, tak i míře uplatnění principů ekvivalence a solidarity. Vedle starobního zabezpečení se výzkum zabýval i otázkou krytí rizik invalidity a smrti.

Při úvahách o dalším směřování důchodového systému je klíčová otázka, jak financovat přísliby budoucích dávek ekonomicky aktivním účastníkům. Základní schéma důchodového zabezpečení je v České republice financováno v současnosti výhradně průběžnou formou. Proto byly analyzovány zkušenosti států, které zavedly povinné důchodové spoření. V případě Chile lze po bezmála třiceti letech od počátku důchodové reformy konstatovat, že přechod k fondovému příspěvkové definovanému důchodovému systému byl relativně úspěšný. V případě Maďarska a Polska analýzy potvrdily, že na výsledky zavedení fondového pilíře do důchodového systému má velmi nepříznivý vliv institucionální a legislativní nepřipravenost a zejména překotná příprava reformy. Pokud jde o Estonsko, které mělo možnost se poučit ze zkušeností Maďarska a Polska, situace v této zemi je relativně lepší.

V návaznosti na výzkum věnovaný povinnému spoření organizovanému cestou individuálních účtů byl rovněž zkoumán model, ve kterém je fondový pilíř uspořádán na základě zaměstnaneckých důchodových fondů. Odolnost důchodových systémů Dánska, Švýcarska a dalších, které takovou cestu financování příslibů důchodových nároků zvolily, ukazuje, že v případě vhodného nastavení takových schémat může tato cesta přinést překvapivě dobré výsledky. Právě penzijní fondy v těchto zemích mají podle mezinárodních statistik dlouhodobě nejvyšší výkonnost.

Okrajově byla věnována pozornost i třetímu pilíři v České republice. Bylo provedeno srovnání penzijních fondů v České republice a výsledkem bylo konstatování, že v současné době sice spoří podstatná část ekonomicky aktivního obyvatelstva, ale obecně pojištěnci začínají spořit ve vyšším věku a přispívají relativně nízkými částkami. Výpočty ukázaly, že s tímto přístupem si pojištěnci na stáří podstatné částky nenaspoří.

Vedle financování budoucích důchodových nároků je významným problémem systému důchodového zabezpečení v České republice nivelizace důchodů daná vysokou mírou (nejen příjmové) solidarity. V kombinaci s vysokou příspěvkovou sazbou to je značný problém. Posílení principu ekvivalence v systému lze dosáhnout posílením pojistného principu v současném systému. Důsledné uplatnění pojistně-matematických principů při zachování průběžného financování je možno dosáhnout zavedením tzv. NDC, tedy pomyslně definovaných individuálních účtů. V tomto smyslu byla ve dvou krocích realizována komplexní analýza takových schémat, které byly zavedeny na konci minulého a počátku tohoto století ve Švédsku, Itálii, Lotyšsku a Polsku.

Vedle nastavení míry příjmové solidarity důchodového systému v České republice je další z klíčových otázek problematika existence tzv. nepřispěvkových dob pojištění. Jako součást výzkumu byla zpracována analýza nepřispěvkových dob v ČR, realizovaná na základě výběrového šetření z dat ČSSZ, která potvrdila velký rozsah náhradních dob. Podíl náhradních dob pojištění na celkové době pojištění činí u průměrného pojištěnce 22 %. Pokračováním této analýzy bylo následné zmapování rozsahu nepřispěvkových dob v zahraničních důchodových systémech. Ukázalo se, že i z mezinárodního hlediska je rozsah prostředků přerozdělovaných v rámci důchodového zabezpečení prostřednictvím tohoto institutu nadměrný. Navazujícím okruhem, kterému byla v rámci tohoto projektu věnována pozornost, byla otázka zohledňování dob výchovy

dítěte pro stanovení výše starobních důchodů. Analýza národní legislativy jednotlivých zemí ukazuje, že zohlednění výchovy dětí v důchodových systémech je různé a značně komplikované. Důvodem pro zohlednění výchovy dětí je zlepšení situace poživitele při výpočtu starobního důchodu. Účinek vyjmenovaných opatření většinou není bezprostřední, tato opatření mají odložený účinek na výši důchodu, často dlouho po faktické době výchovy dětí.

Obecným trendem ve vyspělém světě je směřování k univerzálnímu základnímu důchodovému schématu pokrývajícemu co nejširší pole profesí bez rozdílů. S cílem zjistit, do jaké míry se tento obecný trend uplatňuje, pokud jde o ozbrojené složky ve vyspělých státech, byla věnována pozornost i speciálním důchodovým systémům. Konkrétně se výzkum věnoval charakteristice úlohy, systému a organizace důchodového zabezpečení příslušníků silových resortů některých vybraných členů NATO a Evropské unie.

Dále byla zkoumána i cesta, jakou bývají důchodové reformy prosazovány. Zkušenosti mnoha zemí potvrdily, že politické reprezentace na starém kontinentu se postupně potýkaly a potýkají s velice obdobnými výzvami a překážkami. 90. léta 20. století a zejména první léta nového století pak přinesla velké množství dílčích i zásadních reforem systémů důchodového pojištění. Protože řešení situace vyžadovalo přijetí potenciálně nepopulárních kroků, snažily se vlády pro důchodovou reformu vyjednat pokud možno co nejširší podporu. Konečná podoba reformních opatření se ve většině sledovaných států výrazně odlišovala od prvotního reformního záměru. V důsledku řady kompromisů a manévrů podnikaných při snaze získat podporu parlamentní většiny, opozice, sociálních partnerů a celé veřejnosti byla totiž z portfolia reformních kroků různá opatření odstraňována, a naopak byla doplňována jiná, původně nezamýšlená. V tom kontextu lze konstatovat, že vyjednávání o balíku většího počtu změn umožňuje reformní vládě dosáhnout za cenu ústupku v jedné kontroverzní otázce i prosazení kroků v izolovaném jednání těžko průchodných.

V rámci diskusí o parametrických i systémových změnách důchodového systému je nutno věnovat pozornost rovněž otázce invalidních a pozůstalostních důchodů. Systém důchodového zabezpečení tvoří z hlediska financování i funkce logický celek, který lze dělit podle dávek vyplácených ze systému a rovněž s odkazem na historický vývoj na tři subsystémy: schéma garantující starobní důchody, invalidní důchody a důchody pozůstalostní. Na žádost zadavatele byla zkoumána možnost oddělení těchto subsystémů. Charakter invalidních důchodů se od starobního a pozůstalostního důchodu poněkud liší. Odlišnost spočívá v tom, že starobní a pozůstalostní důchody nahrazují ztrátu výdělku z důvodu stáří anebo ztráty živitele, kdežto u invalidních důchodů je ztráta či pokles příjmu spojen se zdravotním stavem příjemce. Tím se invalidní důchody blíží spíše nemocenskému pojištění, pouze s tím rozdílem, že nemocenské představuje náhradu výdělku při krátkodobé nepřítomnosti v práci, kdežto invalidní důchod má trvalejší charakter.

Vzhledem k úzké vazbě na nemocenské pojištění a odlišností od starobních a pozůstalostních důchodů byla konstatována teoretická možnost oddělení invalidních důchodů od schématu jako přípustná. Jinak je tomu ovšem, pokud jde o pozůstalostní důchody. Pozůstalostní důchod je dávkou pro pozůstalého člena rodiny, která je odvozena od důchodových práv zemřelého. Z hlediska financování tohoto institutu, vazby na výši důchodových práv zemřelého i spojené administraci obou složek schématu platí závěr, že jde v podstatě o neoddelitelnou integrální součást důchodového zabezpečení. Oddělení od celku důchodového pojištění by nebylo řešením problémů, s nimiž se institut potýká, a jako takové by nepřineslo žádná pozitiva, kterých by nebylo možno dosáhnout mnohem jednodušeji a efektivněji.

V rámci výzkumné činnosti byla rovněž věnována pozornost vývoji invalidity v České republice a ve vybraných zemích v letech 2003–2008. V České republice se počínaje rokem 1990 významně zvýšila střední délka života obyvatelstva. K tomuto trendu, svědčícímu o zlepšení zdravotního stavu populace, přispěla jak změna životního stylu, tak lepší zdravotní péče. I přes to se však Česká republika nadále řadí mezi státy se zvýšenou mírou invalidity obyvatel. Nicméně podle údajů publikovaných v databázi WHO není úroveň invalidity v ČR neúměrně vysoká: co do počtu nově invalidizovaných osob patří ČR zhruba na střední místo mezi srovnatelnými zeměmi (rok 2008 ČR 456,65 nově přiznaných invalidních důchodů na 100 tisíc obyvatel; EU 324,18 nově přiznaných invalidních důchodů na 100 tisíc obyvatel). Cílem výzkumu bylo napomoci

objasnění příčin poměrně vysokého počtu každoročně přiznávaných nových invalidních důchodů v České republice a nalézt mechanismy, které by mohly vést ke zlepšení tohoto jevu.

Cílem výzkumu bylo rovněž zmapování situace v přiznávání nových invalidních důchodů (plných i částečných) za období let 2003–2008 a rovněž posoudit změny ve věkové struktuře a pohlaví příjemců nově přiznaných invalidních důchodů, v nejčastějších diagnózách a v krajském rozložení. Z důvodu, že sledování nově přiznaných invalidních důchodů podle skupin diagnóz je jedním z významných statistických ukazatelů, jež má vypovídací schopnost i o zdravotním stavu obyvatelstva, byla pozornost zaměřena na vývoj počtu nově přiznaných invalidních důchodů u nejčetnějších skupin diagnóz v letech 2003 až 2008.

Výzkum v oblasti postavení úplných nákladů práce

V letech 2004–2005 se výzkum orientoval na problematiku postavení a fungování mezd na počátku století. Transformace ekonomiky z direktivně řízené na tržní výrazně změnila utváření mezd a jejich ekonomické a sociální postavení. Srovnání postkomunistických zemí, které v roce 2004 přistoupily k EU, prokázalo působení obecných transformačních faktorů a souvislostí. Mechanismy procesu tvorby mezd v těchto státech vykazovaly v roce 2004 shodné rysy:

- smluvní utváření mezd,
- mzdové vyjednávání je atomizované na úroveň podniků,
- nízká mzdová hladina,
- vyšší mzdová dynamika ve srovnání se „starými zeměmi“,
- otevřené nůžky mezi nominální a paritní mzdovou hladinou.

Výzkum prokázal rychlou konvergenci výdělkových hladin postkomunistických zemí ke standardům EU. Relace české mzdové úrovně v průmyslu a ve službách k německé, resp. rakouské po přepočtu hrubého výdělku směnným kursem vzrostla ze zhruba 1/5 v roce 2003 na 1/4 v roce 2009. Tento pohyb byl proporcionální s růstem produktivity práce. Nízká výdělková hladina koresponduje s nízkou cenovou hladinou (cca 2/3 v roce 2009) a zhruba 1/2 produktivitou práce v EUR.

Podhodnocení koruny, které se projevuje v její vyšší kupní síle, zvedlo paritní hrubé výdělky v roce 2009 na zhruba 2/5 německé a rakouské úrovně (1/3 v roce 2003). Obdobně jako v ostatních méně vyspělých zemích EU je v ČR zdanění výdělku nižší. Paritní čisté výdělky v ČR se tak blížily v roce 2009 zhruba 1/2 německé a rakouské hladiny při 2/3 úrovni paritní produktivity práce.

S ohledem na zatím nízkou českou relativní cenovou hladinu lze předpokládat pokračování rychlého vyrovnávání hodnotových relací, se kterým bude korespondovat pohyb mzdového ocenění práce.

Dlouhodobé časové řady mzdového pohybu naznačují, že do připojení k EU vyčerpala ČR mzdový polštář vytvořený na letech 1990 a 1991. Sociální partneři od roku 2004 udržovali v národních cenové hladině předstih růstu produktivity práce před růstem výdělků. Až hospodářská krize díky mzdové rigiditě v roce 2009 porušila uvedenou relaci.

Podnikové systémy utváření mezd nastolují otázky diferenciací a rovnosti odměňování. Základní diferenciační vějíř se otevřel do roku 1993. Česká distribuce mezd v základních proporcích odpovídá relacím ve vyspělých zemích. Decilový poměr se pohybuje kolem hodnoty 3, přičemž se 2/3 vyplacených mezd pohybují pod celostátním průměrem. Na rozdíl od okolních zemí se česká podnikatelská sféra postupně zbavila věkového automatu. Nejvyšší výdělky dosahuje věková skupina ve stáří 30–39 let s nejvyšší produktivitou práce. S věkem klesá výkon a mzda.

Stále otevřeným problémem, zejména v podnikatelské sféře, jsou o 25 % nižší průměrné výdělky žen ve srovnání s muži. Jednou z příčin přetrvávajícího mzdového rozdílu je segregace žen do fyzicky méně náročných pracovních pozic s nízkým mzdovým oceněním. Na individuální mzdový vývoj žen negativně působí přerušování pracovní kariéry v důsledku mateřských povinností.

Výzkum prokázal interval optimálního pohybu minimální mzdy. Spodní hranici intervalu je předstih růstu minimální mzdy před růstem spotřebitelských cen a horní hranicí je nižší dynamika minimální mzdy než tempo růstu průměrného výdělku v malých podnicích.

Na základě závěrů z jednání tripartity v dubnu 2005 byl výzkumný okruh rozšířen na problematiku postavení úplných nákladů práce v reprodukci ekonomických a sociálních vztahů. Úroveň nákladů práce se významně podílí na tržním a výnosovém postavení podnikatelských subjektů a je důležitým faktorem podnikatelských aktivit. Náklady na práci

jsou základnou výrobních a celkových reprodukčních nákladů a v podstatné míře rozhodují o konkurenční pozici. V nadnárodním rozměru investoři při svém rozhodování přihlížejí ke komparativní pozici nákladů na práci. Struktura nákladů práce, tj. poměr mezi mzdovou složkou a sociálně personálními nákladovými složkami, odráží základní mechanismy rozdělovacích a přerozdělovacích procesů a ovlivňuje vztahy mezi zaměstnavateli, zaměstnanci, státem.

Vývoj ceny práce a jednotkových nákladů práce (JNP) po roce 2000 ovlivňovaly:

- stabilní institucionální podmínky a ekonomické prostředí,
- vyčerpání mzdového polštáře v roce 2003,
- hospodářská konjunktura v ČR a ve světě,
- čerpání měnového polštáře, rychlá aprece KČ,
- nízká míra inflace,
- konvergence cenové a výdělkové hladiny k parametrům EU,
- respektování proporcí pohybu produktivity práce a reálných průměrných výdělků po roce 2003,
- od poloviny roku 2008 globální ekonomická krize.

Náklady práce v Kč v letech 2000–2008 vrostly o 63 %. Mzdové náklady se na UNP podílejí zhruba 7/10 s trendem mírného růstu jejich podílu v období konjunktury po roce 2003 na úkor nepovinných plnění ze strany zaměstnavatele.

Česká úroveň zákonného sociálního a zdravotního pojištění placeného zaměstnavatelem a zaměstnancem ve výši zhruba 35 % nákladů práce je srovnatelná s vyspělými státy EU, které uplatňují kontinentální model sociálního státu, pro který je charakteristický vysoký stupeň solidarity. Na druhé straně podíl daně z příjmu dosahoval pouhých 8 % nákladů práce a patřil mezi nejnižší v EU. Daňová meze v ČR ve stabilní výši 43 % se dlouhodobě pohybuje pod průměrem EU.

ČR se řadí mezi skupinu méně vyspělých ekonomik, které využívají tradičně levné práce. Na jednotce HDP v cenové hladině v ČR se práce od roku 2004 stabilizovala na podílu kolem 53 %, v EU zhruba 58 %.

České podniky se zatím nevyrovnávají s aprecií KČ, která vyplývá z čerpání měnového polštáře a je průvodním jevem konvergenčních procesů. JNP v paritě kupní síly EU si udržovaly růstovou tendenci. Relace k průměru EU vzrostla ze zhruba 40 % v roce 2000 na 55 % v roce 2007. Proces je objektivní a české podniky nemají možnost jej v podmínkách vyrovnávání nestandardních cenových a měnových relací výrazně změnit.

Díky tradičně nízké ceně práce v ČR při vysoké a rostoucí materiálové a energetické náročnosti podíl práce na nákladech v přepočtu na pracovníka (PPN) v národní cenové hladině dosahuje pouhých 23 % a patří mezi nejnižší v EU. Mezispotřeba (zejména spotřeba materiálu a energie) se na celkových nákladech podílí 64 %, patří mezi nejvyšší v rámci EU. Podíl fixního kapitálu (odpisů) dosahuje 6,5 % a patří mezi nejnižší v EU.

Nízký PPN má za následek necitlivost nákladů, resp. zisku, na změnu ceny práce, resp. na zdanění práce. Minimální pružnost vykazují odvětví s vysokou kapitálovou vybaveností, např. výrobní (průmyslová) odvětví, stavebnictví a doprava a spoje. Vyšší citlivost vykazují služby. V rámci české ekonomiky se koeficient pružnosti pohybuje v intervalu od 0,2 snížení pojistného placeného zaměstnavatelem do 0,4 snížení sazby daně z příjmu na straně zaměstnance.

I v popsaném vývoji zůstávají české náklady práce a JNP na výrazně nižší úrovni ve srovnání s vyspělými zeměmi EU. Vůči novým zemím EU však české podniky na evropském trhu postupně ztrácejí výhodu levné práce. S výraznější ztrátou mzdové konkurenceschopnosti se české firmy setkávají na dolarových trzích.

Čeští zaměstnavatelé se nevyrovnali s konvergenčními procesy. Při dosažené cenové hladině by již měli sociální partneři při mzdových vyjednáváních přihlížet nejen k vývoji inflace a produktivity v tuzemsku, ale i k pohybu výdělků v konkurenčních ekonomikách, k inflačnímu diferenciaci a ke změnám směnného kursu KČ.

Zvláštní pozornost byla v letech 2005–2008 věnována sociálně ekonomickému postavení osob samostatné výdělečné činnosti (OSVČ) v společnosti. Sociologické šetření jednoznačně prokázalo, že rozhodujícím důvodem k samostatné výdělečné činnosti byly pocity vyššího sebeuspokojení, než poskytuje zaměstnanecký poměr, a tvůrčí charakter samostatné výdělečné činnosti.

V ČR v sektoru samostatné výdělečné činnosti působí podle různých propočtů zhruba 800–900 tisíc podnikatelů. Přibližně 85 % z nich podniká bez zaměstnanců. Zbýlých 15 % zaměstnává, většinou v mikropodnicích do 10 pracovníků, zhruba 1/10 všech zaměstnanců v ČR. Jestliže se

samotné OSVČ na celkové zaměstnanosti ČR podílejí zhruba 1/5, potom celý sektor váže zhruba 1/4 zaměstnaných. Sektor vykazuje zhruba poloviční produktivitu ve srovnání s celostátním průměrem, jeho podíl na HDP se pohybuje okolo 12 %.

Sektor samostatné výdělečné činnosti se vzhledem ke zcela převažující omezenosti kapitálových zdrojů jednotlivců orientuje na obory s nižší investiční náročností, s rychlou obrátkou. Podstatné charakteristiky sektoru spočívají na jedné straně v jeho obvykle slabší konkurenční pozici vůči sektoru velkých společností a na druhé straně v jeho vysoké flexibilitě, nahrazování zaniklých subjektů novými. Hlavním tržním segmentem působení OSVČ jsou služby. Zhruba 80 % produkce podniků sebezaměstnaných je určena pro konečnou spotřebu obyvatelstva.

Relativně vysoká váha sektoru sebezaměstnaných v národní ekonomice je výsledkem prostoru, který vytvořila transformační hospodářská politika, zejména fiskální, po roce 1989. Daňové náklady na jednotku přidělené hodnoty jsou zhruba poloviční ve srovnání s korporacemi.

Týdenní pracovní doba OSVČ je o zhruba 1/4 vyšší než u zaměstnanců. Práce o sobotách, nedělích a svátcích je obvyklá. Obdobně nepříznivá situace je i v čerpání dovolené. Podstatná většina domácností sebezaměstnaných bez problémů ze svých příjmů pokrývá i zbytečné potřeby.

Sektor samostatné výdělečné činnosti v 90. letech přijal část pracovních sil uvolněných restrukturalizační ekonomiky. Za uplynulých 20 let se sektor stal organickou součástí ekonomiky.

Výzkum v oblasti aktuálních otázek rodinné politiky

Projekty v oblasti rodinné politiky vycházejí především z aktuálních procesů v oblasti demografického chování a v oblasti sociálně ekonomických podmínek života rodin a jednotlivců v různých fázích rodinného cyklu. Základním cílem bylo přispět k objasnění předpokladů efektivnosti různých forem společenské intervence do životních podmínek rodin a domácností, a tedy k vytváření koncepce a institucionálního zabezpečení rodinné politiky reflektující širokou pluralitu životních situací. Konkrétně se proto výzkum v dané oblasti zaměřil na analýzy demografického chování obyvatelstva a specifických sociálních skupin, analýzy dopadů vnějších ekonomických podmínek a sociální ochrany na strategii zajišťování životní úrovně v nukleární a širší rodině a analýzy provázanosti různých forem podpory rodin - v oblasti sociální ochrany, daňových nástrojů, podpory bydlení, politiky zaměstnanosti, trhu práce apod. V intencích uvedené koncepce se výzkumná činnost zaměřila na šest základních tematických oblastí:

- demografické změny a procesy,
- koncepci rodinné politiky a její vybrané oblasti,
- sňatkování rodinného a profesního života,
- demografické stárnutí a životní podmínky a potřeby seniorů,
- ekonomické podmínky rodin a jejich přímou a nepřímou finanční podporu,
- ohrožené děti a rodiny.

Průběžně prováděné analýzy demografických procesů (snížování sňatečnosti a porodnosti a časování sňatků a porodů, vývoje rozvodovosti, prodloužování lidského věku atd.) prokázaly komplexní determinaci probíhajících změn v demografickém chování, charakterizovanou prolínáním subjektivních a objektivních vlivů. Zhodnoceny byly dopady těchto změn na skladbu domácností a rostoucí pluralitu forem rodinného soužití. Početnost neúplných rodin a mimomanželsky narozených dětí, růst počtu faktických manželství tvořených svobodnými mladými lidmi, stejně jako životní podmínky osamělých matek (méně otců) jsou socio-ekonomicky podmíněny. Při hledání příčin a souvislostí změn v demografickém chování a struktuře rodin provedené analýzy mikrosociálních souvislostí rodičovství ukázaly, že proměny plodnosti souvisí s celkovou změnou časování životních drah. Při realizaci reprodukčních plánů jsou individuální situace (počet dětí, vhodný partner) subjektivně vnímány jako důležitější faktory než socio-ekonomické postavení. Mj. to poukazuje na významnou roli stability manželského či partnerského vztahu. Problematika stability rodiny, její determinanty a následky rozpadu rodiny v dalším životě bývalých partnerů a především nezletilých dětí si zachovávají svoji intenzitu a závažnost. I u této velmi intimní sféry se projevují vnější vlivy, od nedostatku podpory ze strany rodinných sítí po nedostatečnost institucionálního prostředí.

Analýzy proměn rodin a jejich specifických typů se zaměřily zejména na rodiny s více dětmi a neúplné rodiny. Oba tyto typy vykazují specifika

z hlediska životní úrovně, ekonomické aktivity (zejména žen), postavení v zaměstnání, vzdělání i kupříkladu náboženského vyznání. Oba patří ke skupinám obecně více ohroženým chudobou nebo sociálním vyloučením. Při jejich zkoumání se nicméně ukázala nutnost zohlednit jejich heterogenitu. Jedním z hlavních důležitých diferenciacních znaků je dosažené vzdělání - odlišný je věk při prvním porodu a vstupu do partnerství/manželství u jednotlivých vzdělanostních skupin, ekonomická situace je méně příznivá pro ženy s nižším vzděláním a rodiny s neaktivním, často méně kvalifikovaným, členem.

Obecné otázky rodinné politiky byly sledovány mj. v komparaci rodinných politik ve vybraných evropských zemích, z níž vyplynulo, že základem jejich funkčnosti je dnes široce pojatá koncepce slaďování rodinného a pracovního života, a to nejen v zájmu podpory porodnosti a zabezpečení péče o seniorskou populaci. Mezi žádoucí konkrétní opatření patří koordinace činnosti jednotlivých aktérů podpory rodin a v dávkové oblasti pak zvýšení flexibility při poskytování mateřské a rodičovské dovolené. Vzhledem k nejednoznačné efektivitě finančních nástrojů podpory rodin roste význam systému sociálních a dalších služeb pro rodiny. Zde se nedaří naplnit záměry rodinné politiky především ve dvou oblastech: nejsou uspokojeny potřeby institucionální denní péče o děti a stále není dostatečně zapojení nestátního sektoru v poskytování služeb. Nestátní neziskové organizace postrádají včasné financování, jasné vymezení pravidel a stanovení standardů kvality poskytovaných služeb. Potenciál zvýšení pobídek pro aktivity NNO leží v přehodnocení možnosti poskytování daňových úlev. Potřebným se jeví i posílení zájmu o činnosti NNO ze strany místních samospráv.

Změny ekonomických podmínek, na trhu práce, v demografickém chování a také v hodnotově normativním systému spolu s rostoucí senzitivitou ke genderovým otázkám jsou základními důvody zájmu o problémy slaďování rodiny a zaměstnání. Volba životních strategií zde není pod vlivem společenských podmínek zcela svobodná, podléhá řadě vnějších vlivů nejen ekonomických, ale i kulturních a sociálních, např. společenskému klimatu (včetně malé otevřenosti zaměstnavatelů k požadavkům harmonizace) či stereotypnímu myšlení nepodporujícímu větší zapojení otců do péče o domácnost a děti. Volbu usnadňují zejména individuální předpoklady a rodinné zázemí, které mají potenciál tlumit vnější tlaky. Nicméně tradiční rozdělení rolí v rodině ještě počátkem tohoto desetiletí výrazně přetrvávalo navzdory změnám v relevantních postojích. Zrovnoprávnění mužů ve využívání rodičovské dovolené znamenalo jistý pokrok, ale její reálné využívání ze strany otců je stále velmi nízké. Vzhledem k sociálnímu klimatu i přežívajícím tradičním představám o roli matky a otce zjevně nestačí pouze legislativní úprava k tomu, aby se změnilo dlouhodobé stereotypní chování obyvatel.

Také objektivní podmínky harmonizace rodiny a zaměstnání se výrazně nezlepšily. Např. zkrácené úvazky a netradiční pracovní režimy jsou využívány méně než v naprosté většině západních zemí. Přestože změna legislativy stanovující volnější podmínky pro souběh rodičovské dovolené a výdělečné činnosti podpořila žádoucí možnost uchovávání kontaktu s profesí po dobu péče o malé dítě, nadále zde zůstávají nedořešené problémy. Mezi nástroji, které usnadňují slaďování rodiny a zaměstnání podporou zaměstnanosti žen, vč. matek malých dětí, jsou zařízení denní péče o děti. Jejich vývoj zaznamenal v posledních dvaceti letech pokles a již od počátku posledního desetiletí se začínala projevovat nepřipravenost sítě mateřských škol a jestli na obnovené zvyšování porodnosti. To se projevuje i v současnosti, kdy se porodnost stabilizuje. Nedostatečnost sítě předškolních zařízení stále není uspokojivě kompenzována zařízeními jiného typu. Cenová dostupnost mateřských škol je převážně uspokojivá, problémem se může stát pro příjmově slabší rodiny, které však mají zákonný nárok na úlevy. Jinak, tedy méně příznivě, je tomu u všech ostatních forem denní péče, jejichž využití musí rodiče i z finančních důvodů pečlivě zvážovat.

V rámci tematického okruhu demografické stárnutí byly sledovány podmínky pro aktivní stárnutí se zaměřením na výskyt diskriminačních přístupů (problematiku ageismu) z hlediska postavení jedince na pracovním trhu a v rodině, a také v otázkách důchodového a zdravotního systému. Je zřejmé, že je nutné se zasadit o odstranění věku jako zástupné proměnné všude tam, kde existuje prokazatelný negativní vliv ageismu na blaho jednotlivce, sociálních skupin i celé společnosti. Vzhledem k sociálně ekonomickým změnám a k aktuálním demografickým trendům se stala naléhavou včasná příprava na stárnutí. Zde dnes dochází k pozitivnímu posunu vč. postupného rozvíjení finanční gramotnosti s ohledem

na zajištění ve vyšším věku. K méně rozšířeným způsobům přípravy na stárnutí zatím patří další vzdělávání, což se může ukázat jako brzda aktivního stárnutí. Pasivita seniorů, ovšem často vnucená zvěšující, se projevuje v nedostatečném přizpůsobování bydlení měnícím se potřebám a možnostem. Limitem života seniorů v původním prostředí však bývá nedostatečná nabídka terénních a ambulantních služeb. Životní styl seniorů stále více ovlivňuje mj. absolvování pestřejší a delší kariéry a jejich vyšší vzdělanostní úroveň. Zvyšuje se tak potřeba zajištění nejen přiměřeného hmotného zabezpečení a dostupnosti zdravotní a sociální péče, ale také vytváření podmínek k větší sociální integraci starších občanů v rodině a společnosti vč. například bezpečného prostředí či dostatečné infrastruktury.

V hodnoceném období byla rovněž věnována pozornost ekonomickým podmínkám rodin. Snahou přitom bylo zaznamenat, jak se tyto aspekty promítají v základních formách rodinného soužití mladých lidí. Pro manželství se mladí lidé nejčastěji rozhodují až v době, kdy jsou schopni zajišťovat rodinu vlastními příjmy, kdy dosáhli finanční nezávislosti na rodičích a mají vyřešené bydlení. Mezi skutečnostmi, které mladým párům nejčastěji brání naplňovat jejich rodičovské plány, uvádějí citelný nedostatek peněz a nevyhovující bytové podmínky, ale také vykonávání finančně či perspektivně zajímavého zaměstnání. Porovnání významu přímé a nepřímé finanční podpory a nabídky služeb pro rodiny s dětmi poukazuje na rozpor mezi objektivními ukazateli a subjektivním očekáváním populace. Jakkoliv se podmínky a výše finanční podpory rodin mění, je stále více nebo méně výrazně preferována před dalšími formami podpory, jako jsou hlavně služby pro rodiny, menší rozdíly v preferencích jsou ve vztahu k požadované podpoře bydlení (nepřímé formy jako podpora zaměstnanosti či vzdělávání dětí nejsou nijak podezřívány, ale v porovnání s již zmíněnými formami je na ně kladen menší důraz).

Výzkum v oblasti trhu práce a politiky zaměstnanosti

Jedním z okruhů, na které byla v daném období zaměřena pozornost, bylo hledání rovnováhy mezi flexibilitou trhu práce (TP) a ochranou pracovníků v ČR. Východiskem se stal dánský model pracovního trhu založený na 3 pilířích: flexibilní TP z hlediska ochrany zaměstnání; štedrý systém soc. ochrany nezaměstnaných, kde nárok na ochranu je podmíněn aktivní účastí ve vzdělávacích opatřeních; aktivní politika zaměstnanosti (APZ). V ČR je úroveň legislativní ochrany nízká u dočasných forem zaměstnání, naopak vysoká u forem na dobu neurčitou. Diferencovaná ochrana zaměstnávání má 2 dopady na TP:

- diferenciace TP na primární a sekundární; riziko setrvání na sekundárním TP hrozí především u nízkokvalifikovaných a mladých osob, žen, starších osob nad 60 let,
- striktní ochrana standardních zaměstnání zpomaluje dynamiku TP a jedním z důsledků je růst dlouhodobé nezaměstnanosti, zejména nízkokvalifikovaných a mladých osob na sekundárním TP.

Trend v konceptu flexicurity směřuje k zvyšování ochrany flexibilních forem zaměstnávání s cílem sblížovat kvalitu pracovních podmínek a postavení na TP standardních a flexibilních pracovníků. Doporučení pro ČR: zvýšení legislativní ochrany u dočasných forem práce, snížení u forem na dobu neurčitou, vyrovnání daňové zátěže a výše pojištění všech forem ekonomické aktivity (její snížení), kompenzace změn v rámci APZ, motivujícího systému soc. ochrany a programů vzdělávání zaměstnanců.

Pozornost byla dále věnována politikám zaměstnanosti (PZ) vybraných představených zemí EU (Velká Británie, Rakousko, Finsko). Charakteristika koncepce PZ Velké Británie ukazuje na zaměření pozornosti k ohroženým skupinám mimo TP. Mezi nejdůležitější faktory úspěšné rakouské PZ lze zařadit rozvoj sektoru služeb, malých a středních podniků a široce založený soc. dialog, který se podílel na úspěšných privatizačních a reformních krocích vlády. Finsko uskutečnilo reformy důchodového systému i instituci PZ za účelem řešení situace obtížně zaměstnatelných či z různých důvodů ekonomicky neaktivních občanů. Zaveden byl např. částečný důchod, který umožnil zvýšit reálný věk odchodu do důchodu a podpořil ekonomickou aktivitu lidí v před- i důchodovém věku.

Třetí zkoumaný okruh zahrnoval vzdělávání dospělých ve vybraných zemích EU. Pozornost byla zaměřena na otázky a klíčové faktory fungujícího systému vzdělávání dospělých. Na základě výsledků mezinárodní komparační analýzy fungujících systémů vzdělávání dospělých (Velká

Británie, Rakousko, Nizozemsko, Slovinsko) lze stanovit jejich hlavní prvky:

- legislativní rámec vymezující podobu a pravidla fungování systému,
- kompetentní řízení systému,
- vzdělávací nabídka splňující kritéria kvality a uspokojující vzdělávací potřeby nejširší skupiny dospělých,
- přístup k rozmanitým formám vzdělávání,
- vícezdrojové financování, vymezení pravomocí a pravidel finanční podpory zapojených subjektů,
- implementace vzdělávacích metod zohledňujících specifické potřeby dospělých,
- kontrolní systémy kvality vzdělávacích služeb,
- dostatečné informace o vzdělávací nabídce a kvalitní poradenské služby.

Na tomto základě lze koncipovat doporučení pro ČR - vytvoření chybějícího legislativního rámce, vymezení kompetencí mezi národní (MŠMT - legislativní, koncepční, koordinační činnost, řízení kvality) a regionální úrovní (krajské rady pro rozvoj lidských zdrojů - zabezpečení vzdělávací nabídky podle potřeb regionu, kontrola kvality, informačně-poradenský systém), zavedení systému kvality, tvorba informačně-poradenského systému, vícezdrojové financování (hlavní objem prostředků plyne od jedince, další zdroje od zaměstnavatelů, soc. partnerů, role veřejných prostředků podpůrná), širší alternativní vzdělávací možnosti.

Čtvrtý okruh zahrnoval hodnocení efektů APZ, vycházející z analýzy individuálních dat o nezaměstnaných, probíhající ve 2 fázích: v první jsou sledovány dopady programů na odliv nezaměstnaných z registrů v krátkém a střednědobém horizontu, ve druhé pak odhadovány čisté efekty. Výsledky ukazují, že ÚP realizují řadu úspěšných opatření, s výsledky srovnatelnými se zeměmi západní Evropy. Programy zaměstnanosti v ČR vedou ke snížení nezaměstnanosti, čisté efekty jsou silnější u znevýhodněných skupin nezaměstnaných. Programy APZ vedou k poklesu evidencí bezprostředně po jejich absolvování (kromě rekvalifikací, které v počátečním období přinášejí spíše návrat do evidence a přínos až v delším období). Při interpretaci pozitivních výsledků je třeba brát v úvahu deficit v cílenosti, který konečné čisté efekty oslabuje. Programů zaměstnanosti se účastní spíše motivované a méně znevýhodněné osoby. Programy se neobrací k ohroženým skupinám dostatečně důrazně, popř. pouze k znevýhodněným prvního řádu (nezaměstnaný s nízkým vzděláním, z hlediska TP jinak „perspektivní“). Nezaměstnaní s kombinací nevýhod jsou stále v programech podrepresentováni.

Další oblast výzkumu si kládla za cíl přispět ke včasné identifikaci rizikových skupin uchazečů na TP a posoudit možnosti efektivního načasování a působení nástrojů APZ. Pro potřeby poskytnutí intervence uchazečům, kteří z ní mají největší efekt, je třeba vhodně provést jejich výběr. Dle rizika dlouhodobé nezaměstnanosti lze zvolit 4 způsoby:

- rizikové uchazeče vyhodnocuje poradce (náročné na personální kapacity, neumožňuje systematicky ohodnotit rizikovitost všech uchazečů),
- rizikové uchazeče definuje zákon (současná praxe),
- na základě osobních charakteristik uchazeče je vypočítáno riziko dlouhodobé nezaměstnanosti (využití statistické predikce, možnost třídění uchazečů),
- uchazeči překračující určitou časovou hranici evidence zařazení mezi rizikové.

Na základě analýzy dat OKpráce se ukazuje, že data mají dostatečnou sílu třídit uchazeče do zón. Pro spolehlivou predikci efektů intervencí na individuální úrovni chybí v registru některé otázky (s MPSV a ÚP probíhá jednání o jejich přidání do OKpráce).

Posouzení přínosů ESF (OP RLZ) pro politiku zaměstnanosti (PZ) ukázalo, že programy financované z ESF mění kontext realizace APZ (rozšíření finančních možností APZ, příležitost pokrýt soc. skupiny a realizovat aktivity, na které se služby zaměstnanosti (SZ) mohou obtížně zaměřit). Analýza cílenosti OP RLZ v roce 2007 s využitím dat OKpráce ukázala, že opatření APZ i projekty OP RLZ mají tendenci směřovat k méně znevýhodněným osobám, hlavní aktivity projektů OP RLZ přibližují jejich charakter k rekvalifikačním programům a cílenost opatření je pak podobná (střední věkové a vzdělanostní skupiny bez zdrav. handicapů). Národní programy se více orientují na starší osoby a zdrav. handicapované, což je patrně projevem větších zkušeností s prací s těmito typy nezaměstnaných, u grantových a nadregionálních grantových schémát převládá orientace na nízkokvalifikované dlouhodobě evidované osoby, jejichž situace vyžaduje řešení upravené podmínkami místního TP. Analýza efektů, tj. zhodnocení míry návratu účastníků projektů OP RLZ zpět do registru,

prokázala jejich blízkost rekvalifikacím. Zajímavé je, že větších hrubých efektů dosahují programy národního charakteru, což je pravděpodobně spojeno s větší koncepční připraveností národních programů.

Posouzení implementace vybraných projektů ESF na lokální úrovni z pohledu ohrožených skupin na TP probíhalo formou případových studií (vyhodnocení 2 programů realizovaných v rámci Equal). Obsah aktivit se výrazně nelišil od aktivit nabízených SZ, jejichž těžiště spočívalo v přizpůsobení charakteristik osob cílové skupiny požadavkům TP. Projekty od SZ odlišuje vysoké zacílení na skupiny problematicky uplatnitelné na TP, individualizace přístupu a vysoká časová dotace věnovaná uchazečům. U obou projektů byla dosažena zhruba 20% úspěšnost ve smyslu nalezení pracovního uplatnění po absolvování projektových aktivit. Není však zcela možné systematicky sledovat udržitelnost takto získaných míst a vyloučit znovuzařazení do aktivit. Realizace projektů probíhala v době ekonomické konjunktury, nízké nezaměstnanosti a přebytku nabídky pracovních míst.

Dále byl realizován výzkum Zhodnocení ohrožení na TP a efektivních opatření v období hospodářské krize. Programy APZ jsou poměrně dobře zacíleny na nezaměstnané s horší šancí na pracovní uplatnění a dlouhodobou či opakovanou evidenci. Z hlediska rizikových skupin se jedná např. o matky s dětmi, zdravotně handicapované. Méně jsou v programech zastoupeny osoby se základním vzděláním a ve věku nad 50 let. Většina programů přinesla v roce 2009 účastníkům vyšší šanci na odchod z evidence než neúčastníkům. Nezdá se být potřebné reformovat nástroje APZ. Účelné je zvážit početnost zákonem vymezených rizikových skupin a zavádět možnosti specifikace, v závislosti na regionálních podmínkách, s využitím nástrojů, např. profilování, včasného hodnocení uchazečů, v kombinaci s individuální poradenskou prací. Byly identifikovány některé problémy: personální kapacity, nižší rozsah APZ, nedostatečná bariéra šedé ekonomice, potřebnost zlepšení aktivačních opatření uchazečů k zaměstnání, podpora infrastruktury v zaostávajících regionech.

VÚPSV, v. v. i., spravuje model pro odhadování vzdělanostních potřeb a pracovního uplatnění absolventů na republikové úrovni. Výsledky a informace lze nalézt na <http://prognozatrhu prace.vupsv.cz>. V rámci prací na modelu je pozornost dále věnována tvorbě aparátu pro získávání dat ze stávajících databází vztahujících se k regionům a byly redefinovány zaměstnanecké a vzdělanostní kategorie pro regiony, aby zajišťovaly statistickou věrohodnost výsledků a poskytovaly smysluplné informace.

Výzkum v oblasti transformace sociálních služeb

Oblast sociálních služeb a otázka jejich transformace zahrnují řadu témat, jimž byla v průběhu řešení období 2004–2010 věnována pozornost. Výzkum proto sledoval řadu různých aspektů relevantních pro oblast sociálních služeb a vztahujících se k jejich transformaci. Oblast sociálních služeb přitom byla v různých výstupech projektu nahlížena z různých perspektiv – sociální služby byly zkoumány na celostátní úrovni, na úrovni krajů i obcí a prostřednictvím případových studií také na úrovni vybraných organizací poskytujících sociální služby. Pozornost přitom byla věnována přístupům zastávaným zadavateli (kraje, obce apod.), poskytovateli i uživateli sociálních služeb.

V daném období byla přijata a vešla v účinnost nová právní úprava, zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách (dále jen „zákon o sociálních službách“), která do oblasti vnesla celou řadu zásadních změn. Dopady této normy na oblast sociálních služeb, respektive poskytování sociálních služeb v podmínkách této právní úpravy, představovaly dvě klíčová témata, jež byla zohledněna v celé řadě výstupů tohoto projektu. Nicméně již v období před nabytím účinnosti tohoto zákona byly zkoumány také některé instituty, které již v tomto období představovaly významné předpoklady pro transformaci sociálních služeb, pouze nebyly před zavedením nové právní úpravy zakotveny v legislativě, případně nebyly blíže stanoveny podmínky pro jejich zavádění do praxe nebo doposud nepředstavovaly pro určité subjekty zákonnou povinnost (takovýmito oblastmi byly především standardy kvality sociálních služeb a komunitní plánování).

Některá témata byla v průběhu řešení projektu analyzována rozsáhleji, případně byla sledována z více různých perspektiv nebo jim byla pozornost věnována opakovaně (například v období před nabytím účinnosti zákona o sociálních službách a poté, co tato právní úprava nabyla účinnosti). Mezi témata, jimž byl v projektu věnován větší prostor, patřily:

- problematika financování systému sociálních služeb,
- různé aspekty poskytování sociálně zdravotních služeb,

- otázka vybavenosti regionů sociálními službami (popřípadě jejich regionální dostupnost či potřebnost poskytování určitých služeb na určitém území),
- uplatňování standardů kvality sociálních služeb v organizacích poskytujících sociální služby.

Vedle těchto stěžejních témat byla věnována pozornost také řadě dalších specifických otázek, z nichž je třeba zmínit především tyto oblasti zkoumání:

- kvalifikační potřeby poskytovatelů sociálních služeb pro seniory,
- problematika odpovědnosti za škodu vzniklou klientovi při poskytování sociálně zdravotní péče v pobytových zařízeních sociálních služeb,
- definice cílových skupin uživatelů sociálních služeb v krajských střednědobých plánech rozvoje sociálních služeb,
- problematika asistenčních psů,
- analýza programů romské integrace v lokálních komunitách a na trhu práce,
- hodnocení programu podpory terénních sociálních pracovníků v sociálně vyloučených romských komunitách a
- srovnání kultury poskytování sociálních služeb organizacemi poskytujícími pečovatelskou službu v období před nabytím účinnosti zákona o sociálních službách a poté, co tato právní úprava nabyla účinnosti.

V rámci analýz zaměřených na financování systému sociálních služeb byly v době před nabytím účinnosti zákona mapovány výdaje obcí (měst) na sociální a zdravotní služby. Vzhledem k tomu, že jedním ze základních principů poskytování sociálních služeb je princip jejich vícezdrojového financování, byla v rámci provedeného šetření věnována pozornost mj. i tomu, jakým způsobem se jednotlivé finanční zdroje podílejí na krytí nákladů sociálních služeb ve spádových regionech jednotlivých obcí, které v přenesené působnosti vykonávají státní správu v sociální oblasti.

V rámci analýz efektivnosti systému financování sociálních služeb provedených po nabytí účinnosti zákona o sociálních službách vyplynulo, že nejsou vhodně nastaveny jeho základní parametry, v důsledku čehož dochází k tomu, že řada občanů, kteří dostávají příspěvek na péči (tj. institut pro financování sociálních služeb uzákoněný novou právní úpravou), příspěvek nevyužívá k zabezpečení potřebných služeb, ale chápe ho jako zvýšení svého příjmu. Ze zjištění se ukazovalo, že nebyla vhodně nastavena přechodná ustanovení zákona (překlopení zvýšení důchodu pro bezmocnost a příspěvku při péči o blízkou osobu do příspěvku na péči), výsledky dotačního řízení ukazují, že byly porušeny základní principy dotačního řízení (princip rovných podmínek pro všechny poskytovatele veřejných služeb, princip rovných podmínek pro všechny příjemce veřejných služeb apod.).

Dále byl mapován vliv různých kritérií a faktorů promítajících se do financování systému sociálních služeb z pohledu státu, respektive z pohledu jednotlivých zřizovatelů zařízení poskytujících sociální služby.

Efektivnost systému poskytování sociálních služeb významně ovlivňuje i kvalita zpracování plánu rozvoje sociálních služeb. Tento plán musí vycházet z důkladné analýzy existující vybavenosti regionů a měst sociálními službami a potřeb jednotlivých cílových skupin uživatelů sociálních služeb. Proto jedna ze studií, která se této otázce věnovala, byla věnována tomu, zda a jakým způsobem jsou cílové skupiny v krajském střednědobém plánu rozvoje sociálních služeb vymezeny, jakým způsobem tyto plány hodnotí situaci a potřeby určité cílové skupiny a jaké typy sociálních služeb podle zákona o sociálních službách a jaké další služby či opatření jsou chápány jako služby (případně opatření) týkající se situace a potřeb dotyčné cílové skupiny.

Jako významný prvek ovlivňující efektivnost systému financování a poskytování sociálních služeb se ukázala otázka financování ošetrovatelské a rehabilitační péče v pobytových zařízeních. Před nabytím účinnosti zákona o sociálních službách byla proto pozornost věnována také rozboru statistických podkladů o službách poskytovaných v kojeneckých ústavech a v dětských domovech pro děti do tří let věku a byla provedena analýza sociálně zdravotních služeb poskytovaných klientům na ošetrovatelských odděleních domovů důchodců a v léčebnách pro dlouhodobě nemocné.

Dále byla v tomto projektu hodnocena vybavenost regionů sociálními a zdravotními službami. V tomto ohledu byly mezi regiony zjištěny značné rozdíly. Tato zjištění potvrzovaly i další analýzy zaměřené na otázku přiměřenosti poskytovaných sociálních služeb vzhledem k aktuálním potřebám a na problematiku regionální dostupnosti sociálních služeb. Regionální dostupnost sociálních služeb byla zjišťována jednak na úrov-

ni krajů a jednak ve vybraných obcích. Šetření mezi pracovníky obecních úřadů bylo provedeno v roce 2006 a v roce 2008 bylo zopakováno. Díky tomu bylo možné porovnat situaci v období před nabytím účinnosti zákona o sociálních službách a poté, co tento zákon nabyl účinnosti.

Dalším tématem, na jehož zkoumání se projekt zaměřil hlouběji, bylo uplatňování standardů kvality sociálních služeb (dále jen „standards“) a jejich dopad na fungování organizací poskytujících sociální služby. Zkoumána byla též otázka, jak se politika osobních sociálních služeb vytvořená samosprávou promítá do kultury poskytování osobních sociálních služeb konkrétní poskytovatelské organizace působící na území této obce.

Mezi specifická témata řešená tímto projektem patřila například problematika asistenčních psů. Tento pojem v současné době není v sociálněprávní legislativě definován, pojem lze nalézt pouze ve veterinárních předpisech nebo v interních předpisech různých dopravců působících na území ČR.

Projekt se dále zaměřil například také na problematiku právních aspektů odpovědnosti za škodu vzniklou klientovi při poskytování sociálně zdravotní péče v pobytových zařízeních sociálních služeb. Vedoucí pracovníci rezidenčních zařízení v institutu právní odpovědnosti za škodu v souvislosti s poskytováním služeb nevidí žádný problém. Přitom právní odpovědnost je složitá a rozsáhlá problematika i pro právníky. Z celkového vyznění dotazníků je vidět, že většina poskytovatelů není připravena na konfrontaci s reálným uplatněním právní odpovědnosti za škodu související s poskytováním služeb v praxi.

Při analýze implementačního deficitu programů sociálních služeb byla pozornost zaměřena na rozbor podmínek řízení komplexních intervenčních programů s relativně vysokou plánovanou „přidanou hodnotou“ (konkrétně se jednalo o programy romské integrace v lokálních komunitách a na trhu práce). Byla prokázána těsná souvislost mezi implementačním deficitem plánovaných cílů a organizačním uspořádáním komplexních programů, zejména způsobem spolupráce mezi relativně nezávislými partnery z různých sektorů. Ukázalo se, že plnění vládních cílů podstatně podmiňuje relativně nezávislá činnost obecních samospráv, vládní program integrace naráží na nezáměr samospráv převzít větší díl odpovědnosti za řízení sociálních intervencí v postižených lokalitách.

Výzkum v oblasti sociálně ekonomických souvislostí migrace

Mezi stěžejní výzkumné otázky patřila politika integrace cizinců na lokální úrovni, zejména spolupráce aktérů soc. integrace a rozvoj integrační politiky na úrovni měst. Města v době realizace výzkumu nevnímala cizince jako cílovou skupinu svých opatření. Zjištění ukazují, že pracovníkům městských úřadů (MÚ) zůstávala řada aspektů života přistěhovalců skryta z řady důvodů: v daném období cizinci nebyli vnímáni jako zdroj sociálních problémů; přesvědčení pracovníků o uzavřenosti komunit cizinců; omezené zdroje; malá politická priorita agendy; nízký počet cizinců ve městech. I přes „skrytost“ života cizinců se objevovaly některé problémy: špatné pracovní podmínky, vykořisťování zahraničních dělníků, prostitute, obchod s lidmi, nízká kvalita ubytoven, skryté praktiky uvnitř komunit, administrativní bariéry, lhostejnost, xenofobie majority, nedostatečnost vybavení službami pro cizince, nerozvinutost institucionální struktury integrace cizinců v rámci MÚ. Městské úřady při integraci cizinců spoléhaly na další aktéry - vedle státních institucí na neziskové organizace (NNO) a neformální síť přistěhovalců.

Analýza situace cizinců ze třetích zemí v rámci Jihomoravského kraje (JMK) na základě statistických údajů, rozhovorů s cizinci a aktéry soc. integrace ukázala hlavní problémy integrace cizinců na území JMK, např. nejisté postavení některých cizinců na trhu práce z důvodu znevýhodňujícího charakteru jejich zaměstnávání, nerozvinutá spolupráce aktérů integračního procesu, riziko institucionální exkluze migrantů, předsudky obyvatelstva vůči cizincům, celková generalizace negativních zkušeností na skupinu cizinců. Význam Krajského úřadu JMK jako koordinátora integrace přistěhovalců vzrostl se zahájením projektu „Jihomoravské regionální centrum na podporu integrace cizinců“, jehož základní ideou bylo pokrytí regionu integračními službami, vytvoření sítě organizací poskytujících integrační služby a formulace koncepčního přístupu sociální integrace v kraji.

Dalším okruhem zájmu byla analýza postavení přistěhovalců na trhu práce v ČR, identifikace problémů jejich pracovní a sociální integrace a analýza vazeb mezi oběma procesy. Identifikovány byly strategie uplat-

ňované přistěhovanci při začleňování do života společnosti. Všem skupinám přistěhovalců je např. společný zájem o uplatnění na pracovním trhu. Pracovní příležitosti přistěhovalců jsou však strukturované, jak podle úrovně lidského kapitálu, tak podle země původu. Přistěhovanci si uvědomují význam jazykových znalostí pro život v ČR, možnosti i motivace k učení se výrazně odlišují, nejvíce znevýhodněny jsou osoby marginalizované na trhu práce. Respondenti vnímají diferenciaci Čechů v přístupu k nim, především podle země původu.

Analýza významu institucionálního prostředí pro strategie volené cizinci pobývajících v ČR i pro celkovou úspěšnost integračního procesu se zaměřila na legislativní nároky kladené na cizince v průběhu jejich pobytu, jejich dodržení, podmínky na trhu práce, přístup k sociálním a zdravotním službám, specifickým otázkám, dosud v českém kontextu nedostatečně diskutovaným, jako např. právní institut účelu pobytu, provázanost českých zákonů s evropským koordinačním nařízením, právní úprava zdrav. pojištění cizinců.

Dále byla pozornost věnována vytvoření metodiky hodnocení monitorovacích nástrojů integračního procesu cizinců z třetích zemí (CZT) v ČR. Řešení spočívalo v zhodnocení soustavy ukazatelů a postupů centrálního monitoringu integrace CTZ, analýze možností detailnějšího sledování procesů přístupu cizinců na český trh práce (např. formy zapojení do výdělečných činností, rizika diskriminace, rozsah nezaměstnanosti) a ke vzdělávání.

Při hodnocení podmínek přístupu CTZ na pracovní trh je kritika zaměřena na negativní důsledky nestandardních forem jejich zaměstnávání. V této souvislosti je doporučováno uzavírat mezi zaměstnavatelem a cizincem legální pracovní smlouvy, což by odstranilo problémy v oblasti zdanění výdělků, sociálních a zdravotních odvodů, pracovněprávní ochrany, zvýšily by se příjmy státu a vytvořily se podmínky pro průhlednou kontrolu.

Sonda o vývoji postojů majoritní společnosti k cizincům pobývajícím v ČR ukazuje, že ještě na přelomu tisíciletí veřejnost preferovala asimilační integrační model (tzn. jejich adaptaci do společnosti a odmítání jejich kulturní diferenciaci). Postupně se prosazovala vyšší míra tolerance, mezník ve změně postojů přinesla hospodářská krize, kdy podpora veřejnosti k zaměstnávání cizinců poklesla.

Zprávy a aktuality daného tematického zaměření byly uváděny na webové stránce www.migrujici.cz.

Výzkum v oblasti sociálního dialogu a kolektivního vyjednávání

Stěžejní pozornost byla věnována analýze faktorů limitujících kapacitu sociálního dialogu. Ukazuje se, že takovým faktorem je institucionální kapacita, změny v členské základně, kolektivní vyjednávání a reprezentativnost sociálních partnerů.

Velké rozdíly byly zaznamenány mezi jednotlivými odborovými centrály z hlediska jejich finančních a materiálních možností, které jsou dány především objemem vybraných příspěvků, tzn. v první řadě počtem členů sdružených ve svazech, a dále pak ekonomickými aktivitami a rozsahem majetku zděděného po bývalém ROH.

Zaměstnavatelské svazy měly podstatně horší startovací pozici než odbory, neboť vznikly nově bez návaznosti na předchozí organizační struktury. Prostředky na svoji činnost získávají v menší míře z členských příspěvků, z větší části pak z komerčních aktivit.

Odbory obecně disponují početnějším odborným aparátem než organizace zaměstnavatelů. Zaměstnavatelské centrály jsou z hlediska personálního vybavení spíše poddimenzovány a odborné práce jsou často zajišťovány za pomoci odborníků ze sdružených svazů či podniků. Všeobecně lze říci, že rozsah personálního zabezpečení činnosti sociálních partnerů je jak na straně odborů, tak na straně zaměstnavatelů považován (zejména v souvislosti s rozšířením agendy po vstupu ČR do EU) za nedostatečný.

Od r. 1990, kdy bylo v odborech organizováno cca 82 % zaměstnanců, došlo k významným změnám v jejich členské základně. V současnosti je

podíl odborově organizovaných zaměstnanců odhadován na 15 až 20 %. Přítom členská základna odborů a zejména funkcionářský aktiv průběžně stárnou, mladí lidé do odborů příliš nevstupují.

Jednou ze základních otázek působení odborů na pracovišti je vztah odborových organizací a zaměstnanců, kteří nejsou jejich členy. Právní řád ČR jednoznačně petrifikuje princip, že odborová organizace je vůči zaměstnavateli reprezentantem nejen svých členů, ale všech zaměstnanců zaměstnavatele. Uvedený princip je často považován za jeden z důvodů poklesu odborové organizovanosti a menšího významu a autority kolektivních smluv.

Přes dlouhodobý a zřejmě nezvratný pokles členské základny je možné (z odborového hlediska) zaznamenat několik pozitivních skutečností v postojích veřejnosti vůči odborům. Dlouhodobě poměrně vysoké procento dotázaných se domnívá, že odbory jsou potřebné pro ochranu zaměstnanců a že v rámci demokratického systému mají svoje nezastupitelné místo. Dalším pozitivem jsou poměrně rozšířené vstřícné postoje firemních personálních útvarů k roli odborů na podnicích, kde jsou odbory považovány za partnera a sociální dialog za platformu komunikace, která může přispět ke zmírnění eventuálního napětí uvnitř firmy.

Členská základna zaměstnavatelských svazů se v průběhu minulých let nezměnila, dochází pouze k přesunům jednotlivých svazů mezi zaměstnavatelskými centrály. Celková organizovanost v zaměstnavatelských svazech je v ČR velmi malá (cca 1 %), firmy sdružené ve svazech a národních zaměstnavatelských centrálách však zaměstnávají cca 38 % všech zaměstnanců.

Širšímu využití kolektivních smluv brání doposud nižší autorita kolektivních smluv vůbec a vyššího stupně zvlášť. Není obvyklé používat kolektivní smlouvy vyššího stupně (KSVS) na podnicích v případě neexistence podnikové kolektivní smlouvy. Často chybí i ochota členských podniků podpořit proces kolektivního vyjednávání na vyšším stupni a akceptovat jeho výsledky, zajistit pro kolektivní vyjednávání včetně formulace společných stanovisek a návrhů na straně zaměstnavatelů nezbytné odborné personální a materiální zázemí apod.

V řadě případů se sociální partneři v odvětvích účastní i procesu rozšiřování závaznosti sjednaných KSVS. Na druhé straně ale některé organizace zaměstnavatelů doposud nemají pro sjednávání KSVS podporu (oprávnění) celé členské základny, což samozřejmě omezuje faktický potenciál těchto smluv. Jedná se zejména o odvětví automobilového průmyslu, nejdynamičtěji se vyvíjející a také vůbec rozhodující hospodářské odvětví národního hospodářství ČR.

Odbory i zaměstnavatelé dokázali - a to i v podmínkách relativně omezených zdrojů - většinou vybudovat organizačně integrované, reprezentativní svazy, zastávající v oblasti sociálního dialogu dlouhodobě racionální, kooperativní strategie. Kolektivní vyjednávání, ať už na úrovni odvětví nebo v podnicích, průběžně vede k uzavírání kolektivních smluv, probíhající sociální dialog plní svou funkci.

Výzkumným pracovníkům, odborné veřejnosti i dalším zájemcům jsou rovněž k dispozici výsledky činnosti ČICSO/oddělení knihovnicko-informačních služeb. To poskytuje zejména odborné knihovnicko-informační služby, zpracovává rešerše literatury, podkladové materiály a další informace ať už pro potřeby výzkumu či pro jiné uživatele. Významnou součástí jeho činnosti je zpracovávání analýz, přehledů a informací k aktuálním tématům na základě požadavků pracovníků VÚPSV a MPSV, popř. jiných zájemců. Fond knihovny byl budován a rozšiřován se zřetelem na potřeby výzkumu a požadavky uživatelů knihovny, v poslední době je budován Zlatý fond sociální politiky, který bude zahrnovat historicky cenná díla z fondu knihovny VÚPSV. Toto oddělení organizačně rovněž zajišťuje vydávání odborného recenzovaného časopisu FÓRUM sociální politiky, který vychází od roku 2007, ediční činnost VÚPSV, vydávání bulletinů a dokumentačního zpravodaje, účastní se budování datového archivu, spolupracuje se zahraničními institucemi a od roku 2005 se také podílí na projektu Evropské nadace pro zlepšení životních a pracovních podmínek European Restructuring Monitor.

S plným textem závěrečné „Zprávy o naplnění výzkumného záměru VÚPSV, v. v. i., v letech 2004–2010“ se můžete seznámit na adrese www.vupsv.cz.

Independent living arrangements for the young - international comparison (Bulgaria, Czech Republic, the Netherlands) - p. 2

One of the important steps in the lives of young people is moving out of their parents' household. The study compares the similarities and differences in young people's transition to housing independence from their parents in three European countries - Bulgaria, the Czech Republic and the Netherlands - in the context of west European societies (EU 15), where a north-south divide was identified in European societies. The purpose was to find whether two new, post-communist societies in transformation (the Czech Republic and Bulgaria) are closer to the northern or southern type as regards leaving home and whether the differences grounded in the historical and demographic division of west and east Europe along the Hajnal Line persists to this day. The timing of leaving home is influenced to a considerable degree by external structural factors and social customs, which was confirmed by the differences identified between the populations of the compared countries. The Dutch move out of the parental household the earliest, usually (66%) before the age of 25, while Bulgarians move out the latest, with roughly half doing so before their 30th birthday. Czechs are in the middle: roughly a third leave home before the age of 25 and only a minority aged 30-34 (15%) are still living with their parents. The high proportion of Bulgarians living with their parents after turning 30 indicates that some remnants of the Hajnal Line division into western and eastern systems of household formation persist to this day. Czechs are closer to the northern model of becoming independent from parents, while Bulgarians are closer to the southern model.

Keywords: living arrangements, young adults, leaving home, Bulgaria, Czech Republic, Netherlands

Part-time employment of older people: the role of health - p. 7

The aim of the paper is to scrutinise the fundamental links between health (physical and mental) and the part-time employment of older people in the Czech environment. The analysis seeks to identify what interest there is in part-time work among older people, whether their health is congruent with limited work activity, whether in this regard the working population differs before and after attaining retirement age, and whether part-time work at an advanced age can be an important factor in greater mental well-being and satisfaction in life. The data source was GGS 2005 (Generations and Gender Survey: prospective longitudinal survey), conducted in the years 2004 to 2007, combined with the conclusions from a survey entitled "Attitudes of Older Employees" from 2005 to 2007 and a survey of employers done in 2006. The analysis showed that although being economically active at an advanced age is positive for both the individuals and society, the employment of older persons is influenced more by the conditions of old-age pension entitlement and the overall situation on the labour market than measures targeted directly at this group of the workforce. It was shown that people of pre-retirement age employed in part-time work are in many ways different from full-time employees. The principal differences are found in characteristics like gender, age, professional classification and education. In pre-retirement age part-time work is relevant mainly for people with specific needs and a specific burden, such as poorer health or a duty to care for another

person. Part-time work at this age is a more common choice particularly for the chronically ill. In the Czech Republic part-time employment is mainly associated with people who have already attained retirement age, i.e. with advancing age the number of people doing this kind of work increases. Those who have the opportunity of doing this kind of work feel better healthwise than those who do not work. What is more, they enjoy far better mental well-being and have no problems with social isolation.

Keywords: employment of older people, health of older people, part-time work, importance of work at retirement age

Older people as adepts for training and the effects on the labour market - p. 14

In this study we deal with questions of professional training at advanced ages in two specific empirical populations: seniors over 60 and older workers from 50 to 63 years of age. Based on the example of participation in short training courses and re-training as special forms of lifelong learning we show that participation in training and education is still marginal in the senior population in view of the expected requirements of an ageing population. Even so, in both the population segments under scrutiny people who take part in training have a better chance of finding and retaining work and prospering on the labour market. We argue that professional training should be perceived as genuinely lifelong learning, because the simple fact of retirement age does not diminish the benefits gained from this form of personal growth and its potential gains for society as a whole. We also draw attention to persisting barriers in the form of various forms of discrimination and also low personal motivation - which seem to be connected vessels. Based on a study from another country we also briefly discuss other motives and barriers to education that are specific to this stage of life.

Keywords: lifelong learning, finding work, seniors, persons of pre-retirement age

Soft aspects of single-parenting and public policy instruments - p. 19

Single-parenting is most commonly studied in connection with the financial difficulties facing single parents. A shortage of money is not the only aspect of the single-parenting phenomenon, however: another fundamental component is the mental burden that can result from financial difficulties or from other factors (in a person's upbringing, lack of room for self-fulfilment etc.). The paper first presents the conclusions of the available studies on the issue of the mental burden on single parents. It goes on to focus on the theory of public policy instruments and, having outlined the methodology, presents - based on the conducted qualitative survey - soft problems associated with single-parenting. The paper then proposes public policy instruments which are implemented by individuals or the community in interaction with public administration and which could counter or at least mitigate some of the possible difficulties of single-parenting: self-help groups, community support and weekend family assistance.

Keywords: single-parenting, public policy instruments, mental problems, self-help groups, weekend family assistance

Hlavní náplní ústavu je aplikovaný výzkum v oblasti práce a sociálních věcí na regionální, celostátní i mezinárodní úrovni formulovaný podle aktuálních potřeb orgánů státní správy, popřípadě neziskových či privátních subjektů. Ústav vykonává konzultantskou činnost pro uživatele výsledků výzkumů a organizuje semináře a konference. Výzkumné projekty se každý rok připravují ve spolupráci se zainteresovanými subjekty s ohledem na kontinuitu vývoje vědy a výzkumu v předmětných oblastech. Mezi hlavní výzkumné zájmy ústavu patří:

- trh práce a zaměstnanost,
- sociální dialog a pracovní vztahy,
- sociální ochrana,
- rodinná politika,
- příjmová a mzdová politika,
- rovné příležitosti,
- teorie sociální politiky.

Významnou činností ústavu je poskytování komplexních knihovnických a informačních služeb z oblasti práce a sociálních věcí, které zajišťuje oddělení knihovnicko-informačních služeb. V rámci jeho činnosti je kontinuálně budován a zpracováván fond domácích a zahraničních informačních pramenů z uvedené oblasti, ale i z příbuzných oborů a průřezových vědních disciplín.

The RILSA's main role is applied research on labour and social affairs at regional, national, and international levels, formulated in accordance with the current needs of the state administration, and in some cases the non-profit sector and private clients. The Institute provides consultancy for the users of research results and organizes seminars and conferences. Research projects are prepared each year in collaboration with interested parties, with regard to the continuity of science and research in the areas in question. The Institute's main research interests include:

- labour market and employment,
- social dialogue and labour relations,
- social security,
- family policy,
- wages and income policy,
- equal opportunities,
- social policy theory.

An important activity of the Institute, essential for carrying out its research objectives, is the provision of comprehensive library and information services in the field of labour and social affairs. This is done by RILSA's library and information services department.

Kontakt:

Palackého nám. 4, Prague 2, 128 01, Czech Republic, tel. +420 224 922 381, fax +420 224 972 873, <http://www.vupsv.cz>

FÓRUM sociální politiky

